अपश्यन् भरतश्रेष्ठं भीष्मं कुरुकुलोद्वहं । ते तं दृष्ट्वा महात्मानं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं ।
गाङ्गेयं भरतश्रेष्ठं दक्षिणे चैव भास्करे । इतरेतरमामन्त्र्य प्राब्रुवंश्च मनीषिणः ।
भीष्मः कथं महात्मा सन् संस्थाता दक्षिणायने । इत्युक्त्वा प्रस्थिता हंसा दक्षिणामभितो दिशं ।
संप्रेक्ष्य वै महाबुद्धिश्चिन्तयित्वा च भारत । तानब्रवीच्छान्तनवो नाहं गन्ता कदाचन । ५६७०
दक्षिणावृत्त आदित्ये एतन्मे मनसि स्थितं । गमिष्यामि स्वकं स्थानमासीद्यन्मे पुरातनं ।
उदगायन आदित्ये हंसाः सत्यं ब्रवीमि वः । धारयिष्याम्यहं प्राणान् उत्तरायणकाङ्क्षया ।
ऐश्वर्य्यभूतः प्राणानामुत्सर्गे हि यतो मम । तस्मात् प्राणान् धारयिष्ये मुमूर्षुरुदगायने ।
यश्च दत्तो वरो मह्यं पित्रा तेन महात्मना । छन्दतो मृत्युरित्येव तस्य चास्तु वरस्तथा ।
धारयिष्ये ततः प्राणानुत्सर्गे नियते सति । इत्युक्त्वा तांस्तदा हंसान् स शेते भरतर्षभः । ५६७५
एवं कुरूणां पतिते शृङ्गे भीष्मे महौजसि । पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
तस्मिन् हते महासत्त्वे भरतानां पितामहे । न किञ्चित् प्रत्यपद्यन्त पुत्रास्ते भरतर्षभ ।
संमोहश्चैव तुमुलः कुरूणामभवत्तदा । कृपदुर्य्योधनमुखा निःश्वस्य रुरुदुस्ततः ।
विषादाच्च चिरङ्कालमतिष्ठन् विगतेन्द्रियाः । दध्युश्चैव महाराज न युद्धे दधिरे मनः ।
ऊरुग्राहगृहीताश्च नाभ्यधावन्त पाण्डवान् । अवध्ये शान्तनोः पुत्रे हते भीष्मे महौजसि । ५६८०
अभावः सहसा राजन् कुरुनागादतन्द्रितः । हतप्रवीरास्तु वयं निकृत्ताश्च शितैः शरैः ।
कर्त्तव्यं नाभिजानीमो निर्ज्जिताः सव्यसाचिना । पाण्डवाश्च जयं लब्ध्वा परत्र च परां गतिं ।
सर्व्वे दध्मुर्महाशङ्खान् शूराः परिघबाहवः । सोमकाश्च सपाञ्चालाः प्राहृष्यन्त जनेश्वर ।
ततस्तूर्य्यसहस्रेषु नदत्सु सुमहाबलः । आस्फोटयामास भृशं भीमसेनो ननाद च ।
सेनयोरुभयोश्चापि गाङ्गेये निहते विभौ । सन्न्यस्य वीराः शस्त्राणि प्राध्यायन्त समन्ततः । ५६८५
प्राक्रोशन् प्राद्रवंश्चान्ये जग्मुर्मोहं तथा परे । क्षत्रं चान्येऽभ्यनिन्दन्त भीष्मं चान्येऽभ्यपूजयन् ।
ऋषयः पितरश्चैव प्रशशंसुर्महाव्रतं । भरतानाञ्च ये पूर्व्वे ते चैनं प्रशशंसिरे ।
महोपनिषदञ्चैव योगमास्थाय वीर्य्यवान् । जपन् शान्तनवो धीमान् कालाकाङ्क्षी स्थितोऽभवत् ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मनिपातने विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथमासंस्तदा योधा हीना भीष्मेण सञ्जय । बलिना देवकल्पेन गुर्व्वर्थे ब्रह्मचारिणा ।
तदैव निहतान् मन्ये कुरूनन्यांश्च पाण्डवैः । न प्राहरद्यदा भीष्मो घृणित्वाद्द्रुपदात्मजं । ५६९०
ततो दुःखतरं मन्ये किमन्यत् प्रभविष्यति । यदद्य पितरं श्रुत्वा निहतं मम दुर्म्मतेः ।
अश्मसारमयं नूनं हृदयं मम सञ्जय । श्रुत्वा विनिहतं भीष्मं शतधा यन्न दीर्य्यते ।
यदत्र निहतेनाजौ भीष्मेण जयमिच्छता । चेष्टितं कुरुसिंहेन तन्मे कथय सुव्रत ।
पुनः पुनर्न मृष्यामि हतं देवव्रतं रणे । न हतो जामदग्न्येन दिव्यैरस्त्रैरयं पुरा ।
स हतो द्रौपदेयेन पाञ्चाल्येन शिखण्डिना । ५६९५

॥ सञ्जय उवाच ॥ सायाह्ने निहते भूमौ धार्त्तराष्ट्रान् विषादयन् । पाञ्चालानां ददौ हर्षं भीष्मः कुरुपितामहः ।
स शेते शरतल्पस्थो मेदिनीमस्पृशंस्तदा । भीष्मे रथात् प्रपतिते प्रच्युते धरणीतले ।
हाहेति तुमुलः शब्दो भूतानां समपद्यत । सीमावृक्षे निपतिते कुरूणां समितिक्षये ।
सेनयोरुभयोराजन् क्षत्रियान् भयमाविशत् । भीष्मं शान्तनवं दृष्ट्वा विशीर्णकवचध्वजं ।
कुरवः पर्य्यवर्त्तन्त पाण्डवाश्च विशाम्पते । खं तमः संवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः । ५०००
ररास पृथिवी चैव भीष्मे शान्तनवे हते । अयं ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ह्ययं ब्रह्मविदां वरः ।
इत्यभाषन्त भूतानि शयानं पुरुषर्षभं । अयं पितरमाज्ञाय कामार्त्तं शान्तनुं पुरा ।
ऊर्द्ध्वरेतसमात्मानं चकार पुरुषर्षभः । इति स्म शरतल्पस्थं भारतानां महत्तमं ।
ऋषयस्त्वभ्यभाषन्त सहिताः सिद्धचारणैः । हते शान्तनवे भीष्मे भारतानां पितामहे ।
न किञ्चित् प्रत्यपद्यन्त पुत्रास्तव हि मारिष । विषण्णवदनाश्चासन् हतश्रीकाश्च भारत । ५००५
अतिष्ठन् व्रीडिताश्चैव ह्रिया युक्तास्त्वधोमुखाः । पाण्डवाश्च जयं लब्ध्वा सङ्ग्रामशिरसि स्थिताः ।
सर्व्वे दध्मुर्महाशङ्खान् हेमजालपरिष्कृतान् । हर्षात्तूर्य्यसहस्रेषु वाद्यमानेषु चानघ ।
अपश्याम महाराज भीमसेनं महाबलं । विक्रीडमानं कौन्तेयं हर्षेण महता युतं ।
निहत्य तरसा शत्रुं महाबलसमन्वितं । संमोहश्चापि तुमुलः कुरूणामभवत्ततः ।
कर्णदुर्य्योधनौ चापि निश्वसेतां मुहुर्मुहुः । तथा निपतिते भीष्मे कौरवाणां पितामहे । ५०१०
हाहाभूतमभूत् सर्व्वं निर्म्मर्य्यादमवर्त्तत । दृष्ट्वा च पतितं भीष्मं पुत्रो दुःशासनस्तव ।
उत्तमं जवमास्थाय द्रोणानीकमुपाद्रवत् । भ्रात्रा प्रस्थापितो वीरः स्वेनानीकेन दंशितः ।
प्रययौ पुरुषव्याघ्रः स्वसैन्यञ्च विषादयन् । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य कुरवः पर्य्यवारयन् ।
दुःशासनं महाराज किमयं वक्ष्यतीति च । ततो द्रोणाय निहतं भीष्ममाचष्ट कौरवः ।
द्रोणस्तदाप्रियं श्रुत्वा सहसा न्यपतद्रथात् । स संज्ञामुपलभ्याशु भारद्वाजः प्रतापवान् । ५०१५
निवारयामास तदा स्वान्यनीकानि मारिष । विनिवृत्तान् कुरून् दृष्ट्वा पाण्डवाश्च स्वसैनिकान् ।
दूतैः शीघ्राश्वसंयुक्तैः समन्तात् पर्य्यवारयन् । निवृत्तेषु च सैन्येषु पारम्पर्य्येण सर्व्वशः ।
विमुक्तकवचाः सर्व्वे भीष्ममीयुर्नराधिपाः । व्युपरम्य ततो युद्धाद्योधाः शतसहस्रशः ।
उपतस्थुर्महात्मानं प्रजापतिमिवामराः । ते तु भीष्मं समासाद्य शयानं भरतर्षभं ।
अभिवाद्यावतिष्ठन्त पाण्डवाः कुरुभिः सह । अथ पाण्डून् कुरूंश्चैव प्रणिपत्याग्रतः स्थितान् । ५०२०
अभ्यभाषत धर्म्मात्मा भीष्मः शान्तनवस्तदा । स्वागतं वो महाभागाः स्वागतं वो महारथाः ।
तुष्यामि दर्शनाद्वोऽहं युष्माकममरोपमाः । अभिनन्द्याथ तानेवं शिरसा लम्बताऽब्रवीत् ।
शिरो मे लम्बतेऽत्यर्थमुपधानं प्रदीयतां । ततो नृपाः समाजह्रुस्तनूनि च मृदूनि च ।
उपधानानि मुख्यानि नैच्छत्तानि पितामहः । अथाब्रवीन्नरव्याघ्रः प्रहसन्निव तान्नृपान् ।
नैतानि वीरशय्यासु युक्तरूपाणि पार्थिवाः । ततो वीक्ष्य नरश्रेष्ठमभ्यभाषत पाण्डवं । ५०२५

धनञ्जयं दीर्घबाहुं सर्व्वलोकमहारथं । धनञ्जय महाबाहो शिरो मे तात लम्बते ।
दीयतामुपधानं वै यद्युक्तमिह मन्यसे ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि दशमदिवसावहारे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ समारोप्य महच्चापमभिवाद्य पितामहं । नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदं वच नमब्रवीत् ।
आज्ञापय कुरुश्रेष्ठ सर्व्वशस्त्रभृतां वर । प्रेष्योऽहं तव दुर्द्धर्ष क्रियतां किं पितामह ।
तमब्रवीच्छान्तनवः शिरो मे तात लम्बते । उपधानं कुरुश्रेष्ठ फाल्गुनोपनयस्व मे ।
शयनस्यानुरूपं वै शीघ्रं वीर प्रयच्छ मे । त्वं हि पार्थ समर्थो वै श्रेष्ठः सर्व्वधनुष्मतां ।
क्षत्त्रधर्म्मस्य वेत्ता च बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः । फाल्गुनोऽपि तथेत्युक्त्वा व्यवसायमरोचयत् ।
प्रगृह्यामन्त्र्य गाण्डीवं शरान् सन्नतपर्व्वणः । अनुमान्य महात्मानं भरतानां महारथं ।
त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरः शरैः । अभिप्राये तु विदिते धर्म्मात्मा सव्यसाचिना ।
अतुष्यद्भरतश्रेष्ठो भीष्मो दृष्ट्वाऽथ तत्त्ववित् । उपधानेन दत्तेन प्रत्यनन्दद्धनञ्जयं ।
प्राह सर्व्वान् समुद्वीक्ष्य भरतान् भारतं प्रति । कुन्तीपुत्रं युधां श्रेष्ठं सुहृदां प्रीतिवर्द्धनं ।
शयनस्यानुरूपं मे पाण्डवोपहृतं त्वया । यद्यन्यथा प्रपद्येथाः शपेयं त्वामहं रुषा ।
एवमेव महाबाहो धर्म्मेषु परितिष्ठता । स्वप्तव्यं क्षत्त्रियेणाजौ शरतल्पगतेन वै ।
एवमुक्त्वा तु बीभत्सुं सर्व्वांस्तानब्रवीद्वचः । राज्ञश्च राजपुत्त्रांश्च सर्व्वांस्तानभिसंस्थितान् ।
पश्यध्वमुपधानं मे पाण्डवेनाभिसन्धितं । शेष्येऽहमस्यां शय्यायां यावदावर्त्तनं रवेः ।
ये तदा मां गमिष्यन्ति ते च द्रक्ष्यन्ति मां नृपाः । दिशं वैश्रवणाक्रान्तां यदा गन्ता दिवाकरः ।
नूनं सप्ताश्वयुक्तेन रथेनोत्तमतेजसा । विमोक्ष्येऽहं तदा प्राणान् सुहृदः सुप्रियानपि ।
परिखा खन्यतामत्र ममावसदने नृपाः । उपासिष्ये विवस्वन्तमेवं शरशताचितः ।
उपारमध्वं सङ्ग्रामात् वैरमुत्सृज्य पार्थिवाः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ उपातिष्ठन्नथो वैद्याः शल्योद्धरणकोविदाः । सर्व्वोपकरणैर्युक्ताः कुशलैः साधु शिक्षिताः ।
तान् दृष्ट्वा जाह्नवीपुत्त्रः प्रोवाच तनयं तव । धनं दत्त्वा विसृज्यन्तां पूजयित्वा चिकित्सकाः ।
एवं गते मयेदानीं वैद्यैः कार्य्यमिहास्ति किं । क्षत्त्रधर्म्मे प्रशस्तां हि प्राप्तोऽस्मि परमां गतिं ।
नैष धर्म्मो महीपालाः शरतल्पगतस्य मे । एभिरेव शरैश्चाहं दग्धव्योऽस्मि नराधिपाः ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । वैद्यान् विसर्ज्जयामास पूजयित्वा यथाऽर्हतः ।
ततस्ते विस्मयं जग्मुर्नानाजनपदेश्वराः । स्थितिं धर्म्मपरां दृष्ट्वा भीष्मस्यामिततेजसः ।
उपधानं ततो दत्त्वा पितुस्ते मनुजेश्वराः । सहिताः पाण्डवाः सर्व्वे कुरवश्च महारथाः ।
उपगम्य महात्मानं शयानं शयने शुभे । तेऽभिवाद्य महात्मानं कृत्वा च त्रिःप्रदक्षिणं ।
विधाय रक्षां भीष्मस्य सर्व्व एव समन्ततः । वीराः स्वशिविराण्येव ध्यायन्तः परमातुराः ।
निवेशायाभ्युपागच्छन् सायाह्ने रुधिरोक्षिताः । निविष्टान् पाण्डवांश्चैव प्रीयमाणान् महारथान् ।

भीष्मस्य पतने हृष्टानुपगम्य महाबलः। उवाच माधवः काले धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं ।
दिष्ट्या जयसि कौरव्य दिष्ट्या भीष्मो निपातितः । अवध्यो मानुषैरेव सत्यसन्धो महारथः ।
अथ वा दैवतैः सार्द्धं सर्व्वशस्त्रस्य पारगः । त्वां तु चक्षुर्हणं प्राप्य दग्धो घोरेण चक्षुषा ।
एवमुक्तो धर्म्मराजः प्रत्युवाच जनार्द्दनं । तव प्रसादाद्विजयः क्रोधात्तव पराजयः ।
त्वं हि नः शरणं कृष्ण भक्तानामभयङ्करः । अनाश्चर्य्यो जयस्तेषां येषां त्वमसि केशव ।
रक्षिता समरे नित्यं नित्यञ्चापि हिते रतः । सर्व्वथा त्वां समासाद्य नाश्चर्य्यमिति मे मतिः ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच स्मयमानो जनार्द्दनः । त्वय्येवैतद्युक्तरूपं वचनं पार्थिवोत्तम ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मोपधानदाने द्वाविंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १२२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ व्युष्टायान्तु महाराज शर्व्वर्य्यां सर्व्वपार्थिवाः । पाण्डवा धार्त्तराष्ट्राश्च उपातिष्ठन् पितामहं ।
तं वीरशयने वीरं शयानं कुरुसत्तमं । अभिवाद्योपतस्थुर्वै क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभं ।
कन्याश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैर्म्माल्यैश्च सर्व्वशः । अवाकिरन् शान्तनवं तत्र गत्वा सहस्रशः ।
स्त्रियो वृद्धास्तथा बालाः प्रेक्षकाश्च पृथग्जनाः । समभ्ययुः शान्तनवं भूतानीव तमोनुदं ।
तूर्य्याणि गणिका वारास्तथैव नटनर्त्तकाः । शिल्पिनश्च तथा जग्मुः कुरुवृद्धं पितामहं ।
उपारम्य च युद्धेभ्यः सन्नाहान् विप्रमुच्य ते । आयुधानि च निःक्षिप्य सहिताः कुरुपाण्डवाः ।
अन्वासन्त दुराधर्षं देवव्रतमरिन्दमं । अन्योऽन्यं प्रीतिमन्तस्ते यथापूर्व्वं यथावयः ।
सा पार्थिवशताकीर्णा समितिर्भीष्मशोभिता । शुशुभे भारती दीप्ता दिवीवादित्यमण्डलं ।
विबभौ च नृपाणां सा गङ्गासुतमुपासतां । देवानामिव देवेशं पितामहमुपासतां ।
भीष्मस्तु वेदनां धैर्य्यान्निगृह्य भरतर्षभ । अभितप्तः शरैश्चैव निश्वसन्नुरगो यथा ।
शराभितप्तकायोऽपि शस्त्रसन्तापमूर्च्छितः । पानीयमिति सम्प्रेक्ष्य राज्ञस्तान् प्रत्यभाषत ।
ततस्ते क्षत्रिया राजन् समाजह्रुः समन्ततः । भक्ष्यानुच्चावचान् राजन् वारिकुम्भांश्च शीतलान् ।
उपानीतन्तु पानीयं दृष्ट्वा शान्तनवोऽब्रवीत् । नाद्य तात मया शक्या भोगाः केचन मानुषाः ।
अपक्रान्तो मनुष्येभ्यः शरशय्यागतोऽस्म्यहं । प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामि निवृत्तिं शशिसूर्य्ययोः ।
एवमुक्त्वा शान्तनवो निन्दन् वाक्येन पार्थिवान् । अर्ज्जुनं द्रष्टुमिच्छामीत्यभ्यभाषत भारत ।
अथोपेत्य महाबाहुरभिवाद्य पितामहं । अतिष्ठत् प्राञ्जलिः प्रह्वः किं करोमीति चाब्रवीत् ।
तं दृष्ट्वा पाण्डवं राजन्नभिवाद्याग्रतः स्थितं । अभ्यभाषत धर्म्मात्मा भीष्मः प्रीतो धनञ्जयं ।
दह्यतीव शरीरं मे संवृतस्य तवेषुभिः । मर्म्माणि परिदूयन्ते मुखञ्च परिशुष्यति ।
वेदनार्त्तशरीरस्य प्रयच्छापो ममार्ज्जुन । त्वं हि शक्तो महेष्वास दातुमापो यथाविधि ।
अर्ज्जुनस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारुह्य वीर्य्यवान् । अधिज्यं बलवत् कृत्वा गाण्डीवं व्याक्षिपद्धनुः ।
तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः । वित्रेसुः सर्व्वसैन्यानि सर्व्वे श्रुत्वा च पार्थिवाः ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य रथेन रथिनां वरः । शयानं भरतश्रेष्ठं सर्व्वशस्त्रभृतां वरं ।

सन्धाय च शरं दीप्तमभिमन्त्र्य स पाण्डवः । पार्ज्जन्यास्त्रेण संयोज्य सर्व्वलोकस्य पश्यतः ।
अविध्यत् पृथिवीं पार्थः पार्श्वे भीष्मस्य दक्षिणे । उत्पपात ततो धारा वारिणो विमला शुभा । ५७८५
शीतस्यामृतकल्पस्य दिव्यगन्धरसस्य च । अतर्पयत्ततः पार्थः शीतया जलधारया ।
भीष्मं कुरूणामृषभं दिव्यकर्म्मपराक्रमं । कर्म्मणा तेन पार्थस्य शक्रस्येव विकुर्व्वतः ।
विस्मयं परमं जग्मुस्ततस्ते वसुधाधिपाः । तत्कर्म्म प्रेक्ष्य बीभत्सोरतिमानुषविक्रमं ।
सम्प्रावेपन्त कुरवो गावः शीतार्द्दिता इव । विस्मयाच्चोत्तरीयाणि व्याविध्यन् सर्व्वतो नृपाः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः सर्व्वतस्तुमुलोऽभवत् । तृप्तः शान्तनवश्चापि राजन् बीभत्सुमब्रवीत् । ५७९०
सर्व्वपार्थिववीराणां सन्निधौ पूजयन्निव । नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि कौरवनन्दन ।
कथितो नारदेनासि पूर्व्वर्षिरमितद्युते । वासुदेवसहायस्त्वं महत् कर्म्म करिष्यसि ।
यन्नोत्सहति देवेन्द्रः सह देवैरपि ध्रुवं । विदुस्त्वां निधनं पार्थ सर्व्वक्षत्रस्य तद्विदः ।
धनुर्द्धराणामेकस्त्वं पृथिव्यां प्रवरो नृषु । मनुष्या जगति श्रेष्ठाः पक्षिणां पतगेश्वरः ।
सरितां सागरः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदां । आदित्यस्तेजसां श्रेष्ठो गिरीणां हिमवान् वरः । ५७९५
जातीनां ब्राह्मणः श्रेष्ठः श्रेष्ठस्त्वमसि धन्विनां ।
नैव श्रुतं धार्त्तराष्ट्रेण वाक्यं मयोच्यमानं विदुरेण चैव । द्रोणेन रामेण जनार्द्दनेन मुहुर्म्मुहुः सञ्जयेनापि चोक्तं ।
परीतबुद्धिर्हि विसंज्ञकल्पो दुर्य्योधनो न च तत् श्रद्दधाति । स शेष्यते वै निहतश्चिराय शास्त्रातिगो भीमबलाभिभूतः ।
एतच्छ्रुत्वा तद्वचः कौरवेन्द्रो दुर्य्योधनो दीनमना बभूव । तमब्रवीच्छान्तनवोऽभिवीक्ष्य निबोध राजन्भव वीतमन्युः ।
दृष्टं दुर्य्योधनेदन्ते यथा पार्थेन धीमता । जलधारा जनिताः शीतस्यामृतगन्धिनः । ५८००
एतस्य कर्त्ता लोकेऽस्मिन् नान्यः कश्चन विद्यते । आग्नेयं वारुणं सौम्यं वायव्यमथ वैष्णवं ।
ऐन्द्रं पाशुपतं चैव पारमेष्ठ्यं प्रजापतेः । धातुस्त्वष्टुश्च सवितुर्व्वैवस्वतमथापि वा ।
सर्व्वस्मिन्मानुषे लोके वेत्त्येको हि धनञ्जयः । कृष्णो वा देवकीपुत्त्रो नान्यो वेदेह कश्चन ।
अशक्यः पाण्डवस्तात युद्धे जेतुं सुरासुरैः । अमानुषाणि कर्म्माणि यस्यैतानि महात्मनः ।
तेन सत्यवता सङ्ख्ये शूरेणाहवशोभिना । कृतिना समरे राजन् सन्धिर्भवतु माचिरं । ५८०५
यावत् कृष्णो महाबाहुः स्वाधीनः कुरुसत्तम । तावत् पार्थेन शूरेण सन्धिस्ते तात युज्यतां ।
यावत्तिष्ठन्ति समरे हतशेषाः सहोदराः । नृपाश्च बहवो राजंस्तावत् सन्धिः प्रयुज्यतां ।
न निर्द्दहति ते यावत् क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूं । युधिष्ठिरो रणे तावत् सन्धिस्ते तात युज्यतां ।
नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पाण्डवः । यावच्चमूं महाराज नाशयन्ति न सर्व्वशः ।
तावत्ते पाण्डवैर्व्वीरैः सौहार्द्दं मम रोचते । युद्धं मदन्तमेवास्तु तात संशाम्य पाण्डवैः । ५८१०
एतत्ते रोचतां वाक्यं यदुक्तोऽसि मयाऽनघ । एतत् क्षेममहं मन्ये तव चैव कुलस्य च ।
त्यक्त्वा मन्युमुपशाम्यस्व पार्थैः पर्य्याप्तमेतद्यत् कृतं फाल्गुनेन । भीष्मस्यान्तादस्तु वः सौहृदञ्च जीवन्तु शेषाः साधु राजन् प्रसीद ।

राज्यस्यार्द्धं दीयतां पाण्डवानामिन्द्रप्रस्थं धर्मराजोऽभियातु । मामित्रधुक् पार्थिवानां जघन्यः पापां कीर्त्तिं प्राप्स्यसे कौरवेन्द्र ।

ममावसानात् शान्तिरस्तु प्रजानां सङ्गच्छन्तां पार्थिवाः प्रीतिमन्तः । पिता पुत्रं मातुलं भागिनेयो भ्राता चैव भ्रातरं प्रैतु राजन् ।

न चेदेवं प्राप्तकालं वचो मे मोहाविष्टः प्रतिपत्स्यस्यबुद्ध्या । तप्स्यस्यन्ते एतदन्ताः स्थ सर्व्वे सत्यामेतां भारतीमीरयामि । ५८१५

एतद्वाक्यं सौहृदादापगेयो मध्ये राज्ञां भारतं श्रावयित्वा । तूष्णीमासीच्छल्यसन्तप्तमर्म्मा योज्यात्मानं वेदनां सन्नियम्य ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ धर्म्मार्थसहितं वाक्यं श्रुत्वा हितमनामयं । नारोचयत पुत्रस्ते मुमूर्षुरिव भेषजं ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मशय्याकथने त्रयोविंशत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्ते पार्थिवाः सर्व्वे जग्मुः स्वानालयान् पुनः । तूष्णीं भूते महाराज भीष्मे शान्तनुनन्दने ।

श्रुत्वा तु निहतं भीष्मं राधेयः पुरुषर्षभः । ईषदागतसन्त्रासस्त्वरयोपजगाम ह ।

स ददर्श महात्मानं शरतल्पगतं तदा । जन्मशय्यागतं वीरं कार्त्तिकेयमिव प्रभुं । ५८२०

निमीलिताक्षं तं वीरं साश्रुकण्ठस्तदा वृषः । अभ्येत्य पादयोस्तस्य निपपात महाद्युतिः ।

राधेयोऽहं कुरुश्रेष्ठ नित्यमक्षिगतस्तव । द्वेष्योऽहं तव सर्व्वत्र इति चैनमुवाच ह ।

तच्छ्रुत्वा कुरुवृद्धोऽपि बलात् संवृतलोचनः । शनैरुद्वीक्ष्य सस्नेहमिदं वचनमब्रवीत् ।

रहितं धिष्ण्यमालोक्य समुत्सार्य्य च रक्षिणः । पितेव पुत्रं गाङ्गेयः परिरभ्यैकपाणिना ।

एह्येहि मे प्रतीप त्वं स्पर्द्धसे त्वं मया सह । यदि मां नाधिगच्छेथा न ते श्रेयो ध्रुवं भवेत् । ५८२५

कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथिः पिता । श्रुतस्त्वं हि महाबाहो वदतो नारदान्मया ।

कृष्णद्वैपायनाच्चापि तच्च सत्यं न संशयः । न च द्वेषोऽस्ति मे तात त्वयि सत्यं ब्रवीमि ते ।

तेजोवधनिमित्तन्तु परुषं त्वां समब्रुवं । अकस्मात् पाण्डवान् सर्व्वानवक्षिपसि सुव्रत ।

जातोऽसि धर्मलोपेन ततस्ते बुद्धिरीदृशी । नीचाश्रयान्मत्सरेण द्वेषिणी गुणिनामपि ।

तेनासि बहुशो रूक्षं श्रावितः कुरुसंसदि । जानामि समरे वीर्य्यं शत्रुभिर्दुःसहं भुवि । ५८३०

ब्रह्मण्यता च शौर्य्यञ्च दाने च परमां स्थितिं । न त्वया सदृशः कश्चित् पुरुषेष्वमरोपम ।

कुलभेदभयाच्चाहं सदा परुषमुक्तवान् । इष्वस्त्रे चास्त्रसन्धाने लाघवेऽस्त्रबले तथा ।

सदृशः फाल्गुनेनासि कृष्णेन च महात्मना । कर्ण काशिपुरं गत्वा त्वयैकेन धनुष्मता ।

कन्यार्थे कुरुराजस्य राजानो मर्द्दिता युधि । तथा च बलवान् राजा जरासन्धो दुरासदः ।

समरे समरश्लाघी न त्वया सदृशोऽभवत् । ब्रह्मण्यः सत्ययोधी च तेजसा च बलेन च । ५८३५

देवगर्भसमः सङ्ख्ये मनुष्यैरधिको युधि । व्यपनीतोऽद्य मन्युर्मे यस्त्वां प्रति पुराकृतः ।

दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तितुं । सोदर्य्याः पाण्डवा वीरा भ्रातरस्तेऽरिसूदन ।

सङ्गच्छ तैर्महाबाहो मम चेदिच्छसि प्रियं । मया भवतु निर्वृत्तं वैरमादित्यनन्दन ।

पृथिव्यां सर्व्वराजानो भवन्त्वद्य निरामयाः

॥ कर्ण उवाच ॥ जानाम्येवं महाबाहो सर्व्वमेतन्न संशयः। यथा वदसि मे भीष्म कौन्तेयोऽहं न सूतजः।
अवकीर्णस्त्वहं कुन्त्या सूतेन च विवर्द्धितः। भुक्त्वा दुर्य्योधनैश्वर्य्यं न मिथ्या कर्त्तुमुत्सहे।
वसुदेवसुतो यद्वत् पाण्डवार्थे दृढव्रतः। वसु चैव शरीरञ्च पुत्त्रदारास्तथा यशः।
सर्व्वं दुर्य्योधनस्यार्थे त्यक्तं मे भूरिदक्षिण। मा चैतद्व्याधिमरणं क्षत्त्रं स्यादिति कौरव।
कोपिताः पाण्डवा नित्यं समाश्रित्य सुयोधनं। अवश्यभावी ह्यर्थोऽयं यो न शक्यो निवारितुं।
दैवं पुरुषकारेण को निवर्त्तितुमुत्सहेत्। पृथिवीक्षयशंसीनि निमित्तानि पितामह।
भवद्भिरुपलब्धानि कथितानि च संसदि। पाण्डवा वासुदेवश्च विदिता मम सर्व्वशः।
अजेयाः पुरुषैरन्यैरिति तांश्चोत्सहामहे। विजयिष्ये रणे पाण्डूनिति मे निश्चितं मनः।
न च शक्यमवस्रष्टुं वैरमेतत् सुदारुणं। धनञ्जयेन योत्स्येऽहं स्वधर्मप्रीतमानसः।
अनुजानीष्व मां तात युद्धाय कृतनिश्चयं। अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः।
दुरुक्तं विप्रतीपं वा रभसाच्चापलात्तथा। यन्मयेह कृतं किञ्चित् तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि।
॥ भीष्म उवाच ॥ न चेच्छक्यमवस्रष्टुं वैरमेतत् सुदारुणं। अनुजानामि कर्ण त्वं युध्यस्व स्वर्गकाम्यया।
निर्मन्युर्गतसंरम्भः कुरु कर्म नृपस्य हि। यथाशक्ति यथोत्साहं सतां वृत्तेषु वृत्तवान्।
अहं त्वामनुजानामि यदिच्छसि तदाप्नुहि। क्षत्त्रधर्म्मजितान् लोकानवाप्स्यसि धनञ्जयात्।
युध्यस्व निरहङ्कारो बलवीर्य्यव्यपाश्रयः। धर्म्म्याद्धि युद्धात् श्रेयोऽन्यत् क्षत्त्रियस्य न विद्यते।
प्रशमे हि कृतो यत्नः सुमहान् सुचिरं मया। न चैव शकितः कर्त्तुं कर्ण सत्यं ब्रवीमि ते।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्युक्तवति गाङ्गेये अभिवाद्य प्रसाद्य च। राधेयो रथमारुह्य प्रायात्तव सुतं प्रति।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मकर्णसमागमे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२४ ॥
समाप्तञ्चेदं भीष्मपर्व्व ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ द्रोणपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम्। देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्।
॥ जनमेजय उवाच ॥ तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्य्यपराक्रमं। हतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाल्येन शिखण्डिना।
धृतराष्ट्रस्तदा राजा बाष्पव्याकुललोचनः। किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्य्यवान्।
तस्य पुत्त्रो हि भगवन् भीष्मद्रोणमुखै रथैः। पराजित्य महेष्वासान् पाण्डवान् राज्यमिच्छति।
तस्मिन् हते तु भगवन् केतौ सर्व्वधनुष्मतां। यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि तपोधन।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः। लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः।
तस्य चिन्तयतो दुःखमनिशं कौरवस्य तत्। आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा।
शिविरात् सञ्जयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरं। आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत।
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशं। पुत्त्राणां जयमाकाङ्क्षन् विललापातुरो यथा।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ संशोच्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमं। किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः। १०
तस्मिंस्तु निहते शूरे दुराधर्षे महात्मनि। किन्नु स्वित् कुरवोऽकार्षुर्निमग्नाः शोकसागरे।
तदुदीर्णं परं सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि सञ्जय। भयमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनां।
देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा। यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम। यत्ते पुत्त्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे।
निहते तु तदा भीष्मे राजन् सत्यपराक्रमे। तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्त पृथक् पृथक्। १५
विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्म्मं निशाम्य ते। स्वधर्म्मं पद्यमानास्ते प्रणिपत्य महात्मने।
शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामिततेजसे। सोपधानं नरव्याघ्राः शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परं। अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं।
क्रोधसंरक्तनयनाः समवेक्ष्य परस्परं। पुनर्युद्धाय निर्ज्जग्मुः क्षत्रियाः कालचोदिताः।

ततस्तूर्य्यनिनादैश्च भेरीणां निनदेन च । तावकानामनीकानि परेषाञ्चैव निर्ययुः । १०
व्याहत्तेऽहनि राजेन्द्र पतिते जाह्नवीसुते । अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः ।
अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः । निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सत्वराः ।
मोहात्तव सपुत्रस्य बधाच्छान्तनवस्य च । कौरवा मृत्युनाहूताः सहिताः सर्व्वराजभिः ।
अजाविय इवागोपा वने श्वापदसङ्कुले । भृशमुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते ।
पतिते भरतश्रेष्ठ बभूव कुरुवाहिनी । द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना । ५
विपन्नसस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा । आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ ।
विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा । वृकैरिव वने रुद्धा पृषती हतयूथपा ।
शरभाहतसिंहेव महती गिरिकन्दरा । भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते ।
विष्वग्वातहता रुग्णा नौरिवासीन्महार्णवे । बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लब्धलक्ष्यैर्भृशार्द्दिता ।
सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा । विपन्नभूयिष्ठतरा कृपणा त्रस्तमानसा । १०
तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः । पाताल इव मज्जन्तो हीना देवव्रतेन ते ।
कर्णं हि कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः । सर्व्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोचमानमिवातिथिं ।
बन्धुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः । चुक्रुशुः कर्णकर्णेति तत्र भारत पार्थिवाः ।
राधेयं हितमस्माकं सूतपुत्रं तनुत्यजं । स हि नायुध्यत तदा दशाहानि महायशाः ।
सामात्यबन्धुः कर्णो वै तमाह्वयत माचिरं । भीष्मेण हि महाबाहुः सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । १५
रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु । सङ्ख्यातोऽर्द्धरथः कर्णो द्विगुणः सन्नरर्षभः ।
रथातिरथसङ्ख्यायां योऽग्रणीः शूरसम्मतः । पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ।
स तु तेनैव कोपेन राजन् गाङ्गेयमुक्तवान् । त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कदाचन ।
त्वया तु पाण्डवेयेषु निहतेषु महामृधे । दुर्य्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ।
पाण्डवैर्व्वा हते भीष्म त्वयि स्वर्गमुपेयुषि । हन्तास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान् यान्मन्यसे रथान् । २०
एवमुक्त्वा महाबाहुर्दशाहानि महायशाः । नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव सम्मते ।
भीष्मः समरविक्रान्तः पाण्डवेयस्य भारत । जघान समरे योधानसङ्ख्येयपराक्रमः ।
तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसन्धे महौजसि । त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्त्तुकामा इव प्लवं ।
तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्व्वराजभिः । हा कर्णमिति चाक्रन्दन् कालोऽयमिति चाब्रुवन् ।
जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्व्वारपौरुषं । अगमन्नो मनः कर्णं बन्धुमात्ययिकेष्विव । २५
स हि शक्तो रणे राजन् त्रातुमस्मान् महाभयात् । त्रिदशानिव गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथा तु सञ्जयं कर्णं कीर्त्तयन्तं पुनः पुनः । आशीविषवदुच्छ्वस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यत्तु वैकर्त्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा । अप्यपश्यन्त राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजं ।
अपि तन्न मृषा कर्णो युधि सत्यपराक्रमः । सम्भ्रान्तानां तदार्त्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छतां ।

अपि तत्पूरयाञ्चक्रे धनुर्द्धरवरो युधि । यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामपावृतं । ५०

तत्खण्डं पूरयन् कर्णः परेषामादधद्भयं । जातवान् मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ हतं भीष्ममाधिरथिर्व्विदित्वा भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणां । सोदर्य्यवद्व्यसनात् सूतपुत्रः सन्तारयिष्यं-
स्तव पुत्रसेनां ।

श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं निपातितं शान्तनवं महारथं । अथोपयायात् सहसारिकर्षणो धनुर्द्धराणां प्रवरस्तदा नृप ।

हते तु भीष्मे रथसत्तमे परैर्न्निमज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् । पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्ययात्ततः सन्तारयिष्यंस्तव पुत्रसेनां ।

॥ कर्ण उवाच ॥ यस्मिन् धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजः सत्यं स्मृतिर्व्वीरगुणाश्च सर्व्वे । अस्त्राणि दिव्यान्यथ सन्नतिर्ह्रीः प्रिया च वाग-
नपायिनी च भीष्मे । ५५

सदा कृतज्ञे द्विजशत्रुघातके सनातनं चन्द्रमसीव लक्ष्म । स चेत् प्रशान्तः परवीरहन्ता मन्ये हतानेव हि सर्व्वयोधान् ।

नेह ध्रुवं किञ्चन जातु विद्यते लोके ह्यस्मिन् कर्म्मणोऽनित्ययोगात् । सूर्य्योदये को हि विमुक्तसंशयो भावं कुर्व्वीताद्य महाव्रते
हते ।

वसुप्रभावे वसुवीर्य्यसम्भवे गते वसूनेव वसुन्धराधिपे । वसूनि पुत्रांश्च वसुन्धरां तथा कुरूंश्च शोचध्वमिमाञ्च वाहिनीं ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ महाप्रभावे वरदे निपातिते लोकेश्वरे शान्तनवे महौजसि । पराजितेषु भरतेषु दुर्म्मनाः कर्णो भृशन्न्यश्वसदश्रु
वर्त्तयन् ।

इदन्तु राधेयवचो निशम्य ते सुताश्च राजंस्तव सैनिकाश्च ह । परस्परं चुक्रुशुरार्त्तिजं भृशं तदाऽश्रु नेत्रैर्मुमुचुर्हि शब्द-
वत् । ६०

प्रवर्त्तमाने तु पुनर्म्महाहवे विगाह्यमानासु चमूषु पार्थिवैः । अथाब्रवीद्धर्षकरं वचस्तदा रथर्षभान् सर्व्वमहारथर्षभः ।

जगत्यनित्ये सततं प्रधावति प्रचिन्तयन्नस्थिरमेव लक्षये । भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो रणे गिरिप्रकाशः कुरुपुङ्गवः कथं ।

निपातिते शान्तनवे महारथे दिवाकरे भूतलमास्थिते यथा । न पार्थिवाः सोढुमलं धनञ्जयं गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः ।

हतप्रधानं त्विदमार्त्तरूपं परैर्हतोत्साहमनाथवच्च वै । मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे बलं यथा तेन महात्मना तथा ।

समाहितं चात्मनि भारमीदृशं जगत्तथानित्यमिदञ्च लक्षये । निपातितञ्चाहवशौण्डमाहवे कथं न कुर्य्यामहमाहवे
भयं । ६५

अहन्तु तान् कुरुवृषभानजिह्मगैः प्रवेशयन् यमसदनं रणे चरन् । यशः परं जगति विभाव्य वर्त्तिता परैर्हतो युधि शयिताऽ-
थ वा पुनः ।

युधिष्ठिरो धृतिमतिधर्म्मसत्त्ववान् वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः । तथार्ज्जुनस्त्रिदशवरात्मजो युवा न तद्बलं सुजयमिहामरै-
रपि ।

यमौ रणे यत्र यमोपमौ बलेससात्यकिर्य्यत्र च देवकीसुतः । न तद्बलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवान् निवर्त्तते मृत्युमुखादिवा-
सुकृत् ।

तपोऽभ्युदीर्णं तपसैव बाध्यते बलं बलेनैव तथा मनस्विभिः । मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितं ।

प्रवक्ष्येषां बाधमानं प्रभावं गत्वैवाहं तान् प्रजयाम्यद्य सूत । मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं भग्ने सैन्ये यः सहेयात् स मित्रं । ७०

कर्त्तास्म्येतत् पुरुषा आत्मकर्म त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मं । सर्व्वान् सङ्ख्ये शत्रुसङ्घान् हनिष्ये हतस्तैर्व्वा वीरलोकं गमिष्ये ।

सम्प्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे पराभूते पौरुषे धार्त्तराष्ट्रे । मया कृत्यमिति जानामि सूत तस्माच्छत्रूनद्य राज्ञो विजेष्ये ।

कुरून् रक्षन् पाण्डुपुत्रान् जिघांसन् त्यक्त्वा प्राणान् घोररूपे रणेऽस्मिन् । सर्व्वान् सङ्ख्ये शत्रुसङ्घान्निहत्य दास्याम्यहं धार्त्तराष्ट्राय राज्यं ।

निबध्यतां मे कवचं विचित्रं हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि । शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं धनुः शरांश्चाग्निविषाहिकल्पान् ।

उपासङ्गान् षोडश योजयध्वं धनूंषि दिव्यानि तथाहरन्तु । शरांश्च शक्तीश्च गदाश्च गुर्व्वीः शङ्खञ्च जाम्बूनदचित्रभागं । ७५

इमां रौक्मीं नागकक्षां विचित्रां ध्वजञ्चैवं दिव्यमिन्दीवराभं । श्लक्ष्णैर्व्वस्त्रैर्व्विप्रमृज्यानयस्व चित्रां मालाञ्चानुबद्धां सजालां ।

अश्वानग्र्यान् पाण्डुराभ्रप्रकाशान् पुष्टान् स्नातान् मन्त्रपूताभिरद्भिः । तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेतान् शीघ्राच्छीघ्रं सूत पुत्रानयस्व ।

रथं चाग्र्यं हेममालावनद्धं रत्नैश्चित्रं चन्द्रसूर्य्यप्रकाशैः । द्रव्यैर्युक्तं सम्प्रहारोपपन्नैर्व्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्त्तयस्व ।

चित्राणि चापानि च वेगवन्ति ज्याश्चोत्तमाः संहननोपपन्नाः । तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणामासज्ज गात्रावरणानि चैव ।

प्रायाणिकं चानय चाशु सर्व्वं दध्ना पूर्णं वीर कांस्यञ्च हैमं । आनीय मालामवबध्य चाङ्गे प्रवादयन्त्वाशु जयाय भेरीः । ८०

प्रयाहि सूताशु यतः किरीटी वृकोदरो धर्म्मपुत्रो यमौ च । तान् वा हनिष्यामि समेत्य सङ्ख्ये भीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ।

यस्मिन् राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः समास्थितो भीमसेनार्ज्जुनौ च । वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ।

तञ्चेन्मृत्युः सर्व्वहरोऽभिरक्षेत् सदाऽप्रमत्तः समरे किरीटिनं । तथाऽपि हन्तास्मि समेत्य सङ्ख्ये यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ।

न त्वेवाहं न गमिष्यामि तेषां मध्ये शूराणां तत्र चाहं ब्रवीमि । मित्रद्रुहो दुर्व्वलभक्तयो ये पापात्मानो न ममैते सहायाः ।

|| सञ्जय उवाच || समृद्धिमन्तं रथमुत्तमं दृढं सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभं । पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय सः । ८५

सम्पूज्यमानः कुरुभिर्म्महात्मा रथर्षभैर्द्देवगणैर्यथेन्द्रः । ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा यत्रावसानं भरतर्षभस्य ।

वरूथिना महता सध्वजेन सुवर्णमुक्तामणिरत्नमालिना । सदश्वयुक्तेन रथेन कर्णो मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ।

हुताशनाभः स हुताशनप्रभे शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्द्धरः । स्थितो रराजाधिरथिर्म्महारथः स्वयं विमाने सुरराडिव
स्थितः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि कर्णनिर्य्याणे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसं । महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितं ।

दृष्ट्वा पितामहं भीष्मं सर्व्वक्षत्रान्तकं गुरुं । दिव्यैरस्त्रैर्म्महेष्वासं पातितं सव्यसाचिना । ९०

जयाशा तव पुत्त्राणां संभग्ना वर्म्म शर्म्म च । अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छतां ।

स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेण परिप्लुतः । महेन्द्रेणेव मैनाकमसह्यं भुवि पातितं ।

नभश्च्युतमिवादित्यं पातितं धरणीतले । शतक्रतुमिवाचिन्त्यं पुरा वृत्रेण निर्ज्जितं ।

मोहनं सर्व्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनं । ककुदं सर्व्वसैन्यानां लक्ष्म सर्व्वधनुष्मतां ।

धनञ्जयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतं । तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभं । ९५

भीष्ममाधिरथिर्द्दृष्ट्वा भरतानां पितामहं । अवतीर्य्य रथादार्त्तः शोकमोहपरिप्लुतः ।

पद्भ्यामेव जगामार्त्तो वाष्पव्याकुललोचनः । अभिवाद्याञ्जलिं बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ।

कर्णोऽहमस्मि भद्रन्ते वद मामभि भारत । पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय ।

न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित् समश्नुते । यत्र धर्म्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवान् हतः ।

कोशसञ्जनने मन्त्रे व्यूहे प्रहरणेषु च । नाहमन्यं प्रपश्यामि कुरूणां कुरुसत्तम । १००

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् । योधांस्तु बहुधा हत्वा पितृलोकं गमिष्यसि ।

अद्य प्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयं । पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयं ।

अद्य गाण्डीवघोषस्य वीर्य्यज्ञाः सव्यसाचिनः । कुरवः सन्त्रसिष्यन्ति वज्रपाणेरिवासुराः ।

अद्य गाण्डीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनाः । त्रासयिष्यन्ति वाणानां कुरूनन्यांश्च पार्थिवान् ।

समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो द्रुमान् दहेत् । धार्त्तराष्ट्रान् प्रधक्ष्यन्ति तथा वाणाः किरीटिनः । १०५

येन येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने । तेन तेन प्रदहतो भूरि गुल्मतृणद्रुमान् ।

यादृशोऽग्निः समिद्धस्तु तादृक्पार्थो न संशयः । यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ।

नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च । श्रुत्वा सर्व्वाणि सैन्यानि त्रासं यास्यन्ति भारत ।

कपिध्वजस्योत्पततो रथस्यामित्रकर्षिणः । शब्दं सोढुं न शक्ष्यन्ति त्वामृते वीर पार्थिवाः ।

को ह्यर्ज्जुनं योधयितुं त्वदन्यः पार्थिवोऽर्हति । यस्य दिव्यानि कर्म्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः । ११०

अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यम्बकेण महात्मना । तस्माच्चैव वरं प्राप्तो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ।

कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुं पूर्व्वं यो न जितस्त्वया । पाण्डुपुत्त्रो बलश्लाघी माधवेन च रक्षितः ।

जितो येन रणे रामो भवता वीर्य्यशालिना । क्षत्त्रियान्तकरो घोरो देवदानवपूजितः ।

तमद्याहं पाण्डवयुद्धशौण्डममृष्यमाणो भवता चानुशिष्टः । आशीविषं दृष्टिहरं सुघोरं शूरं शक्ष्याम्यस्त्रबलान्निहन्तुं ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि कर्णवाक्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तस्य लालप्यमानस्य कुरुवृद्धः पितामहः । देशकालोचितं वाक्यमब्रवीत् प्रीतमानसः । ११५
समुद्र इव सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः । सत्यस्य च यथा सन्तो बीजानामिव चोर्व्वरा ।
पर्ज्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां तव । बान्धवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः
मानहा भव शत्रूणां मित्राणां नन्दिवर्द्धनः । कौरवाणामपि भवान् यथा विष्णुर्दिवौकसां ।
स्वबाहुबलवीर्य्येण धार्त्तराष्ट्रप्रियैषिणा । कर्ण राजपुरं गत्वा काम्बोजा निर्ज्जितास्त्वया ।
गिरिव्रजगताश्चापि नग्नजित्प्रमुखा नृपाः । अम्बष्ठाश्च विदेहाश्च गान्धाराश्च जितास्त्वया । १२०
हिमवद्दुर्गनिलयाः किराता रणकर्क्कशाः । दुर्य्योधनस्य वशगाः कृताः कर्ण त्वया पुरा ।
उत्कला मेकलाः पौण्ड्राः कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे । निषादाश्च त्रिगर्त्ताश्च वाह्लीकाश्च जितास्त्वया ।
तत्र तत्र च सङ्ग्रामे दुर्य्योधनहितैषिणा । बहवो निर्ज्जिता वीर त्वया कर्ण महौजसः ।
यथा दुर्य्योधनस्तात सज्ञातिकुलबान्धवः । तथा त्वमपि सर्व्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ।
शिवेनाभिवदामि त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः । अनुशाधि कुरून् सङ्ख्ये धत्स्व दुर्य्योधने जयं । १२५
भवान् पौत्रसमोऽस्माकं यथा दुर्य्योधनस्तथा । तवाऽपि धर्म्मतः सर्व्वे यथा तस्य वयं तथा ।
यौनात् सम्बन्धकाल्लोके विशिष्टं सङ्गतं सतां । सद्भिः सह नरश्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ।
स सत्यसङ्गरो भूत्वा ममेदमिति निश्चितं । कुरूणां पालय बलं यथा दुर्य्योधनस्तथा ।
निशम्य वचनं तस्य चरणावभिवाद्य च । ययौ वैकर्त्तनः कर्णः समीपं सर्व्वधन्विनां ।
सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थानमप्रतिमं महत् । व्यूढप्रहरणोरस्कं सैन्यं तत्समबृंहयत् । १३०
हर्षिताः कुरवः सर्व्वे दुर्य्योधनपुरोगमाः । तमागतं महाबाहुं सर्व्वानीकपुरःसरं ।
कर्णं दृष्ट्वा महात्मानं युद्धाय समुपस्थितं । क्ष्वेडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि ।
धनुःशब्दैश्च विविधैः कुरवः समपूजयन् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि कर्णाश्वासे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवस्थितं । हृष्टो दुर्य्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।
सनाथमिव मन्येऽहं भवता पालितं बलं । अत्र किं नु समर्थं यत् हितं तत् सम्प्रधार्य्यतां । १३५
॥ कर्ण उवाच ॥ ब्रूहि नः पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृपः । यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ।
ते स्म सर्व्वे तव वचः श्रोतुकामा नरेश्वराः । नान्याय्यं हि भवान् वाक्यं ब्रूयादिति मतिर्मम ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ भीष्मः सेनाप्रणेतासीत् वयसा विक्रमेण च । श्रुतेन चोपसम्पन्नः सर्व्वैर्योधगुणैस्तथा ।
तेनातियशसा कर्ण घ्नता शत्रुगणान्मम । सुयुद्धेन दशाहानि पालिताः स्मो महात्मना ।
तस्मिन्नसुकरं कर्म्म कृतवत्यास्थिते दिवं । कर्ण सेनाप्रणेतारं मन्यसे तदनन्तरं । १४०
न विना नायकं सेना मुहूर्त्तमपि तिष्ठति । आहवेष्वाहवश्रेष्ठ कर्ण हीनेव नौर्जले ।
यथा ह्यकर्णधारा नौ रथश्चासारथिर्यथा । द्रवेद्यथेष्टं तद्वत्स्यादृते सेनापतिं बलं ।
अदेशिको यथा सार्थः सर्व्वं कृच्छ्रं समर्च्छति । अनायका तथा सेना सर्व्वान् दोषान् समर्च्छति ।

स भवान् वीक्ष्य सर्व्वेषु मामकेषु महात्मसु। पश्य सेनापतिं युक्तमनु शान्तनवादिह।
यं हि सेनाप्रणेतारं भवान् द्रक्ष्यति संयुगे। तं वयं सहिताः सर्व्वे करिष्यामो न संशयः। १४५
॥ कर्ण उवाच ॥ सर्व्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः। सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र कार्य्या विचारणा।
कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः। युक्ताः कृतज्ञा धीमन्त आहवेष्वनिवर्त्तिनः।
युगपन्न तु ते शक्याः कर्त्तुं सर्व्वे पुरस्सराः। एक एव तु कर्त्तव्यो यस्मिन् वैशेषिका गुणाः।
अन्योऽन्यस्पर्द्धिनां तेषां यद्येकं सत्करिष्यसि। शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ति हितास्तव।
अयञ्च सर्व्वयोधानामाचार्य्यः स्थविरो गुरुः। युक्तः सेनापतिः कर्त्तुं द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः। १५०
को हि तिष्ठति दुर्द्धर्षे द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे। सेनापतिः स्यादन्यस्माच्छुक्राङ्गिरसदर्शनात्।
न च कोऽप्यस्ति ते योधः सर्व्वराजसु भारत। द्रोणं यः समरे यान्तं नानुयास्यति संयुगे।
एष सेनाप्रणेतॄणामेष शस्त्रभृतामपि। एष बुद्धिमतां श्रेष्ठो राजन्नेष गुरुश्च ते।
एवं दुर्य्योधनाचार्य्यमाशु सेनापतिं कुरु। जिगीषन्तोऽसुरान् सङ्ख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि कर्णवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्य्योधनस्तदा। सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत्। १५५
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ वर्णश्रैष्ठ्यात् कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया। वीर्य्याद्दाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जयात्।
तपसा च कृतज्ञत्वात् वृद्धः सर्व्वगुणैरपि। युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते।
स भवान् पातु नः सर्व्वान् विबुधानिव वासवः। भवन्नेत्राः परान् जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम।
रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः। कुवेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः।
वशिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः। पितॄणामिव धर्म्मेन्द्रो यादसामिव चाम्बुराट्। १६०
नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः। श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः सेनापतिर्भव।
अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः सन्तु तेऽनघ। ताभिः शत्रून् प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव।
प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पाविकिः। अनुयास्यामहे त्वाजौ सौरभेया इवर्षभं।
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन् धनुः। अग्रे भवन्तं त्वान्तु दृष्ट्वा नार्ज्जुनः प्रहरिष्यति।
ध्रुवं युधिष्ठिरं सङ्ख्ये सानुबन्धं सबान्धवं। जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान् सेनापतिर्य्यदि। १६५
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्ते ततो द्रोणं जयेत्यूचुर्नराधिपाः। सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजं।
सैनिकाश्च मुदा युक्ता वर्द्धयन्ति द्विजोत्तमं। दुर्य्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो महद्यशः।
दुर्य्योधनं ततो राजन् द्रोणो वचनमब्रवीत्।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि दुर्य्योधनप्रोत्साहे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ द्रोण उवाच ॥ वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्याञ्च मानवीं। त्रैयम्बकमथेष्वस्त्रमस्त्राणि विविधानि च।
ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जयकाङ्क्षिभिः। चिकीर्षुस्तानहं सर्व्वान् योधयिष्यामि पाण्डवान्। १७०
पार्षतन्तु रणे राजन् न हनिष्ये कथञ्चन। स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुरुषर्षभ।

योधयिष्यामि सैन्यानि नाशयन् सर्व्वसोमकान्। न च मां पाण्डवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिताः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः । द्रोणन्तव सुतो राजन् विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्य्योधनमुखा नृपाः । सैनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्रमुखाः सुराः ।
ततो वादित्रघोषेण शङ्खानाञ्च महास्वनैः । प्रादुरासीत् कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा । १७५
ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च । संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधवन्दिनां ।
जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुतानां नर्त्तितैस्तथा । सत्कृत्य विधिना द्रोणं मेनिरे पाण्डवान् जितान् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सैनापत्यन्तु सम्प्राप्य भारद्वाजो महारथः । युयुत्सुर्व्व्यूह्य सैन्यानि प्रायात्तव सुतः सह ।
सैन्धवश्च कलिङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः । दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः ।
प्रपक्षः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः । ययौ गान्धारकैः सार्द्धं विमलप्रासयोधिभिः । १८०
कृपश्च कृतवर्म्मा च चित्रसेनो विविंशतिः । दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पक्षमपालयन् ।
तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः । ययुरश्वैर्महावेगैः शकाश्च यवनैः सह ।
मद्रास्त्रिगर्त्ताः साम्बष्ठाः प्रतीच्योदीच्यमालवाः । शिवयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह ।
सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्व्वशः । तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्त्रस्य पृष्ठतः ।
हर्षयन्तः स्वसैन्यानि बलेषु बलमादधत् । ययौ वैकर्त्तनः कर्णः प्रमुखे सर्व्वधन्विनां । १८५
तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्षयन् । हस्तिकक्षो महाकेतुर्ब्बभौ सूर्य्यसमद्युतिः ।
न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत । विशोकाश्चाभवन् सर्व्वे राजानः कुरुभिः सह ।
हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त सङ्गताः । न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ।
कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान् सवासवान् । किमु पाण्डुसुतान् युद्धे हीनवीर्य्यपराक्रमान् ।
भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना । तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यति संयुगे । १९०
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योऽन्यं हृष्टरूपा विशाम्पते । राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ।
अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् । परेषां क्रौञ्च एवासीद्व्यूहो राजन् महात्मना ।
प्रीयमाणेन विहितो धर्म्मराजेन भारत । व्यूहप्रमुखतस्तेषां तस्थतुः पुरुषर्षभौ ।
वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनञ्जयौ । ककुदं सर्व्वसैन्यानां धाम सर्व्वधनुष्मतां ।
आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः । दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य महात्मनः । १९५
यथा प्रज्वलितः सूर्य्यो युगान्ते वै वसुन्धरां । प्रदहन्दृश्यते तद्वत् केतुः पार्थस्य धीमतः ।
योधानामर्ज्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरं । वासुदेवश्च भूतानां चक्राणाञ्च सुदर्शनं ।
चत्वार्य्येतानि तेजांसि वहन् श्वेतहयो रथः । परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतं ।
एवं तौ सुमहात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ । तावकानां मुखे कर्णः परेषाञ्च धनञ्जयः ।
तौ जातावभिसंरब्धौ परस्परवधैषिणौ । अवेक्षेतां तदान्योऽन्यं समरे कर्णपाण्डवौ । २००
ततः प्रयाते सहसा भारद्वाजे महारथे । आर्त्तनादेन घोरेण वसुधा समकम्पत ।

ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत् सदिवाकरं। वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमं।
ववर्ष द्यौरनभ्राऽपि मांसास्थिरुधिराण्युत। गृध्राः श्येना बकाः कङ्का वायसाश्च सहस्रशः।
उपर्य्युपरि सेनां ते तदा पर्य्यपतन्नृप। गोमायवश्च प्राक्रोशन् भयदा दारुणाः खगाः।
अकार्षुरपसव्यञ्च बहुशः पृतनां तव। विभक्षिषन्तो मांसानि पिपासन्तश्च शोणितं। २०५
अपतद्दीप्यमाना च सनिर्घाता सकम्पना। उल्का ज्वलन्ती सङ्ग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्व्वशः।
परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नुमान्। भास्करस्याभवद्राजन् प्रयाते वाहिनीपतौ।
एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन् सुदारुणाः। उत्पाता युधि वीराणां जीवितक्षयकारणाः।
ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणां। कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनापूरयज्जगत्।
ते त्वन्योऽन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह। प्रत्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैर्जयगृ [illegible] रिणः। २१०
स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः। वेगेनाभ्यद्रवत् सैन्यं किरन् [illegible] नैः।
द्रोणमभ्युद्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सृञ्जयैः। प्रत्यगृह्णंस्तदा राजञ्छरवर्षैः [illegible]।
संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महाचमूः। व्यशीर्य्यत सपाञ्चाला वातेनेव बला[illegible]।
बहूनीह विकुर्व्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे। अपीडयन् क्षणेनैव द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान्।
ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः। पाञ्चालाः समकम्पन्त धृष्टद्युम्नपुरोगमाः। २१५
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः। अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा।
द्रोणस्य शरवर्षेण शरवर्षाणि पार्षतः। संनिवार्य्य ततः सर्व्वान् कुरूनप्यवधीद्बली।
संहृत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे। स्वमनीकं महाबाहुः पार्षतं समुपाद्रवत्।
स बाणवर्षं सुमहदसृजत् पार्षतं प्रति। मघवान् समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव।
ते कम्प्यमाना द्रोणेन बाणैः पाण्डवसृञ्जयाः। पुनः पुनरभज्यन्त सिंहेनेवेतरे मृगाः। २२०
तथा पर्य्यचरद्द्रोणः पाण्डवानां बलं बली। अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्।
खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या चलदनिलपताकं ह्लादितं चालिताश्वं।
स्फटिकविमलकेतुं त्रासयन् शात्रवाणां रथवरमधिरूढः सञ्जहारारिसेनां।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि द्रोणपराक्रमे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान्। व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्य्यवारयन्।
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नधनञ्जयौ। अब्रवीत् सर्व्वतो यत्तैः कुम्भयोनिर्निवार्य्यतां। २२५
तत्रैनमर्ज्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः। पर्य्यगृह्णंस्ततः सर्व्वे समापेतुर्महारथाः।
केकया भीमसेनश्च सौभद्रश्च घटोत्कचः। युधिष्ठिरो यमौ मत्स्यौ द्रुपदस्यात्मजस्तथा।
द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः। चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः।
ये चान्ये पार्थिवा राजन् पाण्डवस्यानुयायिनः। कुलवीर्य्यानुरूपाणि चक्रुः कर्म्माण्यनेकशः।
संरभ्यमाणां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे। व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत। २३०

स तीव्रकोपमास्थाय रथे समरदुर्म्मदः । व्यधमत् पाण्डवानीकमभ्राणीव सदागतिः ।
रथानश्वान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः । चचार मत्तवद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ।
तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः शोणास्ते वातरंहसः । आजानेया हया राजन्नविभ्रान्ताः श्रियं दधुः ।
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतं । दृष्ट्वा संप्राद्रवन् योधाः पाण्डवस्य ततस्ततः ।
तेषां प्रद्रवतां भीमः पुनरावर्त्ततामपि । वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः । २३५
शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्द्धनः । द्यावापृथिव्योर्व्विवरं पूरयामास सर्व्वतः ।
ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन् युधि । अकरोद्रौद्रमात्मानं किरन् शरशतैः परान् ।
स तथा तेष्वनीकेषु पाण्डुपुत्त्रस्य मारिष । कालवन्न्यचरद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली ।
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रो बाहूनपि सभूषणान् । कृत्वा शून्यान् रथोपस्थानुदक्रोशन्महारथान् ।
तस्य हर्षप्रणादेन बाणवेगेन वा विभो । प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्द्दिता इव । २४०
द्रोणस्य रथघोषेण मौर्व्वीनिष्पेषणेन च । धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् ।
अथास्य धनुषो बाणा निश्चरन्तः सहस्रशः । व्याप्य सर्व्वा दिशः पेतुर्गजाश्वरथपत्तिषु ।
तं कार्म्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकं । द्रोणमासादयाञ्चक्रुः पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
तान् सकुञ्जरपत्त्यश्वान् प्राहिणोद्यमसादनं । चक्रेऽचिरेण च द्रोणो महीं शोणितकर्द्दमां ।
तन्वता परमास्त्राणि शरान् सन्ततमस्यता । द्रोणेन विहितं दिक्षु बाणजालमदृश्यत । २४५
पदातिस्यन्दनाश्वेषु रथेष्वपि च सर्व्वशः । तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन् केतुरदृश्यत ।
स कैकयानां प्रवरांश्च पञ्च पाञ्चालराजञ्च शरैः प्रमथ्य । युधिष्ठिरानीकमदीनसत्त्वो द्रोणोऽभ्ययात् कार्म्मुकबाणपाणिः ।
तं भीमसेनश्च धनञ्जयश्च शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजाश्च । शैब्यात्मजः काशिपतिः शिविश्च हृष्टा नदन्तो व्यकिरन् शरौघैः ।
तेषामथ द्रोणधनुर्व्विमुक्ताः पतत्त्रिणः काञ्चनचित्रपुङ्खाः । भित्त्वा शरीराणि गजाश्वयूनां जग्मुर्म्महीं शोणितदिग्ध वाजाः ।
सा योधसङ्घैश्च रथैश्च भूमिः शरैर्व्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च । प्रच्छाद्यमाना पतितैर्ब्बभूव समावृता द्यौरिव कालमेघैः । २५०
शैनेयभीमार्ज्जुनवाहिनीशं सौभद्रपाञ्चालसकाशिराजं । अन्यांश्च वीरान् समरे समर्द्दन् द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ।
एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र कर्म्माणि कृत्वा समरे महात्मा । प्रताप्य लोकानिव कालसूर्य्यो द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् ।
स तु कृत्वा महत् कर्म्म द्रोणः परबलार्द्दनः । एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः ।
पाण्डवानां रणे योधान् पार्षतेन निपातितः । अक्षौहिणीभ्यामधिकां शूराणामनिवर्त्तिनां ।
निहत्य पश्चाद्धृतिमानगच्छत् परमां गतिं । पाण्डवैः सह पाञ्चालैरशिवैः क्रूरकर्म्मभिः । २५५
हतो रुक्मरथो राजन् कृत्वा कर्म्म सुदुष्करं । ततो निनादो भूतानामाकाशे समजायत ।
सैन्यानाञ्च ततो राजन्नाचार्य्ये निहते युधि । द्यां धरां खं दिशो वापि प्रदिशश्चानुनादयन् ।
अहोधिगिति भूतानां शब्दः समभवद्भृशं । देवताः पितरश्चैव सर्व्वे ये चास्य बान्धवाः ।

दृष्ट्वाऽनिहतं तत्र भारद्वाजं महारथं । पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान् प्रचक्रिरे ।
सिंहनादेन महता समकम्पत मेदिनी । १९०
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि द्रोणवधश्रवणेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ किं कुर्व्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पाण्डवसृञ्जयाः । तथा निपुणमस्त्रेषु सर्व्वशस्त्रभृतामपि ।
रथभङ्गो बभूवास्य धनुर्व्वाऽशीर्य्यतास्यतः । प्रमत्तो वाऽभवद्द्रोणस्ततो मृत्युमुपेयिवान् ।
कथन्नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणं । किरन्तमिषुसङ्घातान् रुक्मपुङ्खाननेकशः ।
क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनं । दूरेषुपातिनं दान्तं अस्त्रयुद्धेषु पारगं ।
पाञ्चालपुत्रो न्यवधीत् दिव्यास्त्रधरमच्युतं । कुर्व्वाणं दारुणं कर्म्म रणे यत्तं महारथं । १९५
व्यक्तं हि दैवं बलवत् पौरुषादिति मे मतिः । यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्षतेन महात्मना ।
अस्त्रं चतुर्व्विधं वीरे यस्मिन्नासीत् प्रतिष्ठितं । तमिष्वस्त्रधराचार्य्यं द्रोणं शंससि मे हतं ।
श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारितं । जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमुपानुदे ।
न नूनं परदुःखेन म्रियते कोऽपि सञ्जय । यत्र द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि मन्दभाक् ।
दैवमेव परं मन्ये नन्वनर्थं हि पौरुषं । अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम । २००
यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा यन्न दीर्य्यते । ब्राह्मे दैवे तथेष्वस्त्रे यमुपासन् गुणार्थिनः ।
ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हतः । शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणं ।
पातनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनं । दृप्तानां प्रतिषेद्धासीद्धार्म्मिकाणाञ्च रक्षिता ।
योऽहासीत् कृपणस्यार्थे प्राणानपि परन्तपः । मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे ।
बृहस्पत्युशनस्तुल्यो बुद्ध्या स निहतः कथं । ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाश्छन्ना जालैर्हिरण्मयैः । २०५
रथे वातजवा युक्ताः सर्व्वशस्त्रातिगा रणे । बलिनो हेषिणो दान्ताः सैन्धवाः साधुवाहिनः ।
दृढाः सङ्ग्राममध्येषु केचिदासन् न विह्वलाः । करिणां बृंहतां युद्धे शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणाञ्च सहिष्णवः । आशंसन्तः परान् जेतुं जितश्वासा जितव्यथाः ।
हयाः पराजिताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः । ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः ।
कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानामनीकिनीं । जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमं । २१०
भारद्वाजः किमकरोत् शूरः सङ्क्रन्दनो युधि । विद्यां यस्योपजीवन्ति सर्व्वलोकधनुर्द्धराः ।
स सत्यसन्धो बलवान् द्रोणः किमकरोद्युधि । दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृतां ।
के नु तं रौद्रकर्म्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः । ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवन्ति स्म पाण्डवाः ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्व्वाणं रणे तस्मिन्महाबलं । उताहो सर्व्वसैन्येन धर्म्मराजः सहानुजः ।
पाञ्चाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्व्वतः पर्य्यवारयत् । नूनमावारयत् पार्थो रथिनोऽन्यानजिह्मगैः । २१५
ततो द्रोणं समारोहत् पार्षतः पापकर्म्मकृत् । न ह्यहं परिपश्यामि वधे कञ्चन शुष्मिणः ।
धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात् पाल्यमानात् किरीटिना । तैर्वृतः सर्व्वतः शूरैः पाञ्चाल्यापसदस्ततः ।

कैकेयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः । व्याकुलीकृतमाचार्य्यं पिपीलैरुरगं यथा ।
कर्म्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम । योऽधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गानाख्यानपञ्चमान् ।
ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत् स्रोतसामिव सागरः । क्षत्रञ्च ब्रह्म चैवेह योऽभ्यतिष्ठत् परन्तपः । २९०
स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् । अमर्षणो मर्षितवान् क्लिश्यमानः सदा मया ।
अनर्हमाणः कौन्तेयान् कर्म्मणस्तस्य तत्फलं । यस्य कर्म्मानुजीवन्ति लोके सर्व्वधनुर्भृतः ।
स सत्यसन्धः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथं । दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः
स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः । क्षिप्रहस्तश्च बलवान् दृढधन्वारिमर्द्दनः ।
न यस्य विजयाकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति । यं द्वौ न जहतः शब्दौ जीवमानं कदाचन । २९५
ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुष्मतां । अदीनं पुरुषव्याघ्रं ह्रीमन्तमपराजितं ।
नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमं । कथं सञ्जय दुर्द्धर्षमनाधृष्ययशोबलं ।
पश्यतां पुरुषेन्द्राणां समरे पार्षतोऽवधीत् । के पुरस्तादयुध्यन्त रक्षन्तो द्रोणमन्तिकात् ।
के तु पश्चादवर्त्तन्त गच्छन्तो दुर्लभां गतिं । केऽरक्षन् दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ।
पुरस्तात् के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे । के च तत्र तनूंस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् । ३००
द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्व्वन्त परां धृतिं । कच्चिन्नैनं भयान्मन्दाः क्षत्रिया व्यजहन् रणे ।
रक्षितारस्ततः शून्ये कच्चिन्नैको हतः परैः । न स पृष्ठमवज्ञाद्रणे द्रोणः प्रदर्शयेत् ।
परामप्यापदं प्राप्य कथं स निहतः परैः । एतदार्य्येण कर्त्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु सञ्जय ।
पराक्रमेद्यथा शक्त्या तच्च तस्मिन् प्रतिष्ठितं । मुह्यते मे मनस्तात कथा तावन्निवर्त्त्यतां ।
भूयस्तु लब्धसंज्ञस्त्वां परिप्रक्ष्यामि सञ्जय । ३०५
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि धृतराष्ट्रशोके नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं पृष्ट्वा सूतपुत्रं हृच्छोकेनार्द्दितो भृशं । जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत् क्षितौ ।
तं विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिचारकाः । जलेनात्यर्थशीतेन वीजन्तः पुण्यगन्धिना ।
पतितं चैनमालोक्य समन्ताद्भरतस्त्रियः । परिवव्रुर्म्महाराजमस्पृशंश्चैव पाणिभिः ।
उत्थाप्य चैनं शनकै राजानं पृथिवीतलात् । आसनं प्रापयामासुर्वाष्पकण्ठ्यो वराङ्गनाः ।
आसनं प्राप्य राजा तु मूर्च्छयाभिपरिप्लुतः । निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः । ३१०
स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानो महीपतिः । पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्य्यपृच्छद्यथातथं ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यः स उद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदंस्तमः । अजातशत्रुमायान्तं कस्तं द्रोणादवारयत् ।
प्रभिन्नमिव मातङ्गं यथा क्रुद्धं तरस्विनं । प्रसन्नवदनं दृष्ट्वा प्रतिद्विरदघातिनं ।
वाशितासङ्गमे यद्वदजय्यं प्रतियूथपैः । निजघान रणे वीरान् वीरः पुरुषसत्तमः ।
यो ह्येको हि महाबाहुर्निर्द्दहेद्घोरचक्षुषा । कृत्स्नं दुर्य्योधनबलं धृतिमान् सत्यसङ्गरः । ३१५
चक्षुर्हणं जये सक्तमिष्वासधरमच्युतं । दान्तं बहुमतं लोके के शूराः समवारयन् ।

के दुष्प्रधर्षं राजानमिष्वासधरमच्युतं । समाविदुर्नरव्याघ्र कौन्तेयं तत्र मामकाः ।
तरस्वैवाभिपत्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् । यः करोति महत्कर्म्म शत्रूणां वै महाबलः ।
महाकायो महोत्साहो नागायुतसमो बले । तं भीमसेनमायान्तं के शूराः पर्य्यवारयन् ।
यदायाज्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्य्यवान् । पर्ज्जन्य इव बीभत्सुस्तुमुलामशनीमिव ।
विसृजन् शरजालानि वर्षाणि मघवानिव । अवस्फूर्ज्जन् दिशः सर्व्वास्तलनेमिस्वनेन च ।
चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः । रथनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ।
रोषनिर्ज्जितजीमूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः । मर्म्मातिगो बाणधरस्तुमुलः शोणितोदकैः ।
संप्लावयन् दिशः सर्व्वा मानवैरन्तको यथा । भीमनिस्वनितो रौद्रो दुर्य्योधनपुरोगमान् ।
युद्धेऽभ्यषिञ्चद्विजयो गार्द्धपत्रैः शिलाशितैः । गाण्डीवं धारयन् धीमान् कीदृशं वो मनस्तदा ।
इषुसम्बाधमाकाशं कुर्व्वन् कपिवरध्वजः । यदायात् कथमासीत्तु तदा पार्थं समीक्ष्य वः ।
कच्चिद्गाण्डीवशब्देन प्रणश्यत् तव वै बलं । यद्वः स भैरवं कुर्व्वन्नर्ज्जुनो भृशमभ्ययात् ।
कच्चिन्नापानुदत् प्राणानिषुभिर्व्वो धनञ्जयः । वातो मेघानिवाविध्यन् प्रवान् नलवनानि च ।
को हि गाण्डीवधन्वानं रणे सोढुं नरोऽर्हति । यमुपश्रुत्य सेनाग्रे जनः सर्व्वो विदीर्य्यते ।
यत् सेनाः समकम्पन्त यद्वीरानस्पृशद्भयं । के तत्र नाजहुर्द्रोणं के क्षुद्राः प्राद्रवन् भयात् ।
के वा तत्र तनूस्त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् । अमानुषाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनञ्जयं ।
न च वेगं सिताश्वस्य संसहिष्यन्ति मामकाः । गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्रावृड्जलदनिःस्वनं ।
विष्वक्सेनो यस्य यन्ता यस्य योद्धा धनञ्जयः । अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ।
सुकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः । मेधावी निपुणो धीमान् युधि सत्यपराक्रमः ।
आरावं विपुलं कुर्व्वन् व्यथयन् सर्व्वसैनिकान् । यदायान्नकुलो द्रोणं के शूराः पर्य्यवारयन् ।
आशीविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाऽभ्ययात् । कदनं करिष्यन् शत्रूणां श्वेताश्वो दुर्ज्जयो युधि ।
आर्य्यव्रतममोघेषुं ह्रीमन्तमपराजितं । सहदेवं समायान्तं के शूराः पर्य्यवारयन् ।
यस्तु सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं चमूं । आदत्त महिषीं भोजां काम्यां सर्व्वाङ्गशोभनां ।
सत्यं धृतिश्च शौर्य्यञ्च ब्रह्मचर्य्यञ्च केवलं । सर्व्वाणि युयुधाने च नित्यानि पुरुषर्षभे ।
बलिनं सत्यकर्म्माणमदीनमपराजितं । वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरं ।
धनञ्जयोपदेशेन श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्म्मणि । पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रोणादवारयत् ।
वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्व्वधनुष्मतां । रामेण सममस्त्रेषु यशसा विक्रमेण च ।
सत्यं धृतिर्म्मतिः शौर्य्यं ब्रह्मं चास्त्रमनुत्तमं । सात्वते तानि सर्व्वाणि त्रैलोक्यमिव केशवे ।
तदेवं गुणसम्पन्नं दुर्व्वारमपि दैवतैः । समासाद्य महेष्वासं के शूराः पर्य्यवारयन् ।
पाञ्चालेषूत्तमं वीरमुत्तमाभिजनप्रियं । नित्यमुत्तमकर्म्माणमुत्तमौजसमाहवे ।
युक्तं धनञ्जयहिते ममानर्थाय चोत्थितं । यमवैश्रवणादित्यमहेन्द्रवरुणोपमं ।

महारथं समाख्यातं द्रोणायोद्यतमाहवे । त्वरन्तं तुमुले प्राणान् के शूराः समवारयन् ।
एकोऽपसृत्य चेदिभ्यः पाण्डवान् यः समाश्रितः । धृष्टकेतुं समायान्तं द्रोणं कस्तं न्यवारयत् ।
योऽवधीत् केतुमान् वीरो राजपुत्रं सुदुर्जयं । अपरान्ते गिरिद्वारे द्रोणात् कस्तमवारयत् ।
स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रो यः स वेद गुणागुणान् । शिखण्डिनं याज्ञसेनिमम्लानमनसं युधि । २५०
देवव्रतस्य समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः । द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः पर्य्यवारयन् ।
वृष्णीनां प्रवरं शूरं वरं सर्व्वधनुष्मतां । यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्व्वे धनञ्जयात् ।
यस्मिन्नस्त्राणि सत्यञ्च ब्रह्मचर्य्यञ्च सर्व्वदा । वासुदेवसमं वीर्य्ये धनञ्जयसमं बले ।
तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मतौ । अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननमिवान्तकं ।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं के शूराः समवारयन् । तरुणस्तरुणप्रज्ञः सौभद्रः परवीरहा । २५५
यदाभ्यधावद्द्रोणं तदासीद्वो मनः कथं । द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ।
यद्द्रोणमाद्रवन् सङ्ख्ये के शूरास्तानवारयन् । ये ते द्वादशवर्षाणि क्रीडामुत्सृज्य बालकाः ।
अस्त्रार्थमवसन् भीष्मे बिभ्रतो व्रतमुत्तमं । क्षत्रञ्जयः क्षत्रदेवः क्षत्रवर्म्मा च मानदः ।
धृष्टद्युम्नात्मजा वीराः के तान् द्रोणादवारयन् । शतादिशिष्टं यं युद्धे सममन्यन्त वृष्णयः ।
चेकितानं महेष्वासं कस्तं द्रोणादवारयत् । भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्म्मिकाः सत्यविक्रमाः । २६०
इन्द्रगोपकवर्णाभा रक्तवर्म्मायुधध्वजाः । मातृष्वसुः सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ।
तान् द्रोणं हन्तुमायातान् के वीराः पर्य्यवारयन् । यं योधयन्तो राजानो नाजयन् वारणावते ।
षण्मासानपि संरब्धा जिघांसन्तो युधां पतिं । धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसन्धं महाबलं ।
द्रोणात् कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं पर्य्यवारयत् । यः पुत्रं काशिराजस्य वाराणस्यां महारथं ।
समरे स्त्रीषु गृध्यन्तं भल्लेनापाहरद्रथात् । धृष्टद्युम्नं महेष्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणं । २६५
युक्तं दुर्य्योधनानर्थे सृष्टं द्रोणवधाय च । निर्द्दहन्तं रणे योधान् दारयन्तञ्च सर्व्वशः ।
द्रोणाभिमुखमायान्तं के शूराः पर्य्यवारयन् । उत्सङ्ग इव संवृद्धं द्रुपदस्यास्त्रवित्तमं ।
शिखण्डिनं ब्रह्मगुप्तं के वा द्रोणादवारयन् । य इमां पृथिवीं कृत्स्नां चर्म्मवत् परिवेष्टयेत्
महता रथघोषेण मुख्यारिघ्नो महारथः । दशाश्वमेधानाजह्रे स्वन्नपानान् सुदक्षिणान् ।
निरर्गलान् सर्व्वमेधान् पुत्रवत् पालयन् प्रजाः । गङ्गास्रोतस्सु यावत्यः सिकतास्तावतीर्गवः २७०
तावतीर्गा ददौ वीर उशीनरसुतोऽध्वरे । न पूर्व्वे नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः ।
इतीदं चुक्रुशुर्द्देवाः कृते कर्म्मणि दुष्करे । पश्यामस्त्रिषु लोकेषु न तं संस्थाणुचारिषु ।
जातं वापि जनिष्यन्तं द्वितीयञ्चापि साम्प्रतं । अन्यमौशीनराच्छैब्यादुरोढारं मिलुत ।
गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः । तस्य नप्तारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ।
विराटस्य रथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः । प्रेप्सन्तं समरे द्रोणं के वीराः पर्य्यवारयन् । २७५
सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः । मायावी राक्षसो वीरो यस्मान्मम महद्भयं ।

पार्थानां जयकामं तं पुत्राणां मम शङ्करं । घटोत्कचं महाकायं कथं द्रोणाभ्यवारयत् ।
एते चान्ये च बहवो येषामर्थाय सञ्जय । त्यक्ताः संयुगे प्राणान् किमेषामजितं युधि ।
येषाञ्च पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाश्रयः । हितार्थी चापि पार्थानां कथं तेषां पराजयः ।
लोकानां गुरुरत्यर्थं लोकनाथः सनातनः । नारायणो रणे नाथो नृणां दिव्यात्मवान्प्रभुः । ३८०
यस्य दिव्यानि कर्म्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः । तान्यहं कीर्त्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्य्यार्थमात्मनः ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ शृणु दिव्यानि कर्म्माणि वासुदेवस्य सञ्जय । कृतवान् यानि गोविन्दो यथा नान्यः पुमान् क्वचित् ।
संवर्द्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना । विख्यापितं बलं बाह्वोस्त्रिषु लोकेषु सञ्जय ।
उच्चैःश्रवस्तुल्यबलं वायुवेगसमं जवे । जघान हयराजानं यमुनावनवासिनं ।
दानवं घोरकर्म्माणं गवां मृत्युमिवोत्थितं । वृषरूपधरं बाल्ये भुजाभ्यां निजघान ह । ३८५
प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं वाऽपि महासुरं । मुरञ्चामरसङ्काशमवधीत् पुष्करेक्षणः ।
तथा कंसो महातेजा जरासन्धेन पालितः । विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः पातितो रणे ।
सुनामा रणविक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः । भोजराजस्य मध्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्य्यवान् ।
बलदेवद्वितीयेन कृष्णेनामित्रघातिना । तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट् ।
दुर्व्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः । आराधितः सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् । ३९०
तथा गान्धारराजस्य सुतां वीरः स्वयम्वरे । निर्ज्जित्य पृथिवीपालानावहत् पुष्करेक्षणः ।
अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव । रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोदेन कृतव्रणाः ।
जरासन्धं महाबाहुमुपायेन जनार्द्दनः । परेण घातयामास समग्राक्षौहिणीपतिं ।
चेदिराजञ्च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली । अर्घे विवदमानञ्च जघान पशुवत्तदा ।
सौभं दैत्यपुरं स्वस्थं शाल्वगुप्तं दुरासदं । समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः । ३९५
अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च मागधान् काशिकोशलान् । वात्स्यगार्ग्यकरूषांश्च पौण्ड्रांश्चाप्यजयद्रणे ।
आवन्त्यान् दाक्षिणात्यांश्च पार्व्वतीयान् दशेरकान् । काश्मीरकानौरसिकान् पिशाचांश्च समुद्गलान् ।
काम्बोजान् वाटधानांश्च चोलान् पाण्ड्यांश्च सञ्जय । त्रिगर्त्तान्मालवांश्चैव दरदांश्च सुदुर्ज्जयान् ।
नानादिग्भ्यश्च सम्प्राप्तान् खशांश्चैव शकांस्तथा । जितवान् पुण्डरीकाक्षो यवनञ्च सहानुगं ।
प्रविश्य मकरावासं यादोभिरभिसंवृतं । जिगाय वरुणं सङ्ख्ये सलिलान्तर्गतं पुरा । ४००
युधि पञ्चजनं हत्वा पातालतलवासिनं । पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ।
खाण्डवे पार्थसहितस्तोषयित्वा हुताशनं । आग्नेयमस्त्रं दुर्द्धर्षं चक्रं लेभे महाबलः ।
वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वाऽमरावतीं । महेन्द्रभवनाद्वीरः पारिजातमुपानयत् ।
तच्च मर्षितवान् शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमं । राज्ञां चाप्यजितं कश्चित् कृष्णेनेह न शुश्रुम ।
यच्च तन्महदाश्चर्य्यं सभायां मम सञ्जय । कृतवान् पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति । ४०५

लब्धभक्त्या प्रसन्नोऽहमद्राक्षं कृष्णमीश्वरं। तस्मे सुविदितं सर्व्वं प्रत्यक्षमिव चानघं।
प्राज्ञस्य विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः। कर्त्ता प्रभवति गन्तुं हृषीकेशस्य सञ्जय।
तथा गदस्य शाम्बस्य प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः। अगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेष्णः ससारणः।
उल्मुको निशठश्चैव झिल्लीबभ्रुश्च वीर्य्यवान्। पृथुश्च विपृथुश्चैव शमीकोऽथारिमेजयः।
एतेऽन्ये बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः। कथञ्चित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः।
आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना। ततः संशयितं सर्व्वं भवेदिति मतिर्म्मम।
नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरोपमः। वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्द्दनः।
यमाहुः सर्व्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः। अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय सञ्जय।
स यदा तात सन्नह्येत् पाण्डवार्थाय सञ्जय। न तदा प्रतिसंयोद्धा भविता तस्य कश्चन।
यदि स्म कुरवः सर्व्वे जयेयुर्न्नाम पाण्डवान्। वार्ष्णेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमं।
ततः सर्व्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन् रणे। कौरवांश्च महाबाहुः कुन्त्यै दद्यात् स मेदिनीं।
यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनञ्जयः। रथस्य तस्य कः सङ्ख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः।
न केनचिदुपायेन कुरूणां दृश्यते जयः। तस्मान्मे सर्व्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्त्तत।
अर्ज्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः। अर्ज्जुने विजयो नित्यं कृष्णे कीर्त्तिश्च शाश्वती।
सर्व्वेष्वपि च लोकेषु बीभत्सुरपराजितः। प्राधान्येनैव भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः।
मोहात् दुर्य्योधनः कृष्णं यो न वेत्तीह केशवं। मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः।
न वेद कृष्णं दाशार्हमर्ज्जुनं चैव पाण्डवं। पूर्व्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ।
एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भुवि। मनसाऽपि हि दुर्द्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ।
नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वाच्च नेच्छतः। युगस्येव विपर्य्यासो लोकानामिव मोहनं।
भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः। न ह्येव ब्रह्मचर्य्येण न वेदाध्ययनेन च।
न क्रियाभिर्न्न चास्त्रेण मृत्योः कश्चिन्निवार्य्यते। लोकसम्भावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्म्मदौ।
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि सञ्जय। यान्तां श्रियमसूयाम पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे।
अद्य तामनुजीवामो भीष्मद्रोणवधेन ह। मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः कुरूणामेष सङ्क्षयः।
पक्वानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्यपि। अनन्तमिदमैश्वर्य्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः।
यस्य कोपान्महेष्वासौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ। प्राप्तः प्रकृतितो धर्म्मो न धर्म्मो मामकान् प्रति।
क्रूरः सर्व्वविनाशाय कालोऽसौ नातिवर्त्तते। अन्यथा चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः।
अन्यथैव विपद्यन्ते दैवादिति मतिर्म्मम। तस्मादपरिहार्य्येऽर्थे सम्प्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविलापे एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि सर्व्वं प्रत्यक्षदर्शिवान्। यथा सन्न्यपतद्द्रोणः सादितः पाण्डुसृञ्जयैः।

सेनापतित्वं सम्प्राप्य भारद्वाजो महारथः। मध्ये सर्व्वस्य सैन्यस्य पुत्त्रं ते वाक्यमब्रवीत्।
यत् कौरवाणामृषभादापगेयादनन्तरं। सैनापत्येन मां राजन्नद्य सत्कृतवानसि।
सदृशं कर्म्मणस्तस्य फलमाप्नुहि भारत। करोमि कामं कन्तेऽद्य प्रवृणीष्व यमिच्छसि।
ततो दुर्य्योधनो राजा कर्णदुःशासनादिभिः। तमथोवाच दुर्द्धर्षमाचार्य्यं जयतां वरं।
ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरं। गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहानय।
ततः कुरूणामाचार्य्यः श्रुत्वा पुत्त्रस्य ते वचः। सेनां प्रहर्षयन् सर्व्वामिदं वचनमब्रवीत्।
धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि। न वधार्थं सुदुर्द्धर्ष वरमद्य प्रयाचसे।
किमर्थञ्च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि। नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्य्योधन ध्रुवं।
आहोस्विद्धर्म्मराजस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते। यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनः।
अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्ज्जित्य युधि पाण्डवान्। राज्यं सम्प्रति दत्त्वा च सौभ्रात्रं कर्त्तुमिच्छसि।
धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजातञ्चास्य धीमतः। अजातशत्रुता तस्य सत्यं यत् स्निह्यते भवान्।
द्रोणेन त्वेवमुक्तस्य तव पुत्त्रस्य भारत। सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं हृदि स्थितः।
नाकारो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि। तस्मात्तव सुतो राजन् प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत्।
वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्य्य विजयो मम। हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात् सर्व्वान् हि नो ध्रुवं।
न च शक्या रणे सर्व्वे निहन्तुममरैरपि। य एव तेषां शेषः स्यात् स एवास्मान्न शेषयेत्।
सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूतेन निर्ज्जिते। पुनर्यास्यन्त्यरण्याय पाण्डवास्तमनुव्रताः।
सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति। अतो न वधमिच्छामि धर्म्मराजस्य कर्हिचित्।
तस्य जिह्ममभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित्। तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ सञ्चिन्त्य बुद्धिमान्।
॥ द्रोण उवाच ॥ न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयत्यर्ज्जुनो युधि। मन्यस्व पाण्डवश्रेष्ठमानीतं वशमात्मनः।
न हि शक्यो रणे पार्थः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि। प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहं।
असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्व्वश्चास्त्रकर्म्मणि। तरुणः सुकृतैर्युक्त एकायनगतश्च ह।
अस्त्राणीन्द्राच्च रुद्राच्च भूयः स समवाप्तवान्। अमर्षितश्च ते राजन् ततो नामर्षयाम्यहं।
स चापक्रमतां युद्धात् येनोपायेन शक्यते। अपनीते ततः पार्थे धर्म्मराजो जितस्त्वया।
ग्रहणे हि जयस्तस्य न वधे पुरुषर्षभ। एतेन चाप्युपायेन ग्रहणं समुपैष्यति।
अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्म्मपरायणं। आनयिष्यामि ते राजन् वशमद्य न संशयः।
यदि स्थास्यति सङ्ग्रामे मुहूर्त्तमपि मेऽग्रतः। अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्त्रे धनञ्जये।
फाल्गुनस्य समक्षन्तु न हि शक्यो युधिष्ठिरः। ग्रहीतुं समरे राजन् सेन्द्रैरपि सुरासुरैः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे। गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्त्राः सुबालिशाः।
पाण्डवेषु च सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः। ततः प्रतिज्ञास्थैर्य्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः।

ततो दुर्य्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् । सैन्यस्थानेषु सर्व्वेषु सुघोषितमरिन्दम ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि द्रोणवरदाने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सान्तरे तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे । ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहं । ४६५
सिंहनादरवांश्चक्रुर्ब्बाणशङ्खरवैः सह । तत्तु सर्व्वं यथान्यायं धर्म्मराजेन भारत ।
आप्तैराशुपरिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितं । ततः सर्व्वान् समानाय्य भ्रातॄनन्यांश्च सर्व्वशः ।
अब्रवीद्धर्म्मराजस्तु धनञ्जयमिदं वचः । श्रुतन्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितं ।
यथा तन्न भवेत् सत्यं तथा नीतिर्व्विधीयतां । सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकर्षिणा ।
तच्चान्तरं महेष्वास त्वयि तेन समाहितं । स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरं । ४७०
यथा दुर्य्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् ।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ यथा मे न वधः कार्य्य आचार्य्यस्य कदाचन । तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितं ।
अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि । प्रतीपो नाहमाचार्य्ये भवेयं वै कथञ्चन ।
त्वां निगृह्याहवे राज्यं धार्त्तराष्ट्रोऽयमिच्छति । न स तं जीवलोकेऽस्मिन् कामं प्राप्येत् कथञ्चन ।
प्रपतेत् द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् । न त्वां द्रोणो निगृह्णीयात् जीवमाने मयि ध्रुवं । ४७५
यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत् स्वयं । विष्णुर्व्वा सहितो देवैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे ।
मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्त्तुमर्हसि । द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात् सर्व्वशस्त्रभृतामपि ।
अन्यच्च ब्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञा मम निश्चला । न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयं ।
न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किञ्चिदप्यनृतं कृतं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः शङ्खाश्च भेर्य्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह । प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने । ४८०
सिंहनादश्च सञ्जज्ञे पाण्डवानां महात्मनां । धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक् सुभैरवः ।
तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महौजसः । त्वदीयेष्वप्यनीकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ।
ततो व्यूढान्यनीकानि तव तेषाञ्च भारत । शनैरुपेयुरन्योऽन्यं योत्स्यमानानि संयुगे ।
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । पाण्डवानां कुरूणाञ्च द्रोणपाञ्चालयोरपि ।
यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने । न शेकुः सृञ्जया युद्धे तद्धि द्रोणेन पालितं । ४८५
तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः । न शेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ।
आस्तान्ते स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परं । सम्प्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते ।
ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता । वरूथिना विनिष्पत्य व्यचरत् पृतनान्तरे ।
तमुद्यतरथैकमाशुकारिणमाहवे । अनेकमिव सन्त्रासं मेनिरे पाण्डुसृञ्जयाः ।
तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्व्वतो दिशः । त्रासयन्तो महाराज पाण्डवेयस्य वाहिनीः । ४९०
मध्यन्दिनमनुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः । यथा दृश्येत घर्म्मांशुस्तथा द्रोणो व्यदृश्यत ।
न चैनं पाण्डवेयानां कश्चिच्छक्नोति भारत । वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेन्द्रमिव दानवः ।

मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान्। धृष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः।
स दिशः सर्व्वतो दृष्ट्वा संवृता ब्रह्मजिह्मगैः। पार्थितो यत्र तत्रैव ममर्द्द पाण्डुवाहिनीं।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि युधिष्ठिरग्रहणप्रतिज्ञायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः स पाण्डवानीके जनयंस्तुमुलं महत्। व्यचरत् पृतनां द्रोणो दहन् कक्षमिवानलः। ४९५
निर्द्दहन्तमनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितं। दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकम्पन्त सृञ्जयाः।
प्रततं कृष्यतः सङ्ख्ये धनुषोऽस्याशुकारिणः। ज्याघोषः शुश्रुवेऽत्यर्थं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः।
रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान् पदातिनः। रौद्रा हस्तवता मुक्ताः संमृद्नन्ति स्म सायकाः।
नानद्यमानः पर्ज्जन्यः सानिलः शुचिसंक्षये। अश्मवर्षमिवावर्षन् परेषामावहद्भयं।
विचरन् स तदा राजन् सेनाः सङ्क्षोभयन् प्रभुः। वर्द्धयामास सन्त्रासं शात्रवाणाममानुषं। ५००
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतं। भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन् दृश्यते स्म पुनः पुनः।
स वीरः सत्यवान् प्राज्ञो धर्म्मनित्यः सदा पुनः। युगान्तकाले संक्रुद्धो रौद्रीं प्रावर्त्तयन्नदीं।
अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसङ्कुलां। बलौघैः सर्व्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारिणीं।
शोणितोदां रथावर्त्तां हस्त्यश्वकृतरोधसां। कवचोत्पलसंयुक्तां मांसपङ्कसमाकुलां।
मेदोमज्जास्थिसिकतामुष्णीषवरफेनिलां। संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलां। ५०५
नरनागाश्वकलिलां शरवेगौघवाहिनीं। शरीरदारुसङ्घट्टां रथकच्छपसङ्कुलां।
उत्तमाङ्गोपलतटां निस्त्रिंशझषसङ्कुलां। रथनागह्रदोपेतां नानाभरणभूषितां।
महारथशतावर्त्तां भूमिरेणूर्म्मिमालिनीं। महावीर्य्यवतां सङ्ख्ये सुतरां भीरुदुस्तरां।
शरीरशतसम्बाधां कङ्कगृध्रनिषेवितां। महारथसहस्राणि नयन्तीं यमसादनं।
शूरव्यालसमाकीर्णां प्राणिवाजिनिषेवितां। छिन्नच्छत्रमहाहंसां मुकुटाण्डजसेवितां। ५१०
चक्रकूर्म्मां गदानक्रां शरक्षुद्रझषाकुलां। बकगृध्रशृगालानां घोरसङ्घैर्निषेवितां।
निहतान् प्राणिनः सङ्ख्ये द्रोणेन बलिना रणे। वहन्तीं पितृलोकाय शतशो राजसत्तम।
शरीरशतसम्बाधां केशशैवलशाद्वलां। नदीं प्रावर्त्तयद्राजन् भीरूणां भयवर्द्धिनीं।
तर्ज्जयन्तमनीकानि तानि तानि महारथं। सर्व्वतोऽभ्यद्रवन् द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः।
तानभिद्रवतः शूरांस्तावका दृढविक्रमाः। सर्व्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूल्लोमहर्षणं। ५१५
शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत्। सनियन्तृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः।
तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि। नातिक्रुद्धः शरैश्छित्त्वा षष्ट्या विव्याध सौबलं।
सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात्। स तस्य गदया राजन् रथात् सूतमपातयत्।
ततस्तौ विरथौ राजन् गदाहस्तौ महाबलौ। चिक्रीडतू रणे शूरौ सशृङ्गाविव पर्व्वतौ।
द्रोणः पाञ्चालराजानं विद्ध्वा दशभिराशुगैः। बहुभिस्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध ततोऽधिकैः। ५२०
विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः। विद्ध्वा नाकम्पयद्वीरस्तदद्भुतमिवाभवत्।

विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशरासनं । भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ।
स तं न ममृषे वीरः शत्रोर्व्विक्रममाहवे । ततोऽस्य गदया दान्तान् हयान् सर्व्वानपातयत् ।
हताश्वात् स रथाद्राजन् गृह्य चर्म्म महाबलः । अभ्ययाद्भीमसेनन्तु मत्तो मत्तमिव द्विपं ।
शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्रीयं प्रियमात्मनः । विव्याध प्रहसन् बालैर्लालयन् कोपयन्निव । ४२५
तस्याश्वानातपत्रञ्च ध्वजं सूतमथो धनुः । निपात्य नकुलः सङ्ख्ये शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ।
धृष्टकेतुः कृपेणास्तांश्छित्त्वा बहुविधान् शरान् । कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चाप्यहरत्त्रिभिः ।
तं कृपः शरवर्षेण महता समवारयत् । निवार्य्य च रणे विप्रो धृष्टकेतुमयोधयत् ।
सात्यकिः कृतवर्म्माणं नाराचेन स्तनान्तरे । विद्ध्वा विद्ध्वाऽथ सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ।
तं भोजः सप्तसप्तत्या विद्ध्वा सुनिशितैः शरैः । नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलं । ४३०
सेनापतिः सुशर्म्माणं भृशं मर्म्मस्वताडयत् । स चापि तं तोमरेण जत्रुदेशेऽभ्यताडयत् ।
वैकर्त्तनन्तु समरे विराटः प्रत्यवारयत् । सह मत्स्यैर्महावीर्य्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
तत् पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणं । यत्सैन्यं वारयामास शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
द्रुपदस्तु स्वयं राजा भगदत्तेन सङ्गतः । तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ।
भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्व्वभिः । सनियन्तृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभः । ४३५
द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो भगदत्तं महारथं । आजघानोरसि क्षिप्रं शरेणानतपर्व्वणा ।
युद्धं योधवरौ लोके सौमदत्तिशिखण्डिनौ । भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्रविशारदौ ।
भूरिश्रवा रणे राजन् याज्ञसेनिं महारथं । महता सायकौघेन छादयामास वीर्य्यवान् ।
शिखण्डी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशाम्पते । नवत्या सायकानान्तु कम्पयामास भारत ।
राक्षसौ रौद्रकर्म्माणौ हैडिम्बालम्बुषावुभौ । चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परजयैषिणौ । ४४०
मायाशतसृजौ दृप्तौ मायाभिरितरेतरौ । अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्मयकारिणौ ।
चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे चातिभैरवः । यथा देवासुरे युद्धे बलशक्रौ महाबलौ ।
लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्द्दमकरोद्भृशं । यथा विष्णुः पुरा राजन् हिरण्याक्षेण संयुगे ।
ततः प्रचलिताश्वेन विधिवत् कल्पितेन च । रथेनाभ्यपतद्राजन् सौभद्रं पौरवोऽनदत् ।
ततोऽभ्ययात्स त्वरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः । तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिन्दमः । ४४५
पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् । तस्यार्ज्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्वीमपातयत् ।
सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्व्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः । पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान् सूतञ्च सायकैः ।
ततः प्रहर्षयन् सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः । समादत्तार्ज्जुनिस्तूर्णं पौरवान्तकरं शरं ।
तन्तु सन्धितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनं । द्वाभ्यां शराभ्यां हार्द्दिक्यश्चिच्छेद सशरं धनुः ।
तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा । उद्ववर्ह सितं खड्गमाददानः शरावरं । ४५०
स तेनानेकतारेण चर्म्मणा कृतहस्तवत् । भ्रान्तासिश्चरन्मार्गान् दर्शयन् वीर्य्यमात्मनः ।

भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधूतं पुनरुत्थितं । चर्म्मनिस्त्रिंशयोराजन् निर्व्विशेषमदृश्यत ।
स पौरवरथस्येषामाप्लुत्य सहसा नदन् । पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे परामृशत् ।
जघानास्य पदा सूतमसिनाऽपातयत् ध्वजं । विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् ।
तमाकलितकेशान्तं ददृशुः सर्व्वपार्थिवाः । उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतसं । ५५५
तमार्ज्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथवत् । पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः ।
स बर्हिणं महाराज किङ्किणीशतजालवत् । चर्म्म चादाय खड्गञ्च नदन् पर्य्यपतद्रथात् ।
ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिरुत्सृज्य पौरवं । उत्पपात रथात्तूर्णं श्येनवन्निपपात च ।
प्रासपट्टिशनिस्त्रिंशाञ्छत्रुभिः सम्प्रचोदितान् । चिच्छेदाथासिना कार्ष्णिश्चर्म्मणा संरुरोध च ।
सन्दर्शयित्वा सैन्यानां स्वबाहुबलमात्मनः । तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म्म चाथ पुनर्ब्बली । ५६०
वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणं । ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुञ्जरं ।
तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्तनखायुधौ । हृष्टवत् सम्प्रजह्राते व्याघ्रकेसरिणाविव ।
सम्पातेष्वभिघातेषु निपातेष्वसिचर्म्मणोः । न तयोरन्तरं कश्चिद्ददर्श नरसिंहयोः ।
अवक्षेपोऽसिनिर्ह्रादः शस्त्रान्तरनिदर्शनं । बाह्यान्तरनिपातश्च निर्व्विशेषमदृश्यत ।
बाह्यमभ्यन्तरञ्चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमं । ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्व्वतौ । ५६५
ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः । शरावरणपक्षान्ते प्रजहार जयद्रथः ।
रुक्मपक्षान्तरे सक्तस्तस्मिन् चर्म्मणि भारत । सिन्धुराजबलोद्धूतः सोऽभज्यत महानसिः ।
भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशं सोऽवप्लुत्य पदानि षट् । अदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः ।
तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमं । सहिताः सर्व्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ।
ततश्चर्म्म च खड्गञ्च समुत्क्षिप्य महाबलः । ननादार्ज्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथं । ५७०
सिन्धुराजं पराजित्य सौभद्रः परवीरहा । तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ।
तस्य सर्व्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूषणां । चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ।
तामवप्लुत्य जग्राह विकोशं चाकरोदसिं । वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतन्तमुरगोत्तमं ।
तस्य लाघवमाज्ञाय सत्त्वञ्चामिततेजसः । सहिताः सर्व्वराजानः सिंहनादमथानदन् ।
ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा । मुमोच भुजवीर्य्येण वैदूर्य्यविकृताजिरां । ५७५
सा तस्य रथमासाद्य निर्म्मुक्तभुजगोपमा । जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ।
ततो विराटद्रुपदौ धृष्टकेतुर्य्युधिष्ठिरः । सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु साध्विति चुक्रुशुः । बाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः ।
प्रादुरासन् हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनं । तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते शत्रोर्व्विजयलक्षणं ।
अथैनं सहसा सर्व्वे समन्तान्निशितैः शरैः । अभ्यकिरन् महाराज जलदा इव पर्व्वतं । ५८०

तेषाञ्च प्रियमन्विच्छन् सूतस्य च पराभवं। आर्त्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रमभ्ययात्।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि अभिमन्युपराक्रमे चतुर्द्दशोऽध्यायः॥ १४ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ बहूनि सुविचित्राणि द्वन्द्वयुद्धानि सञ्जय। त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषां।
आश्चर्य्यभूतं लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः। कुरूणां पाण्डवानाञ्च युद्धं देवासुरोपमं।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमं। तस्मादार्त्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्व्वायसीं गदां। समुत्क्षिप्य नदन् क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात्।
तं दीप्तमिव कालाग्निं दण्डहस्तमिवान्तकं। जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदां।
सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदां। एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः।
वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रतापवान्। शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः।
तथैव मद्रराजोऽपि भीमं दृष्ट्वा महाबलः। ससाराभिमुखस्तूर्णं शार्द्दूल इव कुञ्जरं।
ततस्तूर्य्यनिनादश्च शङ्खानाञ्च सहस्रशः। सिंहनादश्च सञ्जज्ञे भेरीणाञ्च महास्वनः।
पश्यतां शतशो ह्यासीदन्योऽन्यमभिधावतां। पाण्डवानां कुरूणाञ्च साधु साध्विति निःस्वनः।
न हि मद्राधिपादन्यः सर्व्वराजसु भारत। सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे।
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः। सोढुमुत्सहते लोके कोऽन्यो युधि वृकोदरात्।
पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी। प्रजज्वाल तदा विद्धा भीमेन महती गदा।
तथैव चरतो मार्गान् मण्डलानि च भागशः। महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा।
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः। आवर्ज्जितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोदरौ।
मण्डलावर्त्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च। निर्व्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः।
ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा। साग्निज्वाला महारौद्रा तदा तूर्णमशीर्य्यत।
तथैव भीमसेनस्य द्विषताऽभिहता गदा। वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ।
गदा क्षिप्ता तु समरे मद्रराजेन भारत। व्योम दीपयमाना सा ससृजे पावकं मुहुः।
तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा। तापयामास तत्सैन्यं महोल्का पतती यथा।
ते चैवोभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परं। श्वसन्त्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुं।
नखैरिव महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ। तौ विचेरतुरासाद्य गदाग्राभ्यां परस्परं।
ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ। ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ।
शुश्रुवे दिक्षु सर्व्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः। गदाभिघातसंह्रादः शक्राशनिरवोपमः।
गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः। नाकम्पत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः।
तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो महाबलः। धैर्य्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैरिव गिरिर्हतः।
आपेततुर्महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ। पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः।

अथाप्लुत्य पदान्यष्टौ सन्निपत्य गजाविव । सहसा लोहदण्डाभ्यामन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ।
तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्याञ्च भृशाहतौ । युगपत् पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ।
ततो विह्वलमानं तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः । शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्म्मा महारथः ।
दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाऽभिनिपीड़ितं । विचेष्टन्तं यथा नागं मूर्च्छयाऽभिपरिप्लुतं ।
ततः सरथमारोप्य मद्राणामधिपं रणे । अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्म्मा महारथः ।
क्षीववद्विह्वलो वीरो निमेषात् पुनरुत्थितः । भीमोऽपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ।
ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तव पुत्राः पराङ्मुखं । सनागपत्त्यश्वरथाः समकम्पन्त मारिष ।
ते पाण्डवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः । भीता दिशोऽभ्यपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ।
निर्जित्य पाण्डवेयास्तान् धार्त्तराष्ट्रान् महारथाः । व्यरोचन्त रणे राजन् दीप्यमाना इवाग्नयः ।
सिंहनादान् भृशं चक्रुः शङ्खान् दध्मुश्च हर्षिताः । भेरीश्च वादयामासुर्म्मृदङ्गांश्चानकैः सह ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि शल्यापयाने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्य्यवान् । दधारैको रणे राजन् वृषसेनोऽस्त्रमायया ।
शरा दशदिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगे । विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजिरथद्विपान् ।
तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः । भानोरिव महाराज घर्म्मकाले मरीचयः ।
तेनार्द्दिता महाराज रथिनः सादिनस्तथा । निपेतुरुर्व्व्यां सहसा वातभग्ना इव द्रुमाः ।
हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च महारथः । अपातयद्रणे राजन् शतशोऽथ सहस्रशः ।
दृष्ट्वा तमेकं समरे विचरन्तमभीतवत् । सहिताः सर्व्वराजानः परिवव्रुः समन्ततः ।
नाकुलिस्तु शतानीको वृषसेनं समभ्ययात् । विव्याध दशभिश्चैनं नाराचैर्मर्म्मभेदिभिः ।
तस्य कर्णात्मजश्चापं छित्त्वा केतुमपातयत् । तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ।
कर्णात्मजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्यमञ्जसा । तान्नदन्तोऽभ्यधावन्त द्रोणपुत्रमुखा रथाः ।
छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान् महारथान् । शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्व्वतान् जलदा इव ।
तान् पाण्डवाः प्रत्यगृह्णंस्त्वरिताः पुत्रगृद्धिनः । पाञ्चालाः केकया मत्स्याः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ।
तद्युद्धमभवद्घोरं सुमहल्लोमहर्षणं । त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां देवानामिव दानवैः ।
एवं युयुधिरे वीराः संरब्धाः कुरुपाण्डवाः । परस्परमुदीक्षन्तः परस्परकृतागसः ।
तेषां ददृशिरे कोपात् वपूंष्यमिततेजसां । युयुत्सूनामिवाकाशे पतत्त्रिवरभोगिनां ।
भीमकर्णकृपद्रोणद्रौणिपार्षतसात्यकैः । बभासे स रणोद्देशः कालसूर्य्य इवोदितः ।
तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरं । महाबलानां बलिभिर्दानवानां यथा सुरैः ।
ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धूतार्णवनिःस्वनं । त्वदीयमवधीत् सैन्यं सम्प्रद्रुतमहारथं ।
तत् प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भृशविक्षतं । अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ।
ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दन्त इव द्विपः । प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।

तमविध्यच्छितैर्बाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः। तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा तं द्रुतं समुपाद्रवत्।
चक्ररक्षः कुमारस्तु पाञ्चालानां यशस्करः। दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिं।
द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभं। सिंहनादरवो ह्यासीत् साधु साध्विति भाषितं।
कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे। विव्याधोरसि संक्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः।
संवार्य्य तु रणे द्रोणं कुमारस्तु महाबलः। शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः।
तं शूरमार्य्यव्रतिनं मन्त्रास्त्रकृतनिश्रमं। चक्ररक्षं परामृद्नात् कुमारं द्विजपुङ्गवः।
स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्व्वाः परिचरन् दिशः। तव सैन्यस्य गोप्तासीत् भारद्वाजो द्विजर्षभः।
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसं। नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सहदेवञ्च सप्तभिः।
युधिष्ठिरं द्वादशभिर्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः। सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यञ्च दशभिः शरैः।
व्यक्षोभयद्रणे योधान् यथामुख्यमभिद्रवन्। अभ्यवर्त्तत सम्प्रेप्सुः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं।
युगन्धरस्ततो राजन् भारद्वाजं महारथं। वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवं।
युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः सन्नतपर्व्वभिः। युगन्धरन्तु भल्लेन रथनीडादपातयत्।
ततो विराटद्रुपदौ कैकेयाः सात्यकिः शिविः। व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाल्यः सिंहसेनश्च वीर्य्यवान्।
एते चान्ये च बहवः परीप्सन्तो युधिष्ठिरं। आवव्रुस्तस्य पन्थानं किरन्तः सायकान् बहून्।
व्याघ्रदत्तस्तु पाञ्चाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः। पञ्चाशद्भिः शितै राजंस्तत उच्चुक्रुशुर्जनाः।
त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा महारथं। प्राहसत् सहसा हृष्टस्त्रासयन् वै महारथान्।
ततो विस्फार्य्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च। तलशब्दं महत् कृत्वा द्रोणस्तं समुपाद्रवत्।
ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात् सकुण्डलं। व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामाहरद्बली।
तान् प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान्। युधिष्ठिररथाभ्याशे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः।
ततोऽभवन्महाशब्दो राजन् यौधिष्ठिरे बले। हृतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते।
अब्रुवन् सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमं। अद्य राजा धार्त्तराष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति।
अस्मिन् मुहूर्त्ते द्रोणस्तु पाण्डवं गृह्य हर्षितः। आगमिष्यति नो नूनं धार्त्तराष्ट्रस्य संयुगे।
एवं सञ्जल्पतां तेषां तावकानां महारथः। आयाज्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन्।
शोणितोदां रथावर्त्तां कृत्वा विशसने नदीं। शूरास्थिचयसङ्कीर्णां प्रेतकूलापहारिणीं।
तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्स्यसमाकुलां। नदीमुत्तीर्य्य वेगेन कुरून् विद्राव्य पाण्डवः।
ततः किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत्। छादयन्निषुजालेन महता मोहयन्निव।
शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान् सन्दधानस्य चानिशं। नान्तरं ददृशे कश्चित् कौन्तेयस्य यशस्विनः।
न दिशो नान्तरिक्षञ्च न द्यौर्नैव च मेदिनी। अदृश्यन्त महाराज बाणभूता इवाभवत्।
नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किञ्चन संयुगे। बाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना।
सूर्य्ये चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंवृते। नाज्ञायत तदा शत्रुर्न सुहृन्न च कश्चन।

ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्य्योधनादयः। तान् विदित्वा पुनस्त्रस्तानयुद्धमनसः परान्।
स्वान्यनीकानि बीभत्सुः शनकैरवहारयत्। ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं प्रहृष्टाः पाण्डुसृञ्जयाः।
पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्व्वाग्भिः सूर्य्यमिवर्षयः। एवं स्वशिबिरं प्रायाज्जित्वा शत्रून् धनञ्जयः।
पृष्ठतः सर्व्वसैन्यानां मुदितो वै सकेशवः।
मुसारगल्वर्कसुवर्णरूप्यैर्व्वज्रप्रवालस्फटिकैश्च मुख्यैः। चित्रे रथे पाण्डुसुतो बभासे नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि द्रोणाभिषेकपर्व्वणि अर्ज्जुनजये षोड़शोऽध्यायः॥ समाप्तञ्च द्रोणाभिषेकपर्व्व॥ १६॥

॥ अथ संशप्तकवधपर्व्व॥

॥ सञ्जय उवाच॥ ते सेने शिबिरं गत्वा न्यविशेतां विशाम्पते। यथाभागं यथान्यायं यथागुल्मञ्च सर्व्वशः।
कृत्वाऽवहारं सैन्यानां द्रोणः परमदुर्म्मनाः। दुर्य्योधनमभिप्रेक्ष्य सव्रीड़मिदमब्रवीत्।
उक्तमेतन्मया पूर्व्वं न तिष्ठति धनञ्जये। शक्यो ग्रहीतुं सङ्ग्रामे देवैरपि युधिष्ठिरः।
इति तद्वः प्रयततां कृतं पार्थेन संयुगे। माविशङ्कीर्व्वचो मह्यमजेयौ कृष्णपाण्डवौ।
अपनीते तु योगेन केनचिच्छ्वेतवाहने। तत एष्यति ते राजन् वशमद्य युधिष्ठिरः।
कश्चिदाह्वयतां सङ्ख्ये देशमन्यं प्रकर्षतु। तमजित्वा न कौन्तेयो निवर्त्तेत कथञ्चन।
एतस्मिन्नन्तरे शून्ये धर्म्मराजमहं नृप। ग्रहीष्यामि चमूं भित्त्वा धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः।
अर्ज्जुनेन विहीनस्तु यदि नोत्सृजते रणं। मामुपायान्तमालोक्य गृहीतं विद्धि पाण्डवं।
एवन्तेऽहं महाराज धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं। समानेष्यामि सगणं वशमद्य न संशयः।
यदि तिष्ठति सङ्ग्रामे मुहूर्त्तमपि पाण्डवः। तमानयामि सङ्ग्रामाद्विजयात्तद्विशिष्यते।
॥ सञ्जय उवाच॥ द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्त्ताधिपतिस्तथा। भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत्।
वयं विनिकृता राजन् सदा गाण्डीवधन्वना। अनागःस्वपि चागस्कृदस्मासु भरतर्षभ।
ते वयं स्मरमाणास्तान् विनिकारान् पृथग्विधान्। क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशि।
स नो दिष्ट्याऽस्त्रसम्पन्नश्चक्षुर्विषयमागतः। कर्त्तारः स्म वयं कर्म्म यच्चिकीर्षाम हृद्गतं।
भवतश्च प्रियं यत्स्यादस्माकञ्च यशस्करं। वयमेनं हनिष्यामो निकृष्यायोधनाद्बहिः।
अद्यास्त्वनर्ज्जुना भूमिरत्रिगर्त्ताऽथ वा पुनः। सत्यं ते प्रतिजानीमो नैतन्मिथ्या भविष्यति।
एवं सत्यरथश्चोक्त्वा सत्यवर्म्मा च भारत। सत्यव्रतश्च सत्येषुः सत्यकर्म्मा तथैव च।
सहिताः भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च। न्यवर्त्तन्त महाराज कृत्वा शपथमाहवे।
मालवास्तुण्डिकेराश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः। सुशर्म्मा च नरव्याघ्रः त्रिगर्त्तः प्रस्थलाधिपः।
माबेल्लकैर्ल्ललित्थैश्च सहितो मद्रकैरपि। रथानामयुतेनैव सोऽगमत् भ्रातृभिः सह।
नानाजनपदेभ्यश्च रथानामयुतेन च। समुत्थितं विशिष्टानां शपथार्थमुपागमत्।
ततो ज्वलनमानाय्य कृत्वा सर्व्वे पृथक् पृथक्। जगृहुः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च।

ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः । मौर्व्वीमेखलिनो वीराः सहस्रशतदक्षिणाः । ६९४
यज्वानः पुत्त्रिणो लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः । योक्ष्यमाणास्तदाऽऽत्मानं यशसा विजयेन च ।
ब्रह्मचर्य्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः । प्राप्य लोकान् सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ।
ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च निष्कान् दत्त्वा पृथक् पृथक् । गाश्च वासांसि च पुनः समाभाष्य परस्परं ।
प्रज्वाल्य कृष्णवर्त्मानमुपगम्य रणे व्रतं । तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिज्ञां दृढनिश्चयाः ।
शृण्वतां सर्व्वभूतानामुच्चैर्वाचो बभाषिरे । धृतां धनञ्जयवधे प्रतिज्ञाञ्चापि चक्रिरे । ७००
ये वै लोकाश्चानृतिनां ये च वै ब्रह्मघातिनां । मद्यपस्य च लोका ये गुरुदाररतस्य च ।
ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः । शरणागतं वा त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः ।
अगारदाहिनाञ्चैव ये च गां निघ्नतामपि । अपकारिणाञ्च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि ।
स्वभार्य्यामृतुकालेषु यो मोहान्नाभिगच्छति । श्राद्धमैथुनिकानाञ्च ये चाप्यात्मापकारिणां ।
न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयताञ्च ये । क्लीवेन युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणां । ७०५
नास्तिकानाञ्च ये लोका येऽग्निमातृपरित्यजां । तानाप्नुयामहे लोकान् ये च पापकृतामपि ।
यद्यहत्वा वयं सर्व्वे निवर्त्तेम धनञ्जयं । तेन चाभ्यर्द्दितास्त्रासाद्भवेमहि पराङ्मुखाः ।
यदि त्वसुकरं लोके कर्म्म कुर्य्याम संयुगे । इष्टान्लोकान् प्राप्नुयाम वयमद्य न संशयः ।
एवमुक्त्वा ततो राजंस्तेऽभ्यवर्त्तन्त संयुगे । आह्वयन्तोऽर्ज्जुनं वीराः पितृजुष्टां दिशं प्रति ।
आहूतस्तैर्नरव्याघ्रः पार्थः परपुरञ्जयः । धर्म्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् । ७१०
आहूतो न निवर्त्तेयमिति मे व्रतमाहितं । संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति महामृधे ।
एष च भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्म्माह्वयते रणे । बधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ।
नैतच्छक्नोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ । सत्यं ते प्रतिजानामि हतान् विद्धि परान् युधि ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतन्ते तत्त्वतस्तात यद्द्रोणेन चिकीर्षितं । यथा तदनृतं तस्य भवेत्तत् त्वं समाचर ।
द्रोणो हि बलवान् शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः । प्रतिज्ञातञ्च तेनैतत् ग्रहणं मे महारथ । ७१५
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य त्वां रक्षिता युधि । ध्रियमाणे तु पाञ्चाल्ये नाचार्य्यः काममाप्स्यति ।
हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो । सर्व्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथञ्चन ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फाल्गुनः । प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा ह्याशिषश्चास्य योजिताः ।
विधायैवं ततः पार्थस्त्रिगर्त्तान् प्रत्ययाद्बली । क्षुधितः क्षुद्विघातार्थं सिंहो मृगगणानिव ।
ततो दौर्य्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतं । ऋतेऽर्ज्जुनं भृशं क्रुद्धं धर्म्मराजस्य निग्रहे । ७२०
ततोऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मतुरोजसा । गङ्गासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्वणोदके ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि धनञ्जययाने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः संशप्तका राजन् समे देशे व्यवस्थिताः । व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्राकारं मुदा युताः ।
ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष । उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा ।

स शब्दः प्रदिशः सर्व्वा दिशः खञ्च समावृणोत् । आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः ।
सोऽतीवसम्प्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनञ्जयः । किञ्चिदभ्युत्स्मयन् कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् । ७२५
पश्यैतान् देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे । भ्रातृंस्त्रैगर्त्तकानेवं रोदितव्ये प्रहर्षितान् ।
अथ वा हर्षकालोऽयं त्रैगर्त्तानामसंशयं । कुनरैर्दुरवापान् हि लोकान् प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् ।
एवमुक्त्वा महाबाहुं हृषीकेशं ततोऽर्ज्जुनः । आससाद रणे व्यूढां त्रिगर्त्तानामनीकिनीं ।
स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतं । दध्मौ वेगेन महता घोषेणापूरयन् दिशः ।
तेन घोषेण सन्त्रस्ता संशप्तकवरूथिनी । निश्चेष्टाऽवस्थिता सङ्ख्ये अश्मसारमयी यथा । ७३०
वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः । विष्टब्धचरणा मूत्रं रुधिरञ्च प्रसुस्रुवुः ।
उपलभ्य ततः संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीं । युगपत् पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः कङ्कपत्रिणः ।
तान्यर्ज्जुनः सहस्राणि दशपञ्चभिराशुगैः । अनागतान्येव शरैश्चिच्छेदाशुपराक्रमः ।
ततोऽर्ज्जुनं शितैर्बाणैर्दशभिर्दशभिः पुनः । प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तानाविध्यत् त्रिभिस्त्रिभिः ।
एकैकस्तु ततः पार्थं राजन् विव्याध पञ्चभिः । स च तान् प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी । ७३५
भूय एव तु संक्रुद्धास्तेऽर्ज्जुनं सहकेशवं । आपूरयन् शरैस्तूर्णं तडागमिव वृष्टिभिः ।
ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्ज्जुनं प्रति । भ्रमराणामिव व्राताः फुल्लं द्रुमगणं वने ।
ततः सुबाहुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैः शरैः । अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनः ।
तैर्व्विषक्तैः किरीटस्थैर्हेमपुङ्खैरजिह्मगैः । शातकुम्भ इवापीडो बभौ सूर्य्य इवोत्थितः ।
हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः । चिच्छेद तञ्चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत् । ७४०
ततः सुशर्म्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनं । सुधर्म्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समार्प्पयन् ।
तांस्तु सर्व्वान् पृथग्बाणैर्वानरप्रवरध्वजः । प्रत्यविध्यद्ध्वजांश्चैषां भल्लैश्चिच्छेद काञ्चनान् ।
सुधन्वनो धनुश्छित्त्वा हयांश्चास्यावधीच्छरैः । अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ।
तस्मिन्निपतिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः । व्यद्रवन्त भयाद्भीता येन दौर्य्योधनं बलं ।
ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूं । शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य्य इवांशुभिः । ७४५
ततो भग्ने बले तस्मिन् विप्रलीने समन्ततः । सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्त्तान् भयमाविशत् ।
ते वध्यमानाः पार्थेन शरैः सन्नतपर्व्वभिः । अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ।
ततस्त्रिगर्त्तराट् क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् । अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्त्तुमर्हथ ।
शप्त्वाऽथ शपथान् घोरान् सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः । गत्वा दौर्य्योधनं सैन्यं किं वा वक्ष्यथ मुख्यशः ।
नावहास्याः कथं लोके कर्म्मणा तेन संयुगे । भवेम सहिताः सर्व्वे निवर्त्तध्वं यथाबलं । ७५०
एवमुक्तास्तु ते राजन्नुदक्रोशन्मुहुर्मुहुः । शङ्खांश्च दध्मिरे वीरा हर्षयन्तः परस्परं ।
ततस्ते संन्यवर्त्तन्त संशप्तकगणाः पुनः । नारायणाश्च गोपाला मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि सुधन्ववधे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा तु वर्जितान् नागान् संशप्तकगणान् पुनः । वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ।
चोदयाश्वान् हृषीकेश संशप्तकगणान् प्रति । नैते हास्यन्ति सङ्ग्रामं जीवन्त इति मे मतिः ।
पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च । अद्यैतान् पातयिष्यामि रुद्रः पशुगणानिव । ७५५
ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिनन्द्य शिवेन तं । प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः ।
स रथो भ्राजतेऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा । उह्यमानमिवाकाशे विमानैः पाण्डुरैर्हयैः ।
मण्डलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च । यथा शक्ररथो राजन् युद्धे देवासुरे पुरा ।
अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः । छादयन्तः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनञ्जयं ।
अदृश्यञ्च मुहूर्त्तेन चक्रुस्ते भरतर्षभ । कृष्णेन सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनञ्जयं । ७६०
क्रुद्धस्तु फाल्गुनः सङ्ख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः । गाण्डीवं धनुरामृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे ।
बद्ध्वा च भ्रुकुटिं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिलक्षणं । देवदत्तं महाशङ्खं पूरयामास पाण्डवः ।
अथास्त्रमरिसङ्घघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः । ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन् पृथक् पृथक् ।
आत्मनः प्रतिरूपैस्तैर्नानारूपैर्विमोहिताः । अन्योन्यमर्ज्जुनं मत्वा स्वमात्मानञ्च जघ्निरे ।
अयमर्ज्जुनोऽयं गोविन्द इमौ पाण्डवयादवौ । इति ब्रुवाणाः सम्मूढा जघ्नुरन्योऽन्यमाहवे । ७६५
मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परं । अशोभन्त रणे योधाः पुष्पिता इव किंशुकाः ।
ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् । कृत्वा तदस्त्रं तान् वीराननयद्यमसादनं ।
अथ प्रहस्य बीभत्सुर्ललित्थान्मालवानपि । मावेल्लकांस्त्रिगर्त्तांश्च यौधेयांश्चार्द्दयच्छरैः ।
ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः । व्यसृजञ्छरजालानि पार्थे नानाविधानि च ।
ततो नैवार्ज्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः । प्रत्यदृश्यन्त घोरेण शरवर्षेण संवृताः । ७७०
ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योऽन्यमभिचुक्रुशुः । हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा ।
भेरीमृदङ्गशङ्खांश्च दध्मुर्वीराः सहस्रशः । सिंहनादरवांश्चापि चक्रिरे तत्र मारिष ।
ततः प्रसिष्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्ज्जुनमब्रवीत् । क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कच्चिज्जीवसि शत्रुहन् ।
तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणो धनञ्जयः । वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ।
ततः संशप्तकव्रातान् साश्वद्विपरथायुधान् । उवाह भगवान् वायुः शुष्कपर्णचयानिव । ७७५
उह्यमानास्तु ते राजन् बह्वशोभन्त वायुना । उड्डीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ।
तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनञ्जयः । जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च ।
शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् । हस्तिहस्तोपमांश्चोरूञ्छरैरुर्व्यामपातयत् ।
पृष्ठच्छिन्नान् विचरणान् बाहुपृष्ठेक्षणाकुलान् । नानाङ्गावयवैर्हीनांश्चकारारीन् धनञ्जयः ।
गन्धर्व्वनगराकारान् विधिवत्कल्पितान् रथान् । शरैर्विशकलीकुर्वन् चक्रे व्यश्वरथद्विपान् । ७८०
मुण्डतालवनानीव तत्र तत्र चकाशिरे । छिन्नध्वजरथव्राताः केचित्तत्र क्वचित् क्वचित् ।
सोत्तरायुधिनो नागाः सपताकाङ्कुशध्वजाः । पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवाचलाः ।

चामरापीडकवचाः स्रस्तान्यनयनासवः । सारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः क्षितौ ।
विप्रविद्धासिनखराश्छिन्नवर्म्मर्ष्टिशक्तयः । पत्तयश्छिन्नवर्म्माणः कृपणाः शेरते हताः ।
तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि । भ्रमद्भिर्निष्टनद्भिश्च क्रूरमायोधनं बभौ ।
रजश्च महदुद्भूतं शान्तं रुधिरवृष्टिभिः । मही चाप्यभवद्दुर्गा कबन्धशतसङ्कुला ।
तद्बभौ रौद्रबीभत्सं बीभत्सोर्यानमाहवे । आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः कालात्यये पशून् ।
ते वध्यमानाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः । तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ।
सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तैर्महारथैः । आस्तीर्णा सम्बभौ सर्व्वा प्रेतीभूतैः समन्ततः ।
एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते सव्यसाचिनि । व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः । युधिष्ठिरं परीप्सन्तस्तदासीत्तुमुलं महत् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि अर्ज्जुनयुद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ परिणाम्य निशान्तान्तु भारद्वाजो महारथः । उक्तवाहं राजेन्द्र वचनं वै सुयोधनं ।
विधाय योगं पार्थेन संशप्तकगणैः सह । निष्क्रान्ते च तदा पार्थे संशप्तकवधं प्रति ।
व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महाचमूं । अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्म्मराजजिघृक्षया ।
व्यूहं दृष्ट्वा सुपर्णन्तु भारद्वाजेन तत्तदा । व्यूहेन मण्डलार्द्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः ।
मुखं त्वासीत् सुपर्णस्य भारद्वाजो महारथः । शिरो दुर्य्योधनो राजा सोदर्य्यैः सानुगैर्वृतः ।
चक्षुषी कृतवर्म्मा च गौतमश्चास्य भास्करः । भूतवर्म्मा क्षेमशर्म्मा करकाषश्च वीर्य्यवान् ।
कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः । शका यवनकाम्बोजास्तथा हंसपदाश्च ये ।
ग्रीवायां शूरसेनास्तु दरदा मद्रकेकयाः । गजाश्वरथपत्त्यौघास्तस्थुः शतसहस्रशः ।
भूरिश्रवास्तथा शल्यः सोमदत्तश्च वाह्लिकः । अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पार्श्वमाश्रिताः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजश्च सुदक्षिणः । वामं पार्श्वं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रतः स्थिताः ।
पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बष्ठा मागधाः पौण्ड्रमद्रकाः । गान्धाराः शकुनाः प्राच्याः पार्व्वतीया वसातयः ।
पुच्छे वैकर्त्तनः कर्णः सपुत्रज्ञातिबान्धवः । महत्या सेनया तस्थौ नानाजनपदोत्थया ।
जयद्रथो भीमरथः सम्पातिर्ऋषभो जयः । भूमिञ्जयो वृषः क्राथो नैषधश्च महाबलः ।
वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपरिष्कृताः । व्यूहस्योरसि ते राजन् स्थिता युद्धविशारदाः ।
द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथद्विपैः । वातोद्धूतार्णवाकारः प्रनृत्यन्निव लक्ष्यते ।
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः । सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्व्वदिग्भ्य इवोष्णगे ।
तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत् कल्पितं गजं । आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा ।
माल्यदामवता राजन् श्वेतच्छत्रेण धार्य्यता । कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना ।
नीलाञ्जनचयप्रख्यो मदान्धो द्विरदो बभौ । अतिवृष्टो महामेघैर्यथा स्यात् पर्व्वतो महान् ।
नानानृपतिभिर्व्वीरैर्व्विविधायुधभूषणैः । समन्वितः पार्व्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव ।

ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषं । अजय्यमरिभिः सङ्ख्ये पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ।
ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो । पारावतसवर्णाश्व तथा नीतिर्विधीयतां ।
|| धृष्टद्युम्न उवाच || द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत । अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सहानुगं ।
मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि । न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथञ्चन ।
|| सञ्जय उवाच || एवमुक्त्वा किरन् वाणान् द्रुपदस्य सुतो बली । पारावतसुवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ।
अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नमवस्थितं । क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव ।
तन्तु सम्प्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्षण । प्रियं चिकीर्षुर्द्रोणस्य धृष्टद्युम्नमवारयत् ।
स संप्रहारस्तुमुलः सुघोरः समपद्यत । पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च भारत ।
पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखं । भारद्वाजं शरौघेन महता समवारयत् ।
द्रोणमावारितं दृष्ट्वा भृशमायास्तवात्मजः । नानालिङ्गैः शरव्रातैः पार्षतं सममोहयत् ।
तयोर्विषक्तयोः सङ्ख्ये पाञ्चाल्यकुरुमुख्ययोः । द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बहुधा व्यधमच्छरैः ।
अनिलेन यथाऽभ्राणि विच्छिन्नानि समन्ततः । तथा पार्थस्य सैन्यानि विच्छिन्नानि क्वचित् क्वचित् ।
मुहूर्त्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं । तत उन्मत्तवद्राजन् निर्मर्य्यादमवर्त्तत ।
नैव स्वे न परे राजन्नज्ञायन्त परस्परं । अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत् समवर्त्तत ।
चूडामणिषु निष्केषु भूषणेष्वपि वर्म्मसु । तेषामादित्यवर्णाभा रश्मयः प्रचकाशिरे ।
तत्प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनां । बलाकाशबलाभ्राभं ददृशे रूपमाहवे ।
नरानेव नरा जघ्नुरुदग्राश्च हया हयान् । रथाश्च रथिनो जघ्नुर्वारणान् वरवारणाः ।
समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमद्विपैः । क्षणेन तुमुलो घोरः सङ्ग्रामः समपद्यत ।
तेषां संसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरं । दन्तसङ्घातसंघर्षात् सधूमोऽग्निरजायत ।
विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः । बभूवुः खं समासाद्य सविद्युत इवाम्बुदाः ।
विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च वारणैः । सम्बभूव मही कीर्णा मेघैर्द्यौरिव शारदी ।
तेषामाहन्यमानानां वाणतोमरऋष्टिभिः । वारणानां रवो जज्ञे मेघानामिव संप्लवे ।
तोमराभिहताः केचिद्वाणैश्च परमद्विपाः । वित्रेसुः सर्व्वनागानां शब्दमेवापरेऽव्रजन् ।
विषाणाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः । चक्रुरार्त्तस्वनं घोरमुत्पातजलदा इव ।
प्रतीपाः क्रियमाणाश्च वारणा वरवारणैः । उन्मथ्य पुनराजग्मुः प्रेषिताः परमाङ्कुशैः ।
महामात्रैर्म्महामात्रास्ताडिताः शरतोमरैः । गजेभ्यः पृथिवीं जग्मुर्मुक्तप्रहरणाङ्कुशाः ।
निर्म्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्तस्ततस्ततः । छिन्नाभ्राणीव सम्पेतुः सम्प्रविश्य परस्परं ।
हतान्परिवहन्तश्च पातितान् पतितायुधान् । दिशो जग्मुर्महानागाः केचिदेकचरा इव ।
ताडितास्ताड्यमानाश्च तोमरर्ष्टिपरश्वधैः । पेतुरार्त्तस्वरं कृत्वा तदा विशसने गजाः ।
तेषां शैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समन्ततः । आहता सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद च ।

सादितैः सगजारोहैः सपताकैः समन्ततः । मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्व्वतैः ।
गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे । रथिभिः पातिता भल्लैर्विकीर्णाङ्कुशतोमराः ।
क्रौञ्चवद्विनदन्तोऽन्ये नाराचाभिहता गजाः । परान् स्वांश्चापि मृद्नन्तः परिपेतुर्दिशो दश ।
गजाश्वरथयोधानां शरीरौघसमावृता । बभूव पृथिवी राजन् मांसशोणितकर्द्दमा । ८४५
प्रमथ्य च विषाणाग्रैः समुत्क्षिप्य च सारथीः । सचक्रांश्च विचक्रांश्च रथैरेव महारथाः ।
रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः । हतारोहाश्च मातङ्गा दिशो जग्मुर्भयातुराः ।
जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा । इत्यासीत्तुमुलं युद्धं न प्राज्ञायत किञ्चन ।
आगुल्फेभ्योऽवसीदन्त नरा शोणितकर्द्दमैः । दीप्यमानैः परिक्षिप्ता दावैरिव महाद्रुमाः ।
शोणितैः सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च । छत्राणि च पताकाश्च सर्व्वं रक्तमदृश्यत । ८५०
हयौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः । संहताः पुनरावृत्य बहुधा रथनेमिभिः ।
स गजौघमहावेगः परासुनरशैवलः । रथौघतुमुलावर्त्तः प्रबभौ सैन्यसागरः ।
तं वाहनमहानौभिर्योधा जयधनैषिणः । अवगाह्याप्यमज्जन्तो वैरमोहं प्रचक्रिरे ।
शरवर्षाभिवृष्टेषु योधेष्वाजितलक्ष्मसु । न तेषु चित्ततां लेभे कश्चिदाहतलक्षणः ।
वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयङ्करे । मोहयित्वा परान् द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । ८५५
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरं द्रोणो दृष्ट्वाऽन्तिकमुपागतं । महता शरवर्षेण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
ततो हलहलाशब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले । जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपं ।
दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित् सत्यविक्रमः । युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्य्यं समुपाद्रवत् ।
तत आचार्य्यपाञ्चाल्यौ युयुधाते महाबलौ । विक्षोभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ।
ततो द्रोणं महेष्वासः सत्यजित् सत्यविक्रमः । अविध्यन्निशिताग्रेण परमास्त्रं विदर्शयत् । ८६०
तथाऽस्य सारथेः पञ्च शरान् सर्पविषोपमान् । अमुञ्चदन्तकप्रख्यान् सम्मुमोहास्य सारथिः ।
अथाऽस्य सहसाऽविध्यद्धयान् दशभिराशुगैः । दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पार्ष्णिसारथी ।
मण्डलन्तु समावृत्य विचरन् पृतनामुखे । ध्वजं चिच्छेद च क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्षणः ।
द्रोणस्तु तत्समालोक्य चरितं तस्य संयुगे । मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिन्दमः ।
ततः सत्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्म्मभेदिभिः । अविध्यच्छीघ्रमाचार्य्यश्छित्त्वाऽस्य सशरं धनुः । ८६५
स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत् प्रतापवान् । द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
दृष्ट्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे । चुक्रुशुः पाण्डवा राजन् वस्त्राणि दुधुवुश्च ह ।
वृकस्तु परमः क्रुद्धो द्रोणं षष्ट्या स्तनान्तरे । विव्याध बलवान् राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः । वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ।
ततः सत्यजितश्चापं छित्त्वा द्रोणो वृकस्य च । षड्भिः ससूतं सहयं शरैर्द्रोणोऽवधीद्वृकं । ८७०

अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरं । साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजं ।
स तं न मम्रषे द्रोणः पाञ्चाल्येनार्द्दितो मृधे । ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् ।
हयान् ध्वजान् धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी । अवाकिरत्ततो द्रोणः शरवर्षैः सहस्रशः ।
तथा संच्छिद्यमानेषु कार्म्मुकेषु पुनः पुनः । पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणिताश्वमयोधयत् ।
स सत्यजितमालोक्य तथोदीर्णं महाहवे । अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः । ८७५
तस्मिन् हते महामात्रे पाञ्चालानां महारथे । अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्तस्माद्युधिष्ठिरः ।
पाञ्चालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः । युधिष्ठिरमभीप्सन्तो दृष्ट्वा द्रोणमुपाद्रवन् ।
ततो युधिष्ठिरं प्रेप्सुराचार्य्यः शत्रुपूगहा । व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानलः ।
निर्द्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनःपुनः । द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्त्तत ।
सूर्य्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्म्मारपरिमार्ज्जितैः । षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विद्ध्वाऽनदद्भृशं । ८८०
क्रूराय कर्म्मणे युक्तश्चिकीर्षुः कर्म्म दुष्करं । अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं महारथं ।
तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात् सकुण्डलं । क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः ।
मत्स्यान्जित्वाऽजयच्चेदीन् कारूषान् केकयानपि । पाञ्चालान् सृञ्जयान् पाण्डून् भारद्वाजः पुनः पुनः ।
तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमग्निर्यथा वनं । दृष्ट्वा रुक्मरथं वीरं समकम्पन्त सृञ्जयाः ।
उत्तमं चाददानस्य धनुरस्याशुकारिणः । ज्याघोषो निघ्नतोऽमित्रान् दिक्षु सर्व्वासु शुश्रुवे । ८८५
नागानश्वान् पदातींश्च रथिनो गजसादिनः । रौद्रा हस्तवता मुक्ताः प्रमथ्नन्ति स्म सायकाः ।
नानद्यमानः पर्ज्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये । अश्मवर्षमिवावर्षन् परेषां भयमादधत् ।
सर्व्वा दिशः समचरन् सैन्यं विक्षोभयन्निव । बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयङ्करः ।
तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतं । दिक्षु सर्व्वासु पश्याम द्रोणस्यामिततेजसः ।
शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष्म भारत । हिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे भृशं । ८९०
द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् । यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः ।
स शूरः सत्यवाक् प्राज्ञो बलवान् सत्यविक्रमः । महानुभावः कल्पान्ते रौद्रां भीरुविभीषणां ।
कवचोर्म्मिध्वजावर्त्तां मर्त्यकूलापहारिणीं । गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरासदां ।
वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपां । चर्म्मवर्म्मप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलां ।
शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसङ्कुलां । रणभूमिवहां तीव्रां कुरुसृञ्जयवाहिनीं । ८९५
मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपां । उष्णीषफेनवसनां विकीर्णान्त्रसरीसृपां ।
वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोणितकर्द्दमां । हस्तिग्राहां केतुवृक्षां क्षत्रियाणां निमज्जनीं ।
क्रूरां शरीरसङ्घट्टां सादिनक्रां दुरत्ययां । द्रोणः प्रावर्त्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीं ।
क्रव्यादगणसङ्घुष्टां श्वशृगालगणायुतां । निषेवितां महारौद्रैः पिशिताशैः समन्ततः ।
तं दहन्तमनीकानि रथोदारं कृतान्तवत् । सर्व्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः । ९००

ते द्रोणं सहिताः शूराः सर्व्वतः समवारयन्। गभस्तिभिरिवादित्यं तपन्तं भुवनं यथा।
तन्तु शूरं महेष्वासं तावकाभ्युद्यतायुधाः। राजानो राजपुत्राश्च समन्तात् पर्य्यवारयन्।
शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्व्वभिः। क्षत्रधर्म्मा च विंशत्या वसुदानश्च पञ्चभिः।
उत्तमौजास्त्रिभिर्वाणैः सहदेवश्च पञ्चभिः। सात्यकिश्च शतेनाजौ युधामन्युस्तथाऽष्टभिः।
युधिष्ठिरो द्वादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः। धृष्टद्युम्नश्च दशभिश्चेकितानस्त्रिभिः शरैः। ८०५
ततो द्रोणः सत्यसन्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः। अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत्।
ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत्। अविध्यन्नवभिः क्षेमं स हतः प्रापतद्रथात्।
समध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्व्वाः प्रविचरन् दिशः। त्राता ह्यभवदन्येषां न त्रातव्यः कथञ्चन।
शिखण्डिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसं। वसुदानञ्च भल्लेन प्रेषयद्यमसादनं।
अशीत्या क्षेमवर्म्माणं षड्विंशत्या सुदक्षिणं। क्षत्रदेवन्तु भल्लेन रथनीडादपातयत्। ८१०
युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिं। विद्ध्वा रुक्मरथस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत्।
ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं गुरुतो राजसत्तमः। अपायाज्जवनैरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात्।
तं द्रोणः सधनुष्कन्तु साश्वयन्तारमाक्षिणोत्। स हतः प्रापतद्भूमौ रथाज्ज्योतिरिवाम्बरात्।
तस्मिन् हते राजपुत्रे पाञ्चालानां यशस्करे। हतद्रोणं हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वनो महान्।
तांस्तथा भृशसंरब्धान् पाञ्चालान् मत्स्यकेकयान्। सृञ्जयान् पाण्डवांश्चैव द्रोणो व्यक्षोभयद्बली। ८१५
सात्यकिं चेकितानञ्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ। वार्द्धक्षेमिं चैत्रसेनिं सेनाविन्दुं सुवर्च्चसं।
एतांश्चान्यांश्च सुबहून्नानाजनपदेश्वरान्। सर्व्वान् द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः।
तावकाश्च महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे। पाण्डवेयान् रणे जघ्नुर्द्रवमाणान् समन्ततः।
ते दानवा इवेन्द्रेण वध्यमानाः समन्ततः। पाञ्चालाः केकया मत्स्याः समकम्पन्त भारत।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि द्रोणयुद्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भारद्वाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामृधे। पाञ्चालेषु च सर्व्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यवर्त्तत। ८२०
आर्य्यां युद्धे मतिं कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीं। असेवितां कापुरुषैः सेवितां पुरुषर्षभैः।
अहो नासीत् पुमान् कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यवस्थितं। जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नमिव कुञ्जरं।
त्यजन्तमाहवे प्राणान् सन्नद्धं चित्रयोधिनं। महेष्वासं नरव्याघ्रं द्विषतां भयवर्द्धनं।
कृतज्ञं सत्यनिरतं दुर्य्योधनहितैषिणं। भारद्वाजं तथाऽनीके दृष्ट्वा शूरमवस्थितं।
के वीराः संन्यवर्त्तन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय। ८२५
॥ सञ्जय उवाच ॥ तान् दृष्ट्वा चलितान् सङ्ख्ये प्रणुन्नान् द्रोणसायकैः। पाञ्चालान् पाण्डवान् मत्स्यान् सृञ्जयांश्चेदिकेकयान्।
द्रोणचापविमुक्तेन शरौघेणाशुहारिणा। सिन्धोरिव महौघेन ह्रियमाणान् यथा प्लवान्।
कौरवाः सिंहनादेन नानावाद्यस्वनेन च। रथद्विपनराश्चैव सर्व्वतः समवारयन्।

तान् पश्यन् सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः। दुर्य्योधनोऽब्रवीत् कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव।
॥ दुर्योधन उवाच ॥ पश्य राधेय पाञ्चालान् प्रणुन्नान् द्रोणसायकैः। सिंहेनेव मृगान् वन्यान् त्रासितान् दृढधन्विना। ९१०
नैते जातु पुनर्युद्धमीहेयुरिति मे मतिः। यथा तु भग्ना द्रोणेन वातेनेव महाद्रुमाः।
अर्द्यमानाः शरैरेते रुक्मपुङ्खैर्महात्मना। पथा नैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः।
संनिरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना। एतेऽन्ये मण्डलीभूताः पावकेनेव कुञ्जराः।
भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः शरैः। अन्योऽन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः।
एष भीमो महाक्रोधी हीनः पाण्डवसृञ्जयैः। मदीयैरावृतो योधैः कर्ण नन्दयतीव माम्। ९१५
व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति दुर्म्मतिः। निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः।
॥ कर्ण उवाच ॥ नैष जातु महाबाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत्। न चेमान् पुरुषव्याघ्र सिंहनादान् सहिष्यति।
न चापि पाण्डवा युद्धे भज्येरन्निति मे मतिः। शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः।
विषाग्निद्यूतसंक्लेशान् वनवासञ्च पाण्डवाः। स्मरमाणा न हास्यन्ति संग्राममिति मे मतिः।
निवृत्तो हि महाबाहुरमितौजा वृकोदरः। वरान् वरान् हि कौन्तेयो रथोदारान् हनिष्यति। ९२०
असिना धनुषा शक्त्या हयैर्नागैर्नरै रथैः। आयसेन च दण्डेन व्रातान् व्रातान् हनिष्यति।
तमेनमनुवर्त्तन्ते सात्यकिप्रमुखा रथाः। पाञ्चालाः केकया मत्स्याः पाण्डवाश्च विशेषतः।
शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च महारथाः। विशेषतश्च भीमेन संरब्धेनाभिचोदिताः।
ते द्रोणमभिवर्त्तन्ते सर्व्वतः कुरुपुङ्गवाः। वृकोदरं परीप्सन्तः सूर्य्यमभ्रगणा इव।
एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्यतव्रतम्। अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः। ९२५
असंशयं कृतास्त्राश्च पर्य्याप्ताश्चापि वारणे। अतिभारमहं मन्ये भारद्वाजे समाहितं।
ते शीघ्रमनुगच्छामो यत्र द्रोणो व्यवस्थितः। कोका इव महानागं मा वै हन्युर्यतव्रतम्।
॥ सञ्जय उवाच ॥ राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्य्योधनस्ततः। भ्रातृभिः सहितो राजन् प्रायाद्द्रोणरथं प्रति।
तत्र रावो महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम्। पाण्डवानां निवृत्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि द्रोणयुद्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सर्व्वेषामेव मे ब्रूहि रथचिह्नानि सञ्जय। ये द्रोणमभ्यवर्त्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः। ९३०
॥ सञ्जय उवाच ॥ ऋक्षवर्णैर्हयैर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्तं वृकोदरम्। रजताश्वस्ततः शूरः शैनेयः संन्यवर्त्तत।
सारङ्गैश्च युधामन्युरुह्यमानो हयोत्तमैः। पर्य्यवर्त्तत दुर्द्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति।
पारावतसवर्णैस्तु हेमभाण्डैर्महाजवैः। पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नो न्यवर्त्तत।
पितरन्तु परिप्रेप्सुः क्षत्रधर्म्मा यतव्रतः। सिद्धिञ्चास्य परां काङ्क्षन् शोणाश्वः संन्यवर्त्तत।
पद्मपत्रनिभांस्त्वश्वान् मल्लिकाक्षान् स्वलङ्कृतान्। शैखण्डिः क्षत्रदेवस्तु स्वयं प्रत्वरयन् ययौ। ९३५
दर्शनीयास्तु काम्बोजाः शुकपत्रपरिच्छदाः। वहन्तो नकुलं शीघ्रं तावकानभिदुद्रुवुः।

ऋश्याश्च मेघसङ्काशा अवहन् सुतसोमजं । दुर्द्धर्षाभिमन्याश्च क्रुद्धा युद्धाय भारत ।
तथा तित्तिरकल्माषा हया वातसमा जवे । अवहंस्तुमुले युद्धे सहदेवमुदायुधं ।
दन्तवर्णास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरं । भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन् वातरंहसः ।
हेमोत्तमप्रतिच्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे । अभ्यवर्त्तन्त सैन्यानि सर्व्वाण्येव युधिष्ठिरं । ९६०
राज्ञस्त्वनन्तरो राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् । जातरूपपरिच्छन्नः सर्व्वैस्तैरभिरक्षितः ।
ललामैर्हरिभिर्युक्तः सर्व्वशब्दसहैर्युधि । राज्ञां मध्ये महेष्वासः शान्तभीरभ्यवर्त्तत ।
तं विराटोऽन्वयात् पश्चात् सह सर्व्वैर्महारथैः । केकयाश्च शिखण्डी च धृष्टकेतुस्तथैव च ।
स्वैः स्वैः सैन्यैः परिवृता मत्स्यराजानमन्वयुः । तन्तु पाटलपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः ।
वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामित्रघातिनः । हारिद्रसमवर्णास्तु जवना हेममालिनः । ९६५
पुत्रं विराटराजस्य सत्वरं समुदावहन् । इन्द्रगोपकवर्णैश्च भ्रातरः पञ्च केकयाः ।
जातरूपसमाभासाः सर्व्वे लोहितकध्वजाः । ते हेममालिनः शूराः सर्व्वे युद्धविशारदाः ।
वर्षन्त इव जीमूताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः । आमपात्रनिकाशास्तु पाञ्चाल्यममितौजसं ।
दन्तवर्णास्तु तुरगाः शिखण्डिनमुदावहन् । तथा द्वादशसाहस्राः पाञ्चालानां महारथाः ।
तेषान्तु षट्सहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः । पुत्रन्तु शिशुपालस्य नरसिंहस्य मारिष । ९७०
आक्रीडन्तो वहन्ति स्म सारङ्गशबला हयाः । धृष्टकेतुस्तु चेदीनामृषभोऽतिबलान्वितः ।
काम्बोजैः शबलैरश्वैरभ्यवर्त्तत दुर्जयः । बृहत्क्षत्रन्तु कैकेयं सुकुमारं हयोत्तमाः ।
पलालधूमसङ्काशाः सैन्धवाः शीघ्रमावहन् । मल्लिकाक्षाः पद्मवर्णा बाह्लिजाताः स्वलङ्कृताः ।
शूरं शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् । रुक्मभाण्डप्रतिच्छन्नाः कौशेयसदृशा हयाः ।
क्षमावन्तोऽवहन् संख्ये सेनाबिन्दुमरिन्दमं । युवानमवहन् युद्धे क्रौञ्चवर्णा हयोत्तमाः । ९७५
काश्यस्याभिमुखं पुत्रं सुकुमारं महारथं । श्वेतास्तु प्रतिविन्ध्यन्तं कृष्णग्रीवा मनोजवाः ।
यन्तुः प्रीतिकरा राजन् राजपुत्रमुदावहन् । सुतसोमं तु यं सोमात् पार्थः पुत्रमयाचत ।
माषपुष्पसवर्णास्तमवहन् वाजिनो रणे ।
सहस्रसोमप्रतिमो बभूव पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि । तस्मिन् जातः सोमसंक्रन्दमध्ये यस्मात्तस्मात् सुतसोमोऽभवत् सः ।
नाकुलिन्तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः । आदित्यतरुणप्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन् । ९८०
काञ्चनप्रतिमैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः । द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्म्माणमाहवे ।
श्रुतकीर्त्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः । ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः ।
यमाहुरध्यर्द्धगुणं कृष्णात् पार्थाच्च संयुगे । अभिमन्युं पिशङ्गास्तं कुमारमवहन् रणे ।
एकस्तु धार्त्तराष्ट्रेभ्यः पाण्डवान् यः समाश्रितः । तं बृहन्तो महाकाया युयुत्सुमवहन् रणे ।
पलालकाण्डवर्णास्तु वार्द्धक्षेमिं तरस्विनं । ऊहुः सुतुमुले युद्धे हया हृष्टाः स्वलङ्कृताः । ९८५
कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः । सौचित्तिमवहन् युद्धे यन्तुः प्रेष्यकरा हयाः ।

ऋक्षपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः । सुवर्णमालिनः शान्ताः श्रेणिमन्तमुदावहन् ।
अस्त्राणाञ्च धनुर्व्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगं । तं सत्यधृतिमायान्तमरुणाः समुदावहन् ।
यः स पाञ्चालसेनानीर्द्रोणमंशमकल्पयत् । पारावतसवर्णाश्वा धृष्टद्युम्नमुदावहन् ।
तमन्वयात् सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्म्मदः । श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः । ९९०
युक्तैः परमकाम्बोजैर्जवनैर्हेममालिभिः । भीषयन्तो द्विषां सैन्यं यमवैश्रवणोपमाः ।
प्रभद्रकास्तु काम्बोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः । नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमचित्ररथध्वजाः ।
शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून् विततकार्म्मुकाः । समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः ।
बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुवर्णवरमालिनः । ऊहुरग्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः ।
इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयोत्तमैः । आयात् सदश्वैः पुरुजिन्मातुलः सव्यसाचिनः । ९९५
अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव । राजानं रोचमानं ते हयाः सङ्ख्ये समावहन् ।
शशलोहितवर्णाश्च पाण्डुरोद्गतराजयः । पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ।
पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः । तस्य सर्षपपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ।
माषवर्णाश्च जवना बृहन्तो हेममालिनः । दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन् द्रुतं ।
शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हयाः । पद्मकिञ्जल्कवर्णाभा दण्डधारमुदावहन् । १०००
रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषिकप्रभाः । वल्गन्त इव संयत्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् ।
हरयः कालकाश्चित्राश्चित्रमाल्यविभूषिताः । सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं समुदावहन् ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शा इन्द्रगोपकसन्निभाः । काये चित्रान्तराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन् ।
बिभ्रतो हेममालास्तु चक्रवाकोदरा हयाः । कोशलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन् ।
शबलास्तु बृहन्तोऽश्वा दान्ता जाम्बूनदस्रजः । युद्धे सत्यधृतिं क्षैमिमवहन् प्रांशवः शुभाः । १००५
एकवर्णेन सर्व्वेण ध्वजेन कवचेन च । अश्वैश्च धनुषा चैव शुक्लैः शुक्लोऽभ्यवर्त्तत ।
समुद्रसेनपुत्रन्तु सामुद्रा रुद्रतेजसं । अश्वाः शशाङ्कसदृशाश्चन्द्रसेनमुदावहन् ।
नीलोत्पलसवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः । शैब्यं चित्ररथं सङ्ख्ये चित्रमाल्यावहन् हयाः ।
कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः । रथसेनं हयश्रेष्ठाः समूहुर्युद्धदुर्म्मदं ।
यन्तु सर्व्वमनुष्येभ्यः प्राहुः शूरतरं नृपं । तं पटच्चरहन्तारं शुकवर्णावहन् हयाः । १०१०
चित्रायुधं चित्रमाल्यं चित्रवर्म्मायुधध्वजं । ऊहुः किंशुकवर्णानां समवर्णा हयोत्तमाः ।
एकवर्णेन सर्व्वेण ध्वजेन कवचेन च । धनुषा रथवाहैश्च नीलैर्नीलोऽभ्यवर्त्तत ।
नानारूपै रत्नचित्रैर्वरूथध्वजकार्म्मुकैः । वाजिध्वजपताकाभिश्चित्रैश्चित्रोऽभ्यवर्त्तत ।
ये तु पुष्करवर्णस्य तुल्यवर्णा हयोत्तमाः । ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णमुदावहन् ।
योधाश्च भद्राकारश्च शरदण्डानुदण्डजः । श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाभा दण्डकेतुं हयावहन् । १०१५
केशवेन हते सङ्ख्ये पितर्य्यथ नराधिप । भिन्ने कपाटे पाण्ड्यानां विद्रुतेषु च बन्धुषु ।

भीष्माद्‌वाप्य चास्त्राणि द्रोणाद्रामात् कृपात्तथा । अस्त्रैः समत्वं सम्प्राप्य रुक्मिकार्ष्णार्ज्जुनाच्युतैः ।
इयेष द्वारकां हन्तुं कृत्स्नां जेतुञ्च मेदिनीं । निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हितकाम्यया ।
वैरानुबन्धमुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः । स सागरध्वजः पाण्ड्यश्चन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः ।
वैदूर्य्यजालसञ्छन्नैर्वीर्य्यद्रविणमाश्रितः । दिव्यं विस्फारयंश्चापं द्रोणमभ्यद्रवद्बली । १०२०
आटरूषकवर्णाभा हयाः पाण्ड्यानुयायिनां । अवहन् रथमुख्यानामयुतानि चतुर्द्दश ।
नानावर्णेन रूपेण नानाकृतिमुखा हयाः । रथचक्रध्वजं वीरं घटोत्कचमुदावहन् ।
भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको मतानि यः । गतो युधिष्ठिरं भक्त्या त्यक्त्वा सर्व्वमभीप्सितं ।
लोहिताक्षं महाबाहुं बृहन्तं तमरट्टजाः । महासत्त्वा महाकायाः सौवर्णस्यन्दने स्थितं ।
सुवर्णवर्णा धर्म्मज्ञमनीकस्थं युधिष्ठिरं । राजश्रेष्ठं हयश्रेष्ठाः सर्व्वतः पृष्ठतोऽन्वयुः । १०२५
वर्णैश्चोच्चावचैरन्यैः सदश्वानां प्रभद्रकाः । संन्यवर्त्तन्त युद्धाय बहवो देवरूपिणः ।
ते यत्ता भीमसेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः । प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सेन्द्रा इव दिवौकसः ।
प्रत्यरोचत तान् सर्व्वान् धृष्टद्युम्नः समागतान् । सर्व्वाण्यपि च सैन्यानि भारद्वाजोऽत्यरोचत ।
अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः । कमण्डलुर्म्महाराज जातरूपमयः शुभः ।
ध्वजन्तु भीमसेनस्य वैदूर्य्यमणिलोचनं । भ्राजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहं । १०३०
ध्वजन्तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोमं ग्रहगणान्वितं ।
मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ । यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्द्धनौ ।
शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजं । अपश्याम रथेऽत्युग्रं भीषणार्थमवस्थितं ।
हंसस्तु राजतः श्रीमान् ध्वजे घण्टापताकवान् । सहदेवस्य दुर्द्धर्षो द्विषतां शोकवर्द्धनः ।
पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमाध्वजभूषणं । धर्म्ममारुतशक्राणामश्विनोश्च महात्मनोः । १०३५
अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्मयः । रथे ध्वजवरो राजंस्तप्तचामीकरोज्ज्वलः ।
घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत । अश्वाश्च कामगास्तस्य रावणस्य यथा पुरा ।
माहेन्द्रञ्च धनुर्द्दिव्यं धर्म्मराजे युधिष्ठिरे । वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्द्दिव्यमभून्नृप ।
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधं । तद्दिव्यमजरञ्चैव फाल्गुनार्थाय वै धनुः ।
वैष्णवं नकुलार्थाय सहदेवाय चाश्विनं । घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्द्दिव्यं भयानकं । १०४०
रौद्रमाग्नेयकौवेर्य्यं याम्यं गिरिशमेव च । पञ्चानां द्रौपदेयानां धनूरत्नानि भारत ।
रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं लेभे यं रौहिणीसुतः । तं तुष्टः प्रददौ रामः सौभद्राय महात्मने ।
एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषिताः । तत्रादृश्यन्त शूराणां द्विषतां शोकवर्द्धनाः ।
तदभूद्ध्वजसम्बाधमकापुरुषसेवितं । द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवार्पितं ।
शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा । द्रोणमाद्रवतां राजन् स्वयम्बरमिवाहवे । १०४५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि ध्वजादिकथने त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ व्यथयेयुरिमे सेनां देवानामपि सञ्जय । आहवे व्याघ्रकेतुश्च वृकोदरमुखा नृपाः ।
संप्रयुक्तः किलैवायं दिष्टे भवति पूरुषः । तस्मिन्नेव च सर्व्वार्थाः प्रदृश्यन्ते पृथग्विधाः ।
दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोऽजिनी । अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ।
स एव महतीं सेनां समावर्त्तयदाहवे । किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् ।
युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवमुत्पद्यते नरः । स तथा कृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ।
द्यूतव्यसनमासाद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः । स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् ।
अर्द्धं मे केकया लब्धाः काशिकाः कोशलाश्च ये । चेदयश्चापरे वङ्गा मामेव समुपाश्रिताः ।
पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा । इति मामब्रवीत् सूत मन्दो दुर्य्योधनः पुरा ।
तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः । निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः ।
मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनन्दनं । सर्व्वास्त्रपारगं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् ।
समनुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं मोहं परममागतः । भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ।
यन्मां क्षत्ताब्रवीत्तात प्रपश्यन् पुत्रगृद्धिनं । दुर्य्योधनेन तत् सर्व्वं प्राप्तं सूत मया सह ।
नृशंसन्तु परं तु स्यात् त्यक्त्वा दुर्य्योधनं यदि । पुत्रशेषं चिकीर्षेयं कृत्स्नं न मरणं व्रजेत् ।
यो हि धर्म्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः । सोऽस्माच्च हीयते लोकात् क्षुद्रभावञ्च गच्छति ।
अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य सञ्जय । अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ।
कथं स्यादवशेषो हि धुर्य्ययोरभ्यतीतयोः । यौ नित्यमुपजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ ।
व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्त्तत । केऽयुध्यन् केऽप्यपाकर्षन् के क्षुद्राः प्राद्रवन् भयात् ।
धनञ्जयञ्च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभः । तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च वृकोदरात् ।
यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेयेषु सञ्जय । मम सैन्यावशेषस्य सन्निपातः सुदारुणः ।
कथञ्च वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा । मामकानाञ्च के शूरास्तेषां तत्र न्यवारयन् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ महद्भैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पाण्डुषु । दृष्ट्वा द्रोणं छाद्यमानं तैर्भास्करमिवाम्बुदैः ।
तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूस्तव । ततो हतममंस्याम द्रोणं दृष्टिपथे हृते ।
तांस्तु शूरान् महेष्वासान् क्रूरं कर्म्म चिकीर्षतः । दृष्ट्वा दुर्य्योधनस्तूर्णं स्वसैन्यं समचूचुदत् ।
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः । वारयध्वं यथायोगं पाण्डवानामनीकिनीं ।
ततो दुर्म्मर्षणो भीममभ्यगच्छत् सुतस्तव । आराद्दृष्ट्वा किरन् वाणैरिच्छन् द्रोणस्य जीवितं ।
वाणैः समाचिनोद्भीमं क्रुद्धो मृत्युरिवाहवे । तञ्च भीमस्तुदन्वाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ।
त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः । राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा प्रत्यतिष्ठन् परान् युधि ।
कृतवर्म्मा शिनेः पौत्रं मत्तो मत्तमिव द्विपं । सैन्धवः क्षत्रधर्म्माणमायान्तं निशितैः शरैः ।
उग्रधन्वा महेष्वासं यत्तो द्रोणादवारयत् । कृतवर्म्मा सिन्धुपतेश्छित्त्वा केतनकार्म्मुके ।

नाराचैर्दशभिः क्रुद्धः कर्णमर्म्मस्वताडयत्। यथान्धकुकुरांश्चैव सैन्धवः क्षत्रदेवयत्। १०७५
विव्याध क्षत्रवर्म्माणं रणे सप्तशतैः शरैः। युयुत्सुं पाण्डवार्थाय यतमानं महारथं।
सुबाहुर्भ्रातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत्। सुबाहोः सधनुर्ब्बाणौ अस्यतः परिघोपमौ।
युयुत्सुः शितपीताभ्यां क्षुराभ्यामच्छिनद्भुजौ। राजानं पाण्डवश्रेष्ठं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं।
वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत्। तं धर्म्मराजो बहुभिर्म्मर्म्मभिद्भिरवाकिरत्।
मद्रेशस्तं चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वाऽनदद्भृशं। तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त्त च कार्म्मुकं। १०८०
क्षुराभ्यां पाण्डवश्रेष्ठस्तत उच्चुक्रुशुर्ज्जनाः। तथैव राजा वाह्लीको राजानं द्रुपदं शरैः।
आद्रवन्तं सहानीकं सहानीको न्यवारयत्। तद्युद्धमभवद्घोरं वृद्धयोः सहसेनयोः।
यथा महायूथपयोर्द्विपयोः सम्प्रभिन्नयोः। विन्दानुविन्दावावन्त्यौ विराटं मत्स्यमार्च्छतां।
सह सैन्यैः सहानीकं यथेन्द्राग्नी पुरा बलिं। तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमं।
मत्स्यानां केकयैः सार्द्धमभीताश्वरथद्विपं। नाकुलिन्तु शतानीकं भूतकर्म्मा सभापतिः। १०८५
अस्यन्तमिषुजालानि यान्तं द्रोणादवारयत। ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः।
चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्म्माणमाहवे। सुतसोमन्तु विक्रान्तमायान्तं तं शरौघिणं।
द्रोणायाभिमुखं वीरं विविंशतिरवारयत्। सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः।
विविंशतिं शरैर्भित्त्वा नाभ्यवर्त्तत दंशितः। अथ भीमरथः शाल्वमाशुगैरायसैः शितैः।
षड्भिः साश्वनियन्तारमनयद्यमसादनं। श्रुतकर्म्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः। १०९०
चैत्रसेनिर्म्महाराज तव पौत्रमवारयत्। तौ पौत्रौ तव दुर्द्धर्षौ परस्परवधैषिणौ।
पितॄणामर्थसिद्ध्यर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमं। तिष्ठन्तमग्रे तं दृष्ट्वा प्रतिविन्ध्यं महाहवे।
द्रौणिर्म्मानं पितुः कुर्व्वन् मार्गणैः समवारयत्। तं क्रुद्धं प्रतिविव्याध प्रतिविन्ध्यः शितैः शरैः।
सिंहलाङ्गूललक्ष्माणं पितुरर्थे व्यवस्थितं। प्रवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ।
द्रौणायनिं द्रौपदेयाः शरवर्षैरवाकिरन्। आर्ज्जुनिं श्रुतकीर्त्तिन्तु द्रौपदेयं महारथं। १०९५
द्रोणायाभिमुखं यान्तं दौःशासनिरवारयत्। तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः।
धनुर्ध्वजञ्च सूतञ्च छित्त्वा द्रोणान्तिकं ययौ। यस्तु शूरतमो राजन्नुभयोः सेनयोर्म्मतः।
तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः समवारयत्। स लक्ष्मणस्येष्वसनं छित्त्वा लक्ष्म च भारत।
लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन् बह्वशोभत। विकर्णस्तु महाप्राज्ञो याज्ञसेनिं शिखण्डिनं।
पर्य्यवारयदायान्तं युवानं समरे युवा। ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समावृणोत्। ११००
विधूय तद्बाणजालं बभौ तव सुतो बली। अङ्गदोऽभिमुखं वीरमुत्तमौजसमाहवे।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरौघेण न्यवारयत्। स सम्प्रहारस्तुमुलस्तयोः पुरुषसिंहयोः।
सैनिकानाञ्च सर्व्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्द्धनः। दुर्म्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली।
द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैरवारयत्। स दुर्म्मुखं भ्रुवोर्म्मध्ये नाराचेनाभ्यताडयत्।

तस्य तद्विबभौ वक्त्रं सनालमिव पङ्कजं। कर्णस्तु केकयान् भ्रातॄन् पञ्च लोहितकध्वजान्। ११०५
द्रोणायाभिमुखं यान्तः शरवर्षैरवारयत्। ते चैनं भृशसन्तप्ताः शरवर्षैरवाकिरन्।
स च तान् छादयामास शरजालैः पुनः पुनः। नैव कर्णो न ते पञ्च ददृशुर्बाणसंवृताः।
साश्वसूतध्वजरथाः परस्परशराचिताः। पुत्रास्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह।
नीलकाश्यजयत्सेनांस्त्रयस्त्रीन् प्रत्यवारयन्। तद्युद्धमभवद्घोरमीक्षितॄप्रीतिवर्द्धनं।
सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथर्क्षमहिषर्षभैः। क्षेमधूर्त्तिबृहन्तौ तु भ्रातरौ सात्वतं युधि। १११०
द्रोणाभिमुखमायान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्ततक्षतुः। तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत्।
सिंहस्य द्विपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा वने। राजानन्तु तथाऽम्बष्ठमेकं युद्धाभिनन्दिनं।
चेदिराजः शरानस्यन् क्रुद्धो द्रोणादवारयत्। ततोऽम्बष्ठोऽस्थिभेदिन्या निरभिद्यच्छलाकया।
स त्यक्त्वा सशरं चापं रथात् भूमिमुपागमत्। वार्द्धक्षेमिन्तु वार्ष्णेयं कृपः शारद्वतः शरैः।
अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्बाणैः क्रुद्धरूपमवारयत्। युध्यन्तौ कृपवार्ष्णेयौ येऽपश्यंश्चित्रयोधिनौ। १११५
ते युद्धासक्तमनसो नान्यां बुबुधिरे क्रियां। सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमतन्द्रितं।
पर्य्यवारयदायान्तं यशो द्रोणस्य वर्द्धयन्। स सौमदत्तेस्त्वरितस्तस्येष्वसनकेतने।
पुनः पताकां सूतञ्च छत्रं चापातयद्रथात्। अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुरमित्रहा।
साश्वसूतध्वजरथं तं चकर्त्त वरासिना। रथञ्च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरं।
स्वयं यच्छन् हयान् राजन् व्यधमत् पाण्डवीं चमूं। पाण्ड्यमिन्द्रमिवायान्तमसुरान् प्रति जग्मुषं। ११२०
समर्थः सायकौघेन वृषसेनो न्यवारयत्। गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनाश्मभिः।
मुषलैर्मुद्गरैश्चक्रैर्भिन्दिपालपरश्वधैः। पांशुवाताग्निसलिलैर्भस्मलोष्टतृणद्रुमैः।
आरुजन् प्ररुजन् भञ्जन् निघ्नन् विद्रावयन् क्षिपन्। सेनां विभीषयन्नायाद् द्रोणं प्रेप्सुर्घटोत्कचः।
तन्तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः। राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः समाजघ्नेऽलम्बुषः।
तयोस्तदभवद्युद्धं रक्षोग्रामणिमुख्ययोः। तादृक् यादृक् पुरा वृत्तं शम्बरामरराजयोः। ११२५
एवं द्वन्द्वशतान्यासन् रथवारणवाजिनां। पदातीनाञ्च भद्रन्ते तव तेषाञ्च सङ्कुले।
नैतादृशो दृष्टपूर्व्वः सङ्ग्रामो नैव च श्रुतः। द्रोणस्याभावभावे तु प्रसक्तानां यथाऽभवत्।
इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो। तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि बहूनि च।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि द्वन्द्वयुद्धे पञ्चविंशोऽध्यायः॥ २५॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः। कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः
किमर्ज्जुनश्चाप्यकरोत् संशप्तकरथं प्रति। संशप्तका वा पार्थस्य किमकुर्व्वत सञ्जय। ११३०
॥ सञ्जय उवाच॥ तथा तेष्वनिवृत्तेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः। स्वयमभ्यद्रवद्भीमं नागानीकेन ते सुतः।
स नाग इव नागेन गोवृषेणेव गोवृषः। समाहूतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत्।
स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्य्येण चान्वितः। अभिनत् कुञ्जरानीकमचिरेणैव मारिष।

ते गजा गिरिसङ्काशाः क्षरन्तः सर्व्वतोमदं । भीमसेनस्य नाराचैर्व्विमुखा विहतौजसः ।
विधमेदभ्रजालानि यथा वायुः समुद्धतः । व्यधमत्तान्यनीकानि तथैव पवनात्मजः । ११३५
स तेषु विसृजन् बाणान् भीमो नागेष्वशोभत । भुवनेष्विव सर्व्वेषु गभस्तीनुदितो रविः ।
ते भीमबाणाभिहताः संस्यूता विबभुर्गजाः । गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ।
तथा गजानां कदनं कुर्व्वाणमनिलात्मजं । क्रुद्धो दुर्य्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यत् शितैः शरैः ।
ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिमेक्षणः । क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याध पत्रिभिः ।
स शरार्पितसर्व्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवं । नाराचैरर्करश्म्याभैर्भीमसेनं स्मयन्निव । ११४०
तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितं । भल्लाभ्यां कार्मुकञ्चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ।
दुर्य्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष । चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्गमास्थितः ।
तमापतन्तं नागेन्द्रमम्बुदप्रतिमस्वनं । कुम्भान्तरे भीमसेनो नाराचेनार्द्दयद्भृशं ।
तस्य कायं विनिर्भिद्य न्यमज्जद्धरणीतले । ततः पपात द्विरदो वज्राहत इवाचलः ।
तस्यावर्ज्जितनागस्य म्लेच्छस्य च पतिष्यतः । शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रकारी वृकोदरः । ११४५
तस्मिन्निपतिते वीरे सम्प्राद्रवत सा चमूः । सम्भ्रान्ताश्वद्विपरथा पदातीनवमृद्नती ।
तेष्वनीकेषु भग्नेषु विद्रवत्सु समन्ततः । प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ।
चरणाभ्यामथो द्वाभ्यां संहतेन करेण च । व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्डवं ।
वृकोदररथं साश्वमविशेषमचूर्णयत् । पद्भ्यां भीमोऽप्यथोधावन् तस्य गात्रेष्वलीयत ।
जानन्नञ्जलिकावेधं न व्यक्रामत पाण्डवः । गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेण ताडयन्मुहुः । ११५०
लालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययं । कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् ।
नागायुतबली श्रीमान् कालयानो वृकोदरः । भीमोऽपि निष्क्रम्य ततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् ।
भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् । ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं सगजो हन्तुमैहत ।
करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्वा व्यमोचयत् । पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृकोदरः ।
यावत् प्रतिगजायातं स्वबलस्यावैक्षत । भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिष्क्रम्य ययौ जवात् । ११५५
ततः सर्व्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्महान् । अहो धिग्निहतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष ।
तेन नागेन सन्त्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी । सहसाऽभ्यद्रवद्राजन् यत्र तस्थौ वृकोदरः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरं । भगदत्तं सपाञ्चाल्यः सर्व्वतः समवारयत् ।
तं रथै रथिनां श्रेष्ठः परिवार्य्य समन्ततः । अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
स विघातं पृषत्कानामङ्कुशेन समाचरन् । गजेन पाण्डुपाञ्चालान् व्यधमत् पर्व्वतेश्वरः । ११६०
तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे । तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशाम्पते ।
ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् । तिर्य्यग्यातेन नागेन समदेनाशुगामिना ।
तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः । सपक्षयोः पर्व्वतयोर्यथा सद्रुमयोः पुरा ।

प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः संनिवृत्यापवृत्य च। पार्थौ दशार्णाधिपतेर्भित्त्वा नागमपातयत्।
तोमरैः सूर्यरश्म्याभैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः। जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम्। ११६५
व्यवच्छिद्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः। रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत्।
स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो वृतः। पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः।
मण्डलं सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम्। किरतां शरवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत।
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महागजम्। प्रेषयामास तं नागं युयुधानरथं प्रति।
शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः। अभिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत्। ११७०
बृहतः सैन्धवानश्वान् समुत्थाप्याथ सारथिः। तस्थौ सात्यकिमासाद्य स मुक्तं रथं प्रति।
स तु लब्ध्वाऽन्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात्। निश्चक्राम ततः सर्वान् परिचिक्षेप पार्थिवान्।
ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः। तमेकं द्विरदं सङ्ख्ये मेनिरे शतशो द्विपान्।
ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः। तेषां प्राद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः।
गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान् समजायत। भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु। ११७५
प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात्। तस्याभिद्रवतो वाहान् हस्तमुक्तेन वारिणा।
सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्तं भीमः प्राकिरत्ततः। ततस्तमभ्ययात्तूर्णं रुचिपर्वाकृतीसुतः।
प्रवर्षन् शरवर्षेण रथस्थोऽन्तकसन्निभः। ततः स रुचिपर्वाणं शरेणानतपर्वणा।
सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये वैवस्वतक्षयम्। तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः।
चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन् द्विपम्। त एनं शरधाराभिर्धाराभिरिव तोयदाः। ११८०
सिषिचुर्भैरवान्नादान् विनदन्तो जिघांसवः। ततः पार्ष्ण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः।
प्रसारितकरः प्रायात् स्तब्धकर्णेक्षणो द्रुतम्। सोऽधिष्ठाय पदा वाहान् युयुत्सोः सूतमारुजत्।
युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपाक्रामत् त्वरान्वितः। ततः पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरैर्द्रुतम्।
सिषिचुर्भैरवान्नादान् विनदन्तो जिघांसवः। पुत्रस्तु तव सम्भ्रान्तः सौभद्रस्य द्रुतो रथम्।
स कुञ्जरस्थो विसृजन्निषूनरिषु पार्थिवः। बभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन्। ११८५
तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयुत्सुर्दशभिः शरैः। त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः।
सोऽतियत्नार्पितैर्बाणैराचितो द्विरदो बभौ। संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभिर्जलदो महान्।
नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरिशरार्दितः। परिचिक्षेप तान् नागः स रिपून् सव्यदक्षिणम्।
गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान् वने। आवेष्टयत तां सेनां भगदत्तस्तथा मुहुः।
क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसानामिव स्वनः। बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः। ११९०

स नागराजः प्रवराङ्कुशाहतः पुरा सपक्षोऽद्रिवरो यथा नृप। भृशं तदा रिपुषु समादधद्भयं वणिग्जनानामभितो यथाऽर्णवः।

ततो ध्वनिर्द्विरदरथाश्वपार्थिवैर्भयाद्द्रवद्भिर्जनितोऽतिभैरवः। क्षितिं वियद् द्यां विदिशो दिशस्तथा समावृणोत् पार्थिव संयुगे ततः।

स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो भृशं जगाहे द्विषतामनीकिनीं । पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे विरोचनो देववरूथिनीमिव ।
भृशं ववौ ज्वलनसखो वियद्रजः समावृणोन्मुहुरपि चैव सैनिकान् । तमेव नागं गणशो यथा गजान् समन्ततो द्रुतमथ मेनिरे जनाः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि भगदत्तयुद्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ यन्मां पार्थस्य सङ्ग्रामे कर्म्माणि परिपृच्छसि । तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरोन्मृधे । ११९५
रजो दृष्ट्वा समुद्भूतं श्रुत्वा च जननिस्वनं । भगदत्ते विकुर्व्वाणे कौन्तेयः कृष्णमब्रवीत् ।
यथा प्राग्ज्योतिषो राजा गजेन मधुसूदन । त्वरमाणोऽभिनिष्क्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ।
इन्द्रादनवरः सङ्ख्ये गजयानविशारदः । प्रथमो वा द्वितीयो वा पृथिव्यामिति मे मतिः ।
स चापि द्विरदश्रेष्ठः सदाऽप्रतिगजो युधि । सर्व्वशस्त्रातिगः सङ्ख्ये कृतकर्म्मा जितक्लमः ।
सोढा शस्त्रनिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ । स पाण्डवबलं सर्व्वमद्यैको नाशयिष्यति । १२००
नचावाभ्यामृतेऽन्योऽस्ति शक्तस्तं प्रतिबाधितुं । त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः ।
शक्रसख्यं द्विपबलं वयसा चापि विस्मितं । अद्यैनं प्रेषयिष्यामि बलहन्तुः प्रियातिथिं ।
वचनादथ कृष्णस्तु प्रययौ सव्यसाचिनः । दीर्य्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी ।
तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः । संशप्तकाः समारोहन् सहस्राणि चतुर्द्दश ।
दशैव तु सहस्राणि त्रिगर्त्तानां महारथाः । चत्वारि च सहस्राणि वासुदेवस्य चानुगाः । १२०५
दीर्य्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष । आहूयमानस्य च तैरभवद्धृदयं द्विधा ।
किन्नु श्रेयस्करं कर्म्म भवेदद्येति चिन्तयन् । इह वा विनिवर्त्तेयं गच्छेयं वा युधिष्ठिरं ।
तस्य बुद्ध्या विचार्य्यैवमर्ज्जुनस्य कुरूद्वह । अभवद्भूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ।
स सन्निवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः । एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी रणे ।
सा हि दुर्य्योधनस्यासीन्मतिः कर्णस्य चोभयोः । अर्ज्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् । १२१०
स तु दोलायमानो वा द्वैधीभावेन पाण्डवः । वधेन तु नराग्र्याणामकरोत्तां मृषा तदा ।
ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्व्वणां । व्यसृजन्नर्ज्जुने राजन् संशप्तकमहारथाः ।
नैव कुन्तीसुतः पार्थो नैव कृष्णो जनार्द्दनः । न हया न रथो राजन् दृश्यन्ते स्म शरैश्चिताः ।
यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदश्च जनार्द्दनः । ततस्तान् प्रायशः पार्थो ब्रह्मास्त्रेण निजघ्निवान् ।
शतशः पाणयश्छिन्नाः सेषुज्यातलकार्म्मुकाः । केतवो वाजिनः सूता रथिनश्चापतन् क्षितौ । १२१५
द्रुमाचलाग्राम्बुधरैः समकायाः सुकल्पिताः । हतारोहाः क्षितौ पेतुर्द्विपाः पार्थशराहताः ।
विप्रविद्धकुथावल्गाश्छिन्नभाण्डाः परासवः । सारोहास्तुरगाः पेतुर्मथिता मार्गणैर्भृशं ।
सर्ष्टिप्रासासिनखराः समुद्गरपरश्वधाः । संच्छिन्ना बाहवः पेतुर्नृणां भल्लैः किरीटिना ।
बालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष । संच्छिन्नान्यर्ज्जुनशरैः शिरांस्युर्व्व्यां प्रपेदिरे ।
जज्वालालङ्कृतैः सेना पत्रिभिः प्राणभोजनैः । नानारूपैस्तदामित्रान् क्रुद्धे निघ्नति फाल्गुने । १२२०

शोभयन्तं तथा सेनां द्विरदं नलिनीमिव । धनञ्जयं भूतगणाः साधुसाध्वित्यपूजयन् ।
दृष्ट्वा तत् कर्म्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः । विस्मयं परमं गत्वा प्राञ्जलिस्तमुवाच ह ।
कर्म्मैतत् पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च । दुष्करं समरे यत्ते कृतमद्येति मे मतिः ।
युगपत् समरे यत्ते शतशोऽथ सहस्रशः । पतिता एव मे दृष्टाः संशप्तकमहारथाः ।
ततः संशप्तकान् हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः । भगदत्ताय याहीति कृष्णं पार्थोऽभ्यचोदयत् । १२२५
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि संशप्तकवधे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान् मनोजवान् । सम्प्रैषीद्धेमसञ्छन्नान् द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ।
तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वान् त्रातुं द्रोणतापितान् । सुशर्म्मा भ्रातृभिः सार्द्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ।
ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितञ्जयः । एष मां भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्म्माह्वयतेऽच्युत ।
दीर्य्यते चोत्तरेणैव तत् सैन्यं मधुसूदन । द्वैधीभूतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदं ।
किन्नु संशप्तकान् हन्मि स्वान् रक्षाम्यहितार्द्दितान् । इति मे त्वं मतं वेत्थ तत्र किं सुकृतं भवेत् । १२३०
एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवर्त्तयत् । येन त्रिगर्त्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ।
ततोऽर्ज्जुनः सुशर्म्माणं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः । ध्वजं धनुश्चास्य रथे क्षुराभ्यां समकृन्तत ।
त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिराशुगैः । साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयं ।
ततो भुजगसङ्काशां सुशर्म्मा शक्तिमायसीं । चिक्षेपार्ज्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरं ।
शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्त्वा तोमरं त्रिभिरर्ज्जुनः । सुशर्म्माणं शरव्रातैर्म्मोहयित्वा न्यवर्त्तयत् । १२३५
तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षशरौघिणं । राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ।
ततो धनञ्जयो बाणैः सर्व्वानेव महारथान् । आयाद्विनिघ्नन् कौरव्यान् दहन् कक्षमिवानलः ।
तस्य वेगमसह्यं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः । नाशक्नुवंस्ते संसोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ।
संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः । सुपर्णपातवद्राजन् प्रायात् प्राग्ज्योतिषं प्रति ।
यत्तदा नामयज्जिष्णुर्भरतानामपायिनां । धनुः क्षेमकरं सङ्ख्ये द्विषतामश्रुवर्द्धनं । १२४०
तदेव तव पुत्रस्य राजन् दुर्द्यूतदेविनः । कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्ज्जुनः ।
तथा विक्षोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी । व्यशीर्य्यत महाराज नौरिवासाद्य पर्व्वतं ।
ततो दशसहस्राणि न्यवर्त्तन्त धनुष्मतां । मतिं कृत्वा रणे क्रूरा वीरा जयपराजये ।
व्यपेतहृदयत्रासा आवव्रुस्तं महारथाः । अथ पार्थो गुरुं भारं सर्व्वभारसहो युधि ।
यथा पद्मवनं क्रुद्धः प्रविष्टः षष्टिहायनः । मृद्नीयात्तद्वदायस्तः पार्थोऽमृद्नाच्चमूं तव । १२४५
तस्मिन् प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः । तेन नागेन सहसा धनञ्जयमुपाद्रवत् ।
तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णाद्धनञ्जयः । स सन्निपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः ।
कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च । सङ्ग्रामे चेरतुर्व्वीरौ भगदत्तधनञ्जयौ ।
ततो जीमूतसङ्काशान्नागादिन्द्र इव प्रभुः । अभ्यवर्षच्छरौघेण भगदत्तो धनञ्जयं ।

यथापि शरवर्षं तत् शरवर्षेण वार्यते । अस्त्रमस्त्रेण चिच्छेद भगदत्तस्य वीर्यवान् । १२५०
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य तत् । शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णञ्च मारिष ।
ततः स शरजालेन महताऽभ्यवकीर्य तौ । चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ।
तमापतन्तं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकं । चक्रेऽपसव्यं त्वरितः स्यन्दनेन जनार्द्दनः ।
सम्प्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपं । सारोहं मृत्युसात् कर्त्तुं स्मरन् धर्मं धनञ्जयः ।
स तु नागो द्विपरथान् हयांश्चारुज्य मारिष । प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततः क्रुद्धो धनञ्जयः । १२५५
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि भगदत्तयुद्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ पार्थः क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः । प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ प्राग्ज्योतिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपाण्डवौ । मृत्युदंष्ट्रान्तिकं प्राप्तौ सर्व्वभूतानि मेनिरे ।
तथा तु शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो । गजस्कन्धान्महाराज कृष्णयोः स्यन्दनस्थयोः ।
अथ कार्ष्णायसैर्वाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः । अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः । निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः सुवाससः । १२६०
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा परिवारं निहत्य च । लालयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् ।
सोऽर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णांस्तोमरान् वै चतुर्द्दश । प्रेरयत् सव्यसाची तु त्रिधैकैकमथाच्छिनत्
ततो नागस्य तद्वर्म्म व्यधमत् पाकशासनिः । शरजालेन महता तद्व्यशीर्य्यत भूतले ।
विशीर्णवर्म्मा स गजः शरैः सुभृशमर्द्दितः । बभौ धारानिपाताक्तो व्यभ्रः पर्व्वतराडिव ।
ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्डमयस्मयीं । व्यसृजद्वासुदेवाय द्विधा तामर्जुनोऽच्छिनत् । १२६५
ततश्छत्रं ध्वजञ्चैव छित्त्वा राज्ञोऽर्जुनः शरैः । विव्याध दशभिस्तूर्णमुत्स्मयन् पर्व्वतेश्वरं ।
सोऽतिविद्धोऽर्जुनशरैः सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः । भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य जनाधिप ।
व्यसृजत्तोमरान्मूर्द्ध्नि श्वेताश्वश्चोन्ननाद च । तैरर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्त्तितं ।
परिवृत्तकिरीटं तत् यमयन्नेव फाल्गुनः । सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानमब्रवीत् ।
एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवं । अभ्यवर्षत् सगोविन्दं धनुरादाय भास्वरं । १२७०
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान् संनिकृत्य च । त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्व्वमर्म्मस्वताडयत् ।
विद्धस्ततो विव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयन् । अभिमन्त्र्याङ्कुशं क्रुद्धो व्यसृजत् पाण्डवोरसि ।
विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्व्वघाति वै । उरसा प्रतिजग्राह पार्थं संछाद्य केशवः ।
वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि । ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत ।
अयुध्यमानस्तुरगान् संयन्तास्मि जनार्द्दन । इत्युक्त्वा पुण्डरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि । १२७५
यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे । ततस्त्वयैव कार्य्यं स्यात् न तत् कार्य्यं मयि स्थिते ।
सबाणः सधनुश्चाहं ससुरासुरमानुषान् । शक्तो लोकानिमान् जेतुं तच्चापि विदितं तव ।
ततोऽर्ज्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः । शृणु गुह्यमिदं पार्थ पुरावृत्तं यथाऽनघ ।

चतुर्मूर्त्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः । आत्मानं परिभज्येह लोकानां हितमादधे ।
एका मूर्त्तिस्तपश्चर्य्यां कुरुते मे भुवि स्थिता । अपरा पश्यति जगत् कुर्व्वाणं साध्वसाधुनी ।
अपरा कुरुते कर्म्म मानुषं लोकमाश्रिता । शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकीं ।
याऽसौ वर्षसहस्रान्ते मूर्त्तिरुत्तिष्ठते मम । वरार्हेभ्यो वरान् श्रेष्ठान् तस्मिन् काले ददाति सा ।
तन्तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा । अयाचत वरं यं मां नरकार्थाय तच्छृणु ।
देवानामसुराणाञ्च अवध्यस्तनयोऽस्तु मे । उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि ।
एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा । अमोघमस्त्रं प्रायच्छं वैष्णवं परमं पुरा ।
अवोचञ्चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षिते । नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति ।
अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्द्दनः । भविष्यति दुराधर्षः सर्व्वलोकेषु सर्व्वदा ।
तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी । स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः ।
तस्मात् प्राग्ज्योतिषं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकं । नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ।
तन्मया त्वत्कृते चैतदन्यथा व्यपनायितं । विमुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महासुरं ।
वैरिणं युधि दुर्द्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषं । यथाऽहं जघ्निवान् पूर्व्वं हितार्थं नरकन्तथा ।
एवमुक्तस्तदा पार्थः केशवेन महात्मना । भगदत्तं शितैर्व्वाणैः सहसा समवाकिरत् ।
ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः । कुम्भयोरन्तरे नागं नाराचेन समार्पयत् ।
स समासाद्य तं नागं बाणो वज्र इवाचलं । अभ्यगात् सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।
स गजो भगदत्तेन प्रेर्य्यमाणो मुहुर्म्मुहुः । न करोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव योषितः ।
स तु विष्टभ्य गात्राणि दन्ताभ्यामवनिं ययौ । नदन्नार्त्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज्ज महाद्विपः ।
ततश्चन्द्रार्द्धबिम्बेन बाणेन नतपर्व्वणा । बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ।
स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना । शरासनं शरांश्चैव गतासुः प्रमुमोच ह ।
शिरसस्तस्य विभ्रष्टं प्रपपात वरांशुकं । नालताडनविभ्रष्टं पलाशं नलिनादिव ।
स हेममाली तपनीयभाण्डात् पपात नागाद्गिरिसन्निकाशात् । सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो महीधराग्रादिव कर्णिकारः ।
निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं सखायमिन्द्रस्य तदैन्द्रिराहवे । ततोऽपरांस्तव जयकाङ्क्षिणो नरान् बभञ्ज वायुर्ब्बलवान् द्रुमानिव ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि भगदत्तवधे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितौजसं । हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्त्तत ।
ततो गान्धारराजस्य सुतौ परपुरञ्जयौ । आर्च्छेतामर्ज्जुनं सङ्ख्ये भ्रातरौ वृषकाचलौ ।
तौ समेत्यार्ज्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ । अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशं ।
वृषकस्य हयान् सूतं धनुश्छत्रं ध्वजं रथं । तिलशो व्यधमत् पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ।
ततोऽर्ज्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि । गान्धारानाकुलांश्चक्रे सौबलप्रमुखान् पुनः ।

ततः पञ्चशतान् वीरान् गान्धारानुद्यतायुधान् । प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो पार्थो धनञ्जयः ।
हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवतीर्य्य महाभुजः । आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे ।
तावेकं रथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ । शरवर्षेण बीभत्सुमविध्येतां मुहुर्मुहुः ।
श्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ । भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रबलाविव ।
लब्धलक्षौ तु गान्धारावहतां पाण्डवं पुनः । निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्म्माम्बुभिर्यथा ।
तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ । संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजन् जघानैकेषुणार्ज्जुनः ।
तौ रथात् सिंहसङ्काशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ । गतासू पेततुर्व्वीरौ सोदर्य्यावेकलक्षणौ ।
तयोर्भूमिं गतौ देहौ रथाद्बन्धुजनप्रियौ । यशो दश दिशः पुण्यं गमयित्वा व्यवस्थितौ ।
दृष्ट्वा विनिहतौ वीरौ मातुलावपलायिनौ । भृशं मुमुचुरस्राणि पुत्रास्तव विशाम्पते ।
निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः । कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः ।
लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्यश्च सशक्तयः । गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ।
सकम्पनर्ष्टिनखरा मुषलानि परश्वधाः । क्षुराः क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्थिसन्धयः ।
चक्राणि विशिखाः प्रासा विविधान्यायुधानि च । प्रपेतुः सर्व्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्ज्जुनं प्रति ।
खरोष्ट्रमहिषा व्याघ्राः सिंहाः सृमरचिल्लकाः । ऋक्षाः शालावृका गृध्राः कपयश्च सरीसृपाः ।
विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्ज्जुनं प्रति । संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ।
ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यताडयत् ।
ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः । विरुवन्तो महारावं विनेशुः सर्व्वतो हताः ।
ततस्तमः प्रादुरभूदर्ज्जुनस्य रथं प्रति । तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् ।
तत्तमो भैरवं घोरं भयकर्त्तृ महाहवे । उत्तमास्त्रेण महता ज्योतिष्केणार्ज्जुनोऽवधीत् ।
हते तस्मिन् जलौघास्तु प्रादुरासन् भयानकाः । अम्भसस्तु विनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्ज्जुनः ।
प्रयुक्तवांस्ततस्तेन प्रायशोऽस्त्रेण शोषितं । एवं बहुविधा माया सौबलस्य कृताः कृताः ।
जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्ज्जुनस्तदा । तथा हतासु मायासु त्रस्तोऽर्ज्जुनशराहतः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा । ततोऽर्ज्जुनोऽस्त्रविच्छ्रैष्ठ्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु ।
अभ्यवर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीं । सा हन्यमाना पार्थेन तव पुत्रस्य वाहिनी ।
द्वैधीभूता महाराज गङ्गेवासाद्य पर्व्वतं । द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र नरर्षभाः ।
केचिद्दुर्य्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना । नापश्याम ततस्त्वेनं सैन्ये वै रजसावृते ।
गाण्डीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादित्राणाञ्च निःस्वनं ।
गाण्डीवस्य तु निर्घोषो व्यतिक्रम्यास्पृशद्दिवं । ततः पुनर्दक्षिणतः सङ्ग्रामश्चित्रयोधिनां ।
सुयुद्धं चार्ज्जुनस्यासीदहन्तु द्रोणमन्वगां । यौधिष्ठिराण्यनीकानि प्रहरन्ति ततस्ततः ।
नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत । अर्ज्जुनो व्यधमत् काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ।

तं वासवमिवायान्तं भूरिवर्षं शरौघिणं । नैवाशक्नन् शरव्याघ्रं भीमं कश्चिद्‌वारयितुम् ।
ते हन्यमानाः पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशं । स्वानेव बहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ।
तेऽर्ज्जुनेन शरा मुक्ताः कङ्कपत्रास्तनुच्छिदः । शलभा इव सम्पेतुः संवृण्वाना दिशो दश ।
तुरङ्गं रथिनं नागं पादातिमपि मारिष । विनिर्भिद्य क्षितिं जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः । ११४०
न च द्वितीयं व्यसृजत् कुञ्जराश्वनरेषु सः । पृथगेकशरारुग्णा निपेतुस्ते गतासवः ।
हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्च सर्व्वतः शराभिवृष्टैश्च हयैर्निपातितैः । तदा श्वगोमायुबलाभिनादितं विचित्रमायोधशिरो बभूव तत् ।
पिता सुतं त्यक्ष्य सुहृद्वरं सुहृत्तथैव पुत्रं पितरः शरातुराः । स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जनास्त्यजन्ति वाहानपि पार्थ
पीडिताः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि शकुनिपलायने विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तेष्वनीकेषु भग्नेषु पाण्डुपुत्रेण सञ्जय । चलितानां द्रुतानाञ्च कथमासीन्मनो हि वः ।
अनीकानां प्रभग्नानामवस्थानमपश्यतां । दुष्करं प्रतिसन्धानं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय । ११४५
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथाऽपि तव पुत्रस्य प्रियकामा विशाम्पते । यशःप्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ।
समुद्यतेषु चास्त्रेषु सम्प्राप्ते च युधिष्ठिरे । अकुर्व्वन्नार्य्यकर्माणि भैरवे सत्यभीतवत् ।
अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्नमितौजसः । सात्यकेश्चैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वा विभो ।
द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पाञ्चालाः समचोदयन् । मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून् सर्व्वानचोदयन् ।
द्रोणं द्रोणमिति त्वेके मा द्रोणमिति चापरे । कुरूणां पाण्डवानाञ्च द्रोणद्यूतमवर्त्तत । ११५०
यं यं प्रमथते द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजं । तत्र तत्र तु पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्त्तत ।
तथा भागविपर्य्यासे सङ्ग्रामे भैरवे सति । वीराः समासदन् वीरान् कुर्व्वन्तो भैरवं रवं ।
अकम्पनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः । आकम्पयंस्त्वनीकानि स्मरन्तः क्लेशमात्मनः ।
तेऽमर्षवशसम्प्राप्ता ह्रीमन्तः सत्त्वचोदिताः । त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाहवे ।
अयसामिव सम्पातः शिलानामिव चाभवत् । दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसां । ११५५
न तु स्मरन्ति सङ्ग्राममपि वृद्धास्तथाविधं । दृष्टपूर्व्वं महाराज श्रुतपूर्व्वमथापि वा ।
प्रकम्पतेव पृथिवी तस्मिन् वीरावसादने । निवर्त्तता बलौघेन महता भारपीडिता ।
घूर्णतोऽपि बलौघस्य दिवं स्तब्ध्वेऽवनिःस्वनः । अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेश सुभैरवः ।
समासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः । द्रोणेन चरता सङ्ख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः ।
तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्म्मणा । पर्य्यवारयदासाद्य द्रोणं सेनापतिः स्वयं । ११६०
तदद्भुतमपश्याम द्रोणपाञ्चाल्ययोस्तदा । नैव तस्योपमा काचिदिति मे निश्चिता मतिः ।
ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह कुरुवाहिनीं । शरस्फुलिङ्गश्चापार्च्चिर्दहन् कक्षमिवानलः ।
तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । पूर्व्वाभिलाषी सुमहत् स्मयमानोऽभ्यभाषत ।
नील किम्बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्च्चिषा । मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशु मां ।

तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणं । व्याकोषपद्माभिमुखं नीलो विव्याध सायकैः । ११६५
तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः । धनुर्ध्वजञ्च छत्रञ्च द्विषतः समकृन्तत ।
सोऽवप्लुत्य रथात्तस्मान्नीलश्चर्म्मवरासिधृक् । द्रोणायनेः शिरः कायाद्धर्त्तुमैच्छत् पतत्रिवत् ।
तस्योन्नतांसं सुनसं शिरः कायात् सकुण्डलं । भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ ।
सम्पूर्णचन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः । प्रांशुरुत्पलपत्राभो निहतो न्यपतत् क्षितौ ।
ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भृशमाकुला । आचार्य्यपुत्त्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि । ११७०
अचिन्तयंश्च ते सर्व्वे पाण्डवानां महारथाः । कथं नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इव मारिष ।
दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली । संशप्तकावशेषस्य नारायणबलस्य च ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि नीलवधे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रतिघातन्तु सैन्यस्य नासहत वृकोदरः । सोऽभ्यहन् वाह्लिकं षष्ट्या कर्णञ्च दशभिः शरैः ।
तस्य द्रोणः शितैस्तीक्ष्णैस्तीक्ष्णधारैरजिह्मगैः । जीवितान्तमभिप्रेप्सुर्मर्म्मण्याशु जघान ह ।
आनन्तर्य्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् । कर्णो द्वादशभिर्व्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः । ११७५
षड्भिर्दुर्य्योधनो राजा तत एनमवाकिरत् । भीमसेनोऽपि तान् सर्व्वान् प्रत्यविध्यन्महाबलः ।
द्रोणं पञ्चाशतेषूणां कर्णञ्च दशभिः शरैः । दुर्य्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिं चाष्टभिराशुगैः ।
आरावं तुमुलं कुर्व्वन्नभ्यवर्त्तत तद्रणे । तस्मिन् सन्त्यजति प्राणान् मृत्युसाधारणीकृते ।
अजातशत्रुस्तान् योधान् भीमं त्रातेत्यचोदयत् । ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः ।
युयुधानप्रभृतयो माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ । ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः । ११८०
महेष्वासवरैर्गुप्ता द्रोणानीकं विभित्सवः । समापेतुर्महावीर्य्या भीमप्रभृतयो रथाः ।
तान् प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः । महारथानतिबलान् वीरान् समरयोधिनः ।
राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा तावकाः पाण्डवान् ययुः । सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथाः ।
आसीच्छक्त्यसिसम्पातो युद्धमासीत् परश्वधैः । प्रकृष्टमसियुद्धञ्च बभूव कटुकोदयं ।
कुञ्जराणाञ्च सम्पातैर्युद्धमासीत् सुदारुणं । अपतत् कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः । ११८५
नरो बाणविनिर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष । तथान्यस्य च सम्मर्द्दे पतितस्य विवर्म्मणः ।
शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुञ्जरः । अपरांश्चापरेऽमृद्नन् वारणाः पातितान् नरान् ।
विषाणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन् रथिनो बहून् । नाराचैः केचिदपरे विषाणाग्रसंस्थितैः ।
बभ्रमुः समरे नागा मृद्गन्तः शतशो नरान् । कार्ष्णायसतनुत्राणान् नराश्वरथकुञ्जरान् ।
पतितान् पोथयाञ्चक्रुर्द्विपाः स्थूलनडानिव । गृध्रपत्राधिवासांसि शयनानि नराधिपाः । ११९०
ह्रीमन्तः कालसम्पक्वाः सुदुःखान्यधिशेरते । हन्ति स्मात्र पिता पुत्त्रं रथेनाभ्यतिवर्त्तते ।
पुत्त्रश्च पितरं मोहान्निर्म्मर्य्यादमवर्त्तत । अक्षो भग्नो ध्वजश्छिन्नश्छत्रमुर्व्व्यां निपातितं ।
युगार्द्धं छिन्नमादाय प्रदुद्राव तथा हयः । सासिर्व्वाहुर्निपतितः शिरश्छिन्नं सकुण्डलं ।

गजेनाक्षिप्य बलिना रथः सञ्चूर्णितः क्षितौ । सादी चाश्ववराज्जातो गजेनाभ्याहतो भृशं ।
निर्म्मर्य्यादं महद्युद्धमवर्त्तत सुदारुणं । हा तात हा पुत्र सखे क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ।
प्रहराहर जह्येनं स्मितक्ष्वेडितगर्ज्जितैः । इत्येवमुच्चरन्तिस्म श्रूयन्ते विविधा गिरः ।
नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितं । उपाशाम्यद्रजो भौमं भीरून् कश्मलमाविशत् ।
चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो वीरस्य संयुगे । अतीतेषुपथे काले जहार गदया शिरः ।
आसीत् केशपरामर्शो मुष्टियुद्धं सुदारुणं । नखैर्दन्तैश्च शूराणामद्वीपे द्वीपमिच्छतां ।
तत्राच्छिद्यत शूरस्य सखड्गो बाहुरुद्यतः । सधनुश्चापरस्यापि सशरः साङ्कुशस्तथा ।
प्राक्रोशदन्यमन्योऽत्र तथान्यो विमुखोऽभवत् । अन्यः प्राप्तस्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ।
सशब्दमद्रवच्चान्यः शब्दादन्योऽत्रसद्भृशं । स्वानन्योऽत्र परानन्यो जघान निशितैः शरैः ।
गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नाराचेन निपातितः । मातङ्गो न्यपतद्भूमौ नदीरोध इवोष्णगे ।
तथैव रथिनं नागः क्षरन् गिरिरिवारुजत् । अध्यतिष्ठत् पदा भूमौ सहाश्वं सहसारथिं ।
शूरान् प्रहरतो दृष्ट्वा कृतास्त्रान् रुधिरोक्षितान् । बहूनप्याविशन्मोहो भीरून् हृदयदुर्ब्बलान् ।
सर्व्वमाविग्नमभवन्न प्राज्ञायत किञ्चन । सैन्येन रजसा व्याप्ते निर्म्मर्य्यादमवर्त्तत ।
ततः सेनापतिः शीघ्रमयं काल इति ब्रुवन् । नित्याभित्वरितानेव त्वरयामास पाण्डवान् ।
कुर्व्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवा बाहुशालिनः । सरो हंसा इवापेतुर्घ्नन्तो द्रोणरथं प्रति ।
गृह्णीताद्रवतान्योन्यं माबिभीत निकृन्तत । इत्यासीत्तुमुलः शब्दो दुर्द्धर्षस्य रथं प्रति ।
ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जयद्रथः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्चैतानवारयत् ।
ते त्वार्य्यधर्म्मसंरब्धा दुर्निवारा दुरासदाः । शरार्त्ता न जहुर्द्रोणं पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
ततो द्रोणोऽतिसंक्रुद्धो विसृजञ्छतशः शरान् । चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत् कदनं महत् ।
तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष । वज्रसंह्रादसङ्काशस्त्रासयन्मानवान् बहून् ।
एतस्मिन्नन्तरे जिष्णुर्जित्वा संशप्तकान् बहून् । अभ्ययात्तत्र यत्रासौ द्रोणः पाण्डून् प्रमर्द्दति ।
तान् शरौघमहावर्त्तान् शोणितोदान्महाह्रदान् । तीर्णः संशप्तकान् हत्वा प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः ।
तस्य कीर्त्तिमतो लक्ष्म सूर्य्यप्रतिमतेजसः । दीप्यमानमपश्याम तेजसा वानरध्वजं ।
संशप्तकसमुद्रं तमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः । स पाण्डवयुगान्तार्कः कुरूनप्यभ्यतीतपत् ।
प्रददाह कुरून् सर्व्वानर्ज्जुनः शस्त्रतेजसा । युगान्ते सर्व्वभूतानि धूमकेतुरिवोत्थितः ।
तेन बाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः । ताड्यमानाः क्षितिं जग्मुर्मुक्तकेशाः शरार्दिताः ।
केचिदार्त्तस्वरं चक्रुर्विनेदुरपरे पुनः । पार्थबाणहताः केचिन्निपेतुर्विगतासवः ।
तेषामुत्पतितान् कांश्चित् पतितांश्च पराङ्मुखान् । न जघानार्ज्जुनो योधान् योधव्रतमनुस्मरन् ।
ते विकीर्णरथाश्चित्राः प्रायशश्च पराङ्मुखाः । कुरवः कर्ण कर्णेति हाहेति च विचुक्रुशुः ।
तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय शरणैषिणां । माभैष्टेति प्रतिश्रुत्य ययावभिमुखोऽर्ज्जुनं ।

स भारतरथश्रेष्ठः सर्व्वभारतहर्षणः । प्रादुश्चक्रे तदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ।
तस्य दीप्तशरौघस्य दीप्तचापधरस्य च । शरौघान् शरजालेन विदुद्राव धनञ्जयः । १५२५
तथैवाधिरथिस्तस्य बाणान् ज्वलिततेजसः । अस्त्रमस्त्रेण संवार्य्य प्रणदन् विसृजन् शरान् ।
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः । विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
अर्ज्जुनास्त्रन्तु राधेयः संवार्य्य शरवृष्टिभिः । तेषां चयाणां चापानि चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ।
ते निकृत्तायुधा वीरा निर्व्विषा भुजगा इव । रथाच्छक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ।
ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः । दीप्यमाना महाशक्त्यो जग्मुराधिरथिं प्रति । १५३०
ता निकृत्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः । ननाद बलवान् कर्णः पार्थाय विसृजञ्छरान् ।
अर्ज्जुनश्चापि राधेयं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः । कर्णादवरजं बाणैर्ज्जघान निशितैः शरैः ।
ततः शत्रुञ्जयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्मगैः । जहार सद्यो भल्लेन विपाठस्य शिरो रथात् ।
पश्यतां धार्त्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना । प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्य्या निहतास्त्रयः ।
ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् । वरासिना कर्णपक्षान् जघान दश पञ्च च । १५३५
पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरं । विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पञ्चभिः ।
धृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं चर्म्म चादाय भास्वरं । जघान चन्द्रवर्म्माणं वृहत्क्षत्रञ्च नैषधं ।
ततः स्वरथमास्थाय पाञ्चाल्योऽन्यच्च कार्म्मुकं । आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन् रणे ।
शैनेयोऽप्यन्यदादाय धनुरिन्द्रसमद्युतिः । सूतपुत्रं चतुःषष्ट्या विद्ध्वा सिंह इवानदत् ।
भल्लाभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्त्वा कर्णस्य कार्म्मुकं । पुनः कर्णं त्रिभिर्ब्बाणैर्ब्बाह्वोरुरसि चार्पयत् । १५४०
ततो दुर्य्योधनो राजा द्रोणश्चैव जयद्रथः । निमज्जमानं राधेयमुज्जह्रुः सात्यकार्णवात् ।
पत्त्यश्वरथमातङ्गास्त्वदीयाः शतशोऽपरे । कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रासयानाः प्रहारिणः ।
धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सौभद्रोऽर्ज्जुन एव च । नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपूरणे ।
एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्व्वधन्विनां । तावकानां परेषाञ्च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रणः ।
पदातिरथनागाश्वा गजाश्च रथपत्तिभिः । रथिनो नागपत्त्यश्वैरथपत्ती रथद्विपैः । १५४५
अश्वैरश्वा गजैर्न्नागा रथिनो रथिभिः सह । संयुक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः ।
एवं सुकलिलं युद्धमासीत् क्रव्यादहर्षणं । महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्द्धनं ।
ततो हता नररथवाजिकुञ्जरैरनेकशो द्विपरथपत्तिवाजिनः । गजैर्गजा रथिभिरुदायुधैरथैर्हयैर्हयाः पत्तिगणैश्च पत्तयः ।
रथैर्द्विपा द्विरदवरैर्महाहया हयैर्न्नरा वररथिभिश्च वाजिनः । निरस्तजिह्वादशनेक्षणाः क्षितौ क्षयं गताः प्रमथितवर्म्मभूषणाः ।
तथापरैर्बहुकरणैर्व्वरायुधैर्हता गजाः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिं । विपोथिता हयगजपादताडिता भृशाकुला रथखुरनेमिभिः
हताः । १५५०

प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां जनक्षये वर्त्तति तत्र दारुणे । महाबलास्ते कुपिताः परस्परं निषूदयन्तः प्रविचेरुरोजसा ।
ततो बले भृशलुलिते परस्परं निरीक्षमाणे रुधिरौघसंप्लुते । दिवाकरेऽस्तं गिरिमास्थिते शनैरुभे प्रयाते शिविराय भारत ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि संशप्तकवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तञ्च संशप्तकवधपर्व्व ॥

॥ अथाभिमन्युवधपर्व्व ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ पूर्व्वमस्मासु भग्नेषु फाल्गुनेनामितौजसा । द्रोणे च मोघसङ्कल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ।
सर्व्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्ज्जिताः । रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश ।
अवहारं ततः कृत्वा भारद्वाजस्य सम्मते । लब्धलक्षैः परैर्दीना भृशावहसिता रणे ।
श्लाघमानेषु भूतेषु फाल्गुनस्यामितान् गुणान् । केशवस्य च सौहार्द्दे कीर्त्त्यमानेऽर्ज्जुनं प्रति ।
अभिशस्ता इवाभूवन् ध्यानमूकत्वमास्थिताः । ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्य्योधनोऽब्रवीत् ।
प्रणयादभिमानाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्म्मनाः । शृण्वतां सर्व्वयोधानां संरब्धो वाक्यकोविदः ।
नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो द्विजसत्तम । तथाहि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरं ।
इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः । जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पाण्डवैः ।
वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृतवानसि । आशाभङ्गं न कुर्व्वन्ति भक्तस्यार्य्याः कथञ्चन ।
ततोऽप्रीतस्तथोक्तः सन् भारद्वाजोऽब्रवीन्नृपं । नार्हसे मां तथा ज्ञातुं घटमानं तव प्रिये ।
ससुरासुरगन्धर्व्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ।
विश्वसृट् यत्र गोविन्दः पृतनानीस्तथाऽर्ज्जुनः । तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यम्बकात्प्रभोः ।
सत्यं तात ब्रवीम्यद्य नैतज्जात्वन्यथा भवेत् । अद्यैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथं ।
तञ्च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि । योगेन केनचिद्राजन्नर्ज्जुनस्त्वपनीयतां ।
नह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य सङ्ख्येऽस्ति किञ्चन । तेन ह्युपात्तं सकलं सर्व्वं ज्ञानमितस्ततः ।
द्रोणेन व्याहृते त्वेवं संशप्तकगणाः पुनः । आह्वयन्तोऽर्ज्जुनं सङ्ख्ये दक्षिणामभितो दिशं ।
ततोऽर्ज्जुनस्याथ परैः सार्द्धं समभवद्रणः । तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि वा क्वचित् ।
तत्र द्रोणेन विहितो व्यूहो राजन्व्यशोभत । चरन् मध्यन्दिने सूर्य्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ।
तस्याभिमन्युर्व्वचनात् पितुर्ज्येष्ठस्य भारत । बिभेद दुर्भिदं सङ्ख्ये चक्रव्यूहमनेकधा ।
स कृत्वा दुष्करं कर्म्म हत्वा वीरान् सहस्रशः । षट्सु वीरेषु संसक्तो दौःशासनिवशङ्गतः ।
सौभद्रः पृथिवीपाल जहौ प्राणान्परन्तप । वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः शोककर्षिताः ।
सौभद्रे निहते राजन्नवहारमकुर्म्महि ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ पुत्रं पुरुषसिंहस्य सञ्जयाप्राप्तयौवनं । रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्य्यते मनः ।

दारुणः सत्यधर्म्मोऽयं विदितो धर्म्मकर्म्मभिः। यत्र राज्येषवः शूरा बालं शक्रमपातयन्।
बालमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीतवत्। कृतास्त्रा बहवो जघ्नुर्ब्रूहि गावल्गणे कथं।
बिभित्सुना रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा। विक्रीडितं यथा सङ्ख्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपातनं। तत्ते कार्त्स्न्येन वक्ष्यामि शृणु राजन् समाहितः।
विक्रीडितं कुमारेण यथाऽनीकं बिभित्सता। आरुग्णाश्च यथा वीरा दुरावारा जयिष्णवः। १४८०
दावाग्न्यभिपरीतानां भूरिगुल्मतृणद्रुमे। वनौकसामिवारण्ये त्वदीयानामभूद्भयं।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि चक्रव्यूहनिर्म्माणपरामर्शे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ समरेऽत्युग्रकर्म्माणः कर्म्मभिर्व्यञ्जितश्रमाः। सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः।
सत्त्वकर्म्मान्वयैर्बुद्ध्या कीर्त्त्या च यशसा श्रिया। नैव भूतो न भविता नैव तुल्यगुणः पुमान्।
सत्यधर्म्मरतो दान्तो विप्रपूजादिभिर्गुणैः। सदैव त्रिदिवं प्राप्तो राजा किल युधिष्ठिरः।
युगान्ते चान्तको राजन् जामदग्न्यश्च वीर्य्यवान्। रथस्थो भीमसेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः। १४८५
प्रतिज्ञाकर्म्मदक्षस्य रणे गाण्डीवधन्वनः। उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ।
गुरुवात्सल्यमत्यन्तं नैभृत्यं विनयो दमः। नकुलेऽप्रतिरूपत्वं शौर्य्यञ्च नियतानि षट्।
श्रुतगाम्भीर्य्यमाधुर्य्यसत्त्वरूपपराक्रमैः। सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्विनोः।
ये च कृष्णे गुणाः स्फीताः पाण्डवेषु च ये गुणाः। अभिमन्यौ किलैकस्था दृश्यन्ते गुणसञ्चयाः।
युधिष्ठिरस्य धैर्य्येण कृष्णस्य चरितेन च। कर्म्मभिर्भीमसेनस्य सदृशो भीमकर्म्मणः। १४९०
धनञ्जयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च। विनयात् सहदेवस्य सदृशो नकुलस्य च।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अभिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितं। श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन कथमायोधने हतः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ स्थिरो भव महाराज शोकं धारय दुर्द्धरं। महान्तं बन्धुनाशन्ते कथयिष्यामि तच्छृणु।
चक्रव्यूहो महाराज आचार्य्येणाभिकल्पितः। तत्र शक्रोपमाः सर्व्वे राजानो विनिवेशिताः।
द्वारस्थानेषु विन्यस्ताः कुमाराः सूर्य्यवर्च्चसः। सङ्घातो राजपुत्राणां सर्व्वेषामभवत्तदा। १४९५
कृताभिसमयाः सर्व्वे सुवर्णविकृतध्वजाः। रक्ताम्बरधराः सर्व्वे सर्व्वे रक्तविभूषणाः।
सर्व्वे रक्तपताकाश्च सर्व्वे वै हेममालिनः। चन्दनागुरुदिग्धाङ्गाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससः।
सहिताः पर्य्यधावन्त कार्ष्णिं प्रति युयुत्सवः। तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनां।
पौत्रं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनं। अन्योऽन्यसमदुःखास्ते अन्योऽन्यसमसाहसाः।
अन्योऽन्यस्पर्द्धमानाश्च अन्योऽन्यस्य हिते रताः। दुर्य्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः। १५००
कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः। देवराजोपमः श्रीमान् श्वेतच्छत्राभिसंवृतः।
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः। प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणावस्थितनायकः।
सिन्धुराजस्तथाऽतिष्ठत् श्रीमान्मेरुरिवाचलः। सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थामपुरोगमाः।
सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिदशसन्निभाः। गान्धारराजः कितवः शल्यो भूरिश्रवास्तथा।

पार्थेन सिन्धुराजस्य व्यराजन्त महारथाः । ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । १५०५
तावकानां परेषाञ्च मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन पालितं । पार्थाः समभ्यवर्त्तन्त भीमसेनपुरोगमाः ।
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महारथः ।
आर्ज्जुनिः क्षत्रधर्म्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्य्यवान् । चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कचः ।
युधामन्युश्च विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः । उत्तमौजाश्च दुर्द्धर्षो विराटश्च महारथः । १५१०
द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्य्यवान् । केकयाश्च महावीर्य्याः सृञ्जयाश्च सहस्रशः ।
एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः । समभ्यधावन् सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः ।
समीपे वर्त्तमानांस्तान् भारद्वाजोऽपि वीर्य्यवान् । असम्भ्रान्तः शरौघेण महता समवारयत् ।
महौघः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदं । द्रोणं तेनाभ्यवर्त्तन्त वेलामिव जलाशयाः ।
पीड्यमानाः शरैराजन् द्रोणचापविनिःसृतैः । न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः । १५१५
तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलं । यदेनं नाभ्यवर्त्तन्त पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ।
तमायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः । बहुधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणं ।
अशक्यन्तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः । अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् ।
वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चामितौजसं । अब्रवीत् परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः ।
एत्य नो नार्ज्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु । चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथञ्चन । १५२०
त्वं वाऽर्ज्जुनो वा कृष्णो वा भिन्द्यात् प्रद्युम्न एव वा । चक्रव्यूहं महाबाहो पञ्चमो नोपपद्यते ।
अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि । पितॄणां मातुलानाञ्च सैन्यानाञ्चैव सर्व्वशः ।
धनञ्जयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् । क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय ।
॥ अभिमन्युरुवाच ॥ द्रोणस्य दृढमत्युग्रमनीकप्रवरं युधि । पितॄणां जयमाकाङ्क्षन्नवगाहेऽविलम्बितं ।
उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकविशातने । नोत्सहे तु विनिर्गन्तुमहं कस्याञ्चिदापदि । १५२५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भिन्ध्यनीकं युधां श्रेष्ठ द्वारं सञ्जनयस्व नः । वयं त्वाऽनुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि ।
धनञ्जयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे । प्रणिधायानुयास्यामो रक्षन्तः सर्व्वतोमुखाः ।
॥ भीम उवाच ॥ अहं त्वाऽनुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः । पाञ्चालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्व्वे प्रभद्रकाः ।
सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र वयं पुनः । वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरान् वरान् ।
॥ अभिमन्युरुवाच ॥ अहमेतत् प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदं । पतङ्ग इव संक्रुद्धो ज्वलन्तं जातवेदसं । १५३०
तत्कर्म्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः । मातुलस्य च यत् प्रीतिं करिष्यति पितुश्च मे ।
शिशुनैकेन सङ्ग्रामे काल्यमानानि सङ्घशः । द्रक्ष्यन्ति सर्व्वभूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया ।
नाहं पार्थेन जातः स्यां न च जातः सुभद्रया । यदि मे संयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते ।

यदि नैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमण्डलं । न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्ज्जुनात्मजः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवन्ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्द्धतां । यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं दुरासदं । १५३५
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः । साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् । सुमित्राश्वान् रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युप्रतिज्ञायां पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्म्मराजस्य धीमतः । अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ।
तेन सञ्चोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः । प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः ।
अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पाण्डवैः । सम्प्रधार्य्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि । १५४०
आचार्य्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः । अत्यन्तसुखसंवृद्धस्त्वञ्चायुद्धविशारदः ।
ततोऽभिमन्युः प्रहसन् सारथिं वाक्यमब्रवीत् । सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ।
ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणैरहं । योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ।
न ममैतद्द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीं । अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ।
पितरं चार्ज्जुनं युद्धे न भीर्म्मामनुयास्यति । ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः । १५४५
याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरं । ततः सञ्चोदयामास हयानस्य त्रिहायणान् ।
नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् । ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः ।
द्रोणमभ्यद्रवन् राजन् महावेगपराक्रमाः । तमुदीक्ष्य तथायान्तं सर्व्वे द्रोणपुरोगमाः ।
अभ्यवर्त्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः ।
सकर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुवर्णवर्म्मार्ज्जुनिरर्ज्जुनाद्वरः । युयुत्सया द्रोणमुखानभीतवत् समासदत् सिंहशिशुर्य्यथा
द्विपान् । १५५०
ते विंशन्तं मुदा युक्ताः सम्प्रहारं प्रचक्रिरे । आसीत् गाङ्ग इवावर्त्तो मुहूर्त्तमुदधाविव ।
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरं । सङ्ग्रामस्तुमुलो राजन् प्रावर्त्तत सुदारुणः ।
प्रवर्त्तमाने सङ्ग्रामे तस्मिन्नतिभयङ्करे । द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्ज्जुनिः ।
तं प्रविष्टं विनिघ्नन्तं शत्रुसङ्घे महाबलं । हस्त्यश्वरथपत्त्योघाः परिवव्रुर्मुदान्विताः ।
नानावादित्रनिर्घोषैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्ज्जितैः । हुङ्कारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति निःस्वनैः । १५५५
घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति । असावहममुत्रेति प्रवदन्ति मुहुर्मुहुः ।
बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः खुरनेमिस्वनैरपि । सन्नादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्ज्जुनिं ।
तेषामापततां वीरः शीघ्रं पूर्व्वमथो युवा । क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्व्रातान् मर्म्मज्ञो मर्म्मभेदिभिः ।
ते हन्यमाना विवशा नानालिङ्गैः शितैः शरैः । अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकं ।
ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च सः । सन्तस्तार तदा भूमिं कुशैर्वेदीमिवाध्वरे । १५६०
बद्धगोधाङ्गुलित्राणान् सशरासनसायकान् । सासिचर्म्माङ्कुशाभीषून् सतोमरपरश्वधान् ।
सगदायोगुडप्रासान् सर्ष्टितोमरपट्टिशान् । सभिन्दिपालपरिघान् सशक्तिवरकम्पनान् ।

सप्रतोदमहाशङ्खान् सक्षुरान् सकवचान् । सानुकर्षपताकीयान् सपाशपरिघोपमान् ।
सकेयूराङ्गदान् बाहून् स्वगन्धानुलेपनान् । स चिच्छेदाभिमन्युर्हि त्वदीयानां सहस्रशः ।
तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे भूः सलोहितैः । पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष । १५६५
सुकेशाननकेशान्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रोधात् क्षरद्भिः शोणितं बहु ।
चारुस्रङ्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः । विनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशिप्रभैः ।
हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः । द्विषच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ।
गन्धर्व्वनगराकारान् विधिवत् कल्पितान् रथान् । ईषामुखान् त्रिवेणूंश्च न्यस्तदण्डकबन्धुरान् ।
विजङ्घाकूबरांस्तत्र विनालाद्दशनानपि । निचक्रोपस्करोपस्थान् भग्नोपकरणानपि । १५७०
प्रपातितोपस्तरणान् हतयोधान् सहस्रशः । शरैर्विशकलीकुर्वन् दिक्षु सर्वासु भारत ।
पुनर्द्विपान् द्विपारोहान् वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् । तूणान् वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयाथ कम्बलान् ।
घण्टाः शुण्डान् विषाणाग्रान् गजमालापदानुगान् । शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ।
वानायुजान् पार्व्वतीयान् काम्बोजानथ वाह्लिकान् । स्थिरबालधिकर्णाक्षान् जवनान् साधुवाहिनः ।
आरूढान् शिक्षितैर्योधैः शक्तिऋष्टिप्रासयोधिभिः । विध्वस्तचामरमुकुटान् विप्रविद्धप्रकीर्णकान् । १५७५
निरस्तजिह्वानयनान् निष्कीर्णान्त्रयकृद्धनान् । हतारोहान् भिन्नघण्टान् क्रव्यादगणमोदनान् ।
निकृत्तचर्म्मकवचान् शकृन्मूत्रासृगाप्लुतान् । निपातयन्नश्ववरांस्तावकान् स व्यरोचत ।
एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा प्राक्कर्म्म दुष्करं । तथा विमथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं महत् ।
यथाऽसुरबलं घोरं त्र्यम्बकेनामितौजसा । कृत्वा कर्म्म रणेऽसह्यं परैरार्ज्जुनिराहवे ।
अभिनत् स पदात्योघान् त्वदीयानेव सर्व्वशः । एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः । १५८०
भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्देनेवासुरीं चमूं । त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश ।
संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः । पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
गोत्रनामभिरन्योऽन्यं क्रन्दन्तो जीवितैषिणः । हतान् पुत्रान् पितॄन् भ्रातॄन् बन्धून् सम्बन्धिनस्तथा ।
प्रातिष्ठन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयद्विपान् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युपराक्रमे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा । दुर्य्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् । १५८५
ततो राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे । दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान् पर्य्याप्नुत नराधिपान् ।
पुरोऽभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हन्ति वीर्य्यवान् । तमाद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवं ।
ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः । त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिवव्रुस्तवात्मजं ।
द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्म्मा च सौबलः । बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ।
पौरवो वृषसेनश्च विसृजन्तः शिताञ्छरान् । सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् । १५९०
सम्मोहयित्वा तमथो दुर्य्योधनममोचयन् । आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्ज्जुनात्मजः ।

तान् शरौघेण महता साश्वसूतान् महारथान्। विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत्।
तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः। नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः।
ते रथं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष। असृजन्निषुजालानि नानालिङ्गानि सङ्घशः।
तान्यन्तरिक्षे चिच्छेद पौत्रस्तव शितैः शरैः। तांश्चैव प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत्। १८९५
ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः। परिवव्रुर्जिघांसन्तः सौभद्रमपलायिनम्।
समुद्रमिव पर्य्यस्तं त्वदीयं तं बलार्णवम्। दधारैकोऽर्ज्जुनिर्बाणैर्वेलेव भरतर्षभ।
शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम्। अभिमन्योः परेषाञ्च नासीत् कश्चित् पराङ्मुखः।
तस्मिंस्तु घोरसंग्रामे वर्त्तमाने भयङ्करे। दुःसहो नवभिर्बाणैरभिमन्युमविध्यत।
दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः। द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः। १९००
विविंशतिस्तु सप्तत्या कृतवर्म्मा च सप्तभिः। बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः।
भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः। द्वाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्य्योधनो नृप।
स तु तान् प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः। नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान्।
ततोऽभिमन्युः संक्रुद्धस्तास्यमानस्तवात्मजैः। विदर्शयन् वै सुमहच्छिक्षाभ्यासकृतं बलम्।
गरुडानिलरंहोभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः। दान्तैरश्मकदायादं त्वरमाणमवारयत्। १९०५
स्थित्वा तस्याग्रतः श्रीमानश्मकस्य सुतो बली। विव्याध दशभिर्बाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्।
तस्याभिमन्युर्दशभिर्बाणैः सूतं हयान् ध्वजान्। बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानो न्यपातयत्।
ततस्तस्मिन् हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे। सञ्चचाल बलं सर्वं पलायनपरायणम्।
ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गान्धारराट् शलः। शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः।
वृषसेनः सुषेणश्च कुण्डभेदी प्रतर्द्दनः। वृन्दारको ललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः। १९१०
दुर्य्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन्। सोऽतिविद्धो महेष्वासैरभिमन्युरजिह्मगैः।
शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदिनम्। तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः।
प्राविशद्धरणीं राजन् वल्मीकमिव पन्नगः। स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव।
सञ्चचाल रणे कर्णः क्षितिकम्पे यथाऽचलः। तथाऽन्यैर्विशिखैस्तीक्ष्णैः सुषेणं दीर्घलोचनम्।
कुण्डभेदिञ्च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली। कर्णस्तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत्। १९१५
अश्वत्थामा च विंशत्या कृतवर्म्मा च सप्तभिः। स शराचितसर्व्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः।
विचरन् ददृशे सैन्यैः पाशहस्त इवान्तकः। शल्यञ्च शरवर्षेण समीपस्थमवाकिरत्।
उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन्। ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्म्मभिद्भिरजिह्मगैः।
शल्यो राजन् रथोपस्थे निषसाद मुमोह च। तं हि दृष्ट्वा तथा विद्धं सौभद्रेण यशस्विना।
सम्प्राद्रवच्चमूः सर्व्वा भारद्वाजस्य पश्यतः। तं प्रेक्ष्य तं महाबाहुं रुक्मपुङ्खैः समावृतम्। १९२०
त्वदीयाः प्रपलायन्त मृगाः सिंहार्दिता इव।

स तु रणयशसाऽभिपूज्यमानः पितृसुरचारणसिद्धयक्षसङ्घैः । अवनितलगतैश्च भूतसङ्घैरतिविबभौ हुतभुग्यथाज्यसिक्तः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युपराक्रमे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथा प्रमथमानं तं महेष्वासानजिह्मगैः । आर्ज्जुनिं मामकाः सञ्जय के त्वेनं समवारयन् ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन् कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् । बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितं ।

मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेणाशुगै रणे । शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन् वाणान् समभ्ययात् ।

तस्यार्ज्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् । छत्रं ध्वजं नियन्तारं त्रिवेणुं कल्पमेव च ।

चक्रे युगेषातूणीराननुकर्षञ्च सायकैः । पताकां चक्रगोप्तारौ सर्व्वोपकरणानि च ।

लघुहस्तः प्रचिच्छेद ददृशे तं न कश्चन । स पपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणाम्बरः ।

वायुनेव महाशैलः सम्भग्नोऽमिततेजसा । अनुगास्त्वापि वित्रस्ताः प्राद्रवन् सर्व्वतोदिशः ।

आर्ज्जुनेः कर्म्म तद्दृष्ट्वा सम्प्रणेदुः समन्ततः । नादेन सर्व्वभूतानि साधु साध्विति भारत ।

शल्यभ्रातर्य्यथारुग्णे बहुशस्तस्य सैनिकाः । कुलाधिवासनामानि श्रावयन्तोऽर्ज्जुनात्मजं ।

अभ्यधावन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः । रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पद्भिश्चान्ये बलोत्कटाः ।

बाणशब्देन महता रथनेमिस्वनेन च । हुङ्कारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंहनादैश्च गर्ज्जितैः ।

ज्यातलस्वनैरन्ये गर्ज्जन्तोऽर्ज्जुननन्दनं । ब्रुवन्तश्च न नो जीवन् मोक्ष्यसे जीवितादपि ।

तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव । यो यः स्म प्राहरत् पूर्व्वं तं तं विव्याध पत्रिभिः ।

सन्दर्शयिष्यन्नस्त्राणि विचित्राणि लघूनि च । आर्ज्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्व्वमयुध्यत ।

वासुदेवादुपात्तं यदस्त्रं यच्च धनञ्जयात् । अदर्शयत तत् कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविशेषवत् ।

दूरमस्य गुरुं भारं साध्वसञ्च पुनः पुनः । सन्दधद्विसृजंश्चेषून् निर्विशेषमदृश्यत ।

चापमण्डलमेवास्य विस्फुरद्दिक्ष्वदृश्यत । सुदीप्तस्य शरत्काले सवितुर्म्मण्डलं यथा ।

ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च भारत । महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निस्वनः ।

ह्रीमानमर्षी सौभद्रो मानकृत् प्रियदर्शनः । संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्ययुध्यत ।

मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समपद्यत । वर्षाभ्यतीतो भगवान् शरदीव दिवाकरः ।

शरान् विचित्रान् बहुशो रुक्मपुङ्खान् शिलाशितान् । मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्करः ।

क्षुरप्रैर्व्वत्सदन्तैश्च विपाठैश्च महायशाः । नाराचैरर्द्धचन्द्राभैर्भल्लैरञ्जलिकैरपि ।

अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः । ततस्तत्सैन्यमभवद्विमुखं शरपीडितं ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युपराक्रमे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च सञ्जय । मम पुत्रस्य यत् सैन्यं सौभद्रः समवारयत् ।

विस्तरेणैव मे शंस सर्व्वं गावल्गणे पुनः । विक्रीडितं कुमारस्य स्कन्दस्येवासुरैः सह ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि विमर्द्दमतिदारुणं । एकस्य च बहूनाञ्च यथासीत्तुमुलो रणः ।

अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिन्दमान् । रथस्थो रथिनः सर्व्वांस्तावकानभ्यवर्षयत ।

द्रोणं कर्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्बलं। दुर्य्योधनं सौमदत्तिं शकुनिञ्च महाबलं।
नानानृपान्नृपसुतान् सैन्यानि विविधानि च। अलातचक्रवत् सर्व्वान् चरन्बाणैः समार्पयत्।
निघ्नन्नमित्रान् सौभद्रः परमास्त्रैः प्रतापवान्। अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्व्वासु भारत।
तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः। समकम्पन्त सैन्यानि त्वदीयानि पुनः पुनः।
अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान्। हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरं।
घट्टयन्निव मर्म्माणि पुत्रस्य तव भारत। अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदं।
एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा। नन्दयन् सुहृदः सर्व्वान् राजानञ्च युधिष्ठिरं।
नकुलं सहदेवञ्च भीमसेनञ्च पाण्डवं। बन्धून् सम्बन्धिनश्चान्यान्मध्यस्थान् सुहृदस्तथा।
नास्य युद्धे समं मन्ये कञ्चिदन्यं धनुर्द्धरं। इच्छन् हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति।
द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः। आर्ज्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रोणं दृष्ट्वा स्मयन्निव।
अथ दुर्य्योधनः कर्णमब्रवीद्बाह्लिकं नृपं। दुःशासनं मद्रराजं तांस्तान् चान्यान्महारथान्।
सर्व्वमूर्द्धाभिषिक्तानामाचार्य्यो ब्रह्मवित्तमः। अर्ज्जुनस्य सुतं मूढो नायं हन्तुमिहेच्छति।
न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः। किमङ्ग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः।
अर्ज्जुनस्य सुतं त्वेष शिष्यत्वादभिरक्षति। शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यञ्च धर्म्मिणं।
संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्य्यमात्मनः। आत्मसम्भावितो मूढस्तं प्रमथ्नीत माचिरं।
एवमुक्तास्तु ते राजन् सात्वतीपुत्रमभ्ययुः। संरब्धास्ते जिघांसन्तो भारद्वाजस्य पश्यतः।
दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्य्योधनवचस्तदा। अब्रवीत् कुरुशार्दूलो दुर्य्योधनमिदं वचः।
अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते। मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानाञ्च पश्यतां।
ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरं। उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं पुनः।
श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ। गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकान्न संशयः।
तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पाण्डोः क्षेत्रोद्भवाः सुताः। एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैव्यात्त्यक्ष्यन्ति जीवितं।
तस्मादस्मिन् हते शत्रौ हताः सर्व्वेऽहितास्तव। शिवेन ध्याहि मां राजन्नेष हन्मि रिपूंस्तव।
एवमुक्त्वा नदन् राजन् पुत्रो दुःशासनस्तव। सौभद्रमभ्ययात् क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरत्।
तमतिक्रुद्धमायान्तं तव पुत्रमरिन्दम। अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समार्पयत्।
दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः। अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे।
तौ मण्डलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणं। चरमाणावयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ।
अथ पणवमृदङ्गदुन्दुभीनां क्रकचमहानकभेरिझर्झराणां। निनदमतिभयं नराः प्रचक्रुर्लवणजलोद्भवसिंहनादमिश्रं।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि दुःशासनयुद्धे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ३९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितं। अभिमन्युः स्मयन् धीमान् दुःशासनमथाब्रवीत्।
दिष्ट्या पश्यामि सङ्ग्रामे मानिनं शूरमागतं। निष्ठुरं त्यक्तधर्म्माणमाक्रोशनपरायणं।

यत् सभायां त्वया राज्ञो धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः । कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
बलोन्मत्तेन भीमस्य विप्रलप्तेन भाषितः । अक्षकूटं समाश्रित्य लोकख्यातमनो बलं । १४८०
तस्येदमनुप्राप्तं प्रकोपात् वै महात्मनां । परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रशमस्य च ।
लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च । पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनां ।
तस्यैवायमधर्म्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्म्मते । शासितास्यद्य ते बाणैः सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
अद्याहमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे । अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षितस्य च मे पितुः ।
अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्म्यनृणो युधि । न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणं । १४८५
एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनान्तकं । सन्दधे परवीरघ्नः कालाग्निसमवर्च्चसं ।
तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तं । जगाम सह पुङ्खेन वल्मीकमिव पन्नगः ।
अथैनं पञ्चविंशत्या पुनरेव समार्पयत् । शरैरग्निसमस्पर्शैराकर्णसमचोदितैः ।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् । दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् ।
सारथिस्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतनं । रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीड़ितं । १४९०
पाण्डवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तं । पाञ्चालाः केकयाश्चैव सिंहनादमथानदन् ।
वादित्राणि च सर्व्वाणि नानालिङ्गानि सर्व्वशः । प्रावादयन्त संहृष्टाः पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ।
अपश्यन् स्मयमानास्ते सौभद्रस्य विचेष्टितं । अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितं ।
धर्म्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा । धारयन्तो ध्वजाग्रेषु द्रौपदेया महारथाः ।
सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ । केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृञ्जयाः । १४९५
पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः । अभ्यद्रवन्त त्वरिता द्रोणानीकं बिभित्सवः ।
ततोऽभवन्महायुद्धं त्वदीयानां परैः सह । जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिवर्त्तिनां ।
तथा तु वर्त्तमाने वै सङ्ग्रामेऽतिभयङ्करे । दुर्य्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतं । प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शात्रवान् रणे ।
अथ चैते सुसंरब्धाः सिंहा इव बलोत्कटाः । सौभद्रमुद्यतास्त्रातुमभ्यधावन्त पाण्डवाः । १५००
ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदं । अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव ।
तस्य चानुचरांस्तीक्ष्णैर्व्विव्याध परमेषुभिः । अवज्ञापूर्व्वकं शूरः सौभद्रस्य रणाजिरे ।
अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः । अविध्यत्त्वरितो राजन् द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ।
तं तदा नाशकत् कश्चिद्द्रोणाद्वारयितुं रथी । आरुजन्तं रथश्रेष्ठान् वज्रहस्तमिवासुरान् ।
ततः कर्णो जयप्रेप्सुर्मानी सर्व्वधनुर्भृतां । सौभद्रं शतशोऽविध्यदुत्तमास्त्राणि दर्शयन् । १५०५
सोऽस्त्रैरस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् । समरे शत्रुदुर्द्धर्षमभिमन्युमपीड़यत् ।
स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनास्त्रवृष्टिभिः । समरेऽमरसङ्काशः सौभद्रो न व्यषीदत ।
ततः शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भल्लैरानतपर्व्वभिः । छित्त्वा धनूंषि शूराणामार्ज्जुनिः कर्णमार्द्दयत् ।

धनुर्म्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशीविषोपमैः । सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव ।
कर्णः पञ्चाश्च चिक्षेप बाणान् सन्नतपर्व्वणः । असम्भ्रान्तश्च तान् सर्व्वानग्रहीत् फाल्गुनात्मजः । १९१०
ततो मुहूर्त्तात् कर्णस्य बाणेनैकेन वीर्य्यवान् । सध्वजं कार्म्मुकं वीरश्छित्त्वा भूमावपातयत् ।
ततः कृच्छ्रगतं कर्णं दृष्ट्वा कर्णादनन्तरः । सौभद्रमभ्ययात्तूर्णं दृढमायम्य कार्म्मुकं ।
तत उच्चुक्रुशुः पार्थास्तेषां चानुचरा जनाः । वादित्राणि च सञ्जघ्नुः सौभद्रञ्चापि तुष्टुवुः ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि दुःशासनकर्णपराजये चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सोऽभिगर्ज्जन् धनुष्पाणिर्ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः । तयोर्म्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमपातयत् ।
सोऽविध्यद्दशभिर्ब्बाणैरभिमन्युं दुरासदं । सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वमाशु स्मयन्निव । १९१५
पितृपैतामहं कर्म्म कुर्व्वाणमतिमानुषं । दृष्ट्वाऽर्द्दितं शरैः कार्ष्णिं त्वदीया हर्षिताभवन् ।
तस्याभिमन्युरायम्य स्मयन्नेकेन पत्रिणा । शिरः प्रच्यावयामास तद्रथात् प्रापतद्भुवि ।
कर्णिकारमिवाधूतं वातेनापतितं नगात् । भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन् कर्णो व्यथां ययौ ।
विमुखीकृत्य कर्णन्तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः । अन्यानपि महेष्वासान् तूर्णमेवाभिदुद्रुवे ।
ततस्तद्विततं सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् । क्रुद्धोऽभिमन्युरभिनत्तिग्मतेजा महायशाः । १९२०
कर्णस्तु बहुभिर्ब्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना । अपायाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभज्यत ।
शलभैरिव चाकाशे धाराभिरिव चावृते । अभिमन्योः शरै राजन्नाप्रज्ञायत किञ्चन ।
तावकानान्तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः । अन्यत्र सैन्धवाद्राजन् न स्म कश्चिदतिष्ठत ।
सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माप्य पुरुषर्षभः । शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ।
स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्द्दहंस्तरसा रिपून् । मध्ये भारतसैन्यानामार्ज्जुनिः पर्य्यवर्त्तत । १९२५
रथनागाश्वमनुजानर्द्दयन्निशितैः शरैः । सम्प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसङ्कुलां ।
सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः । स्वानेवाभिमुखान् घ्नन्तः प्राद्रवन् जीवितार्थिनः ।
ते घोरा रौद्रकर्म्माणो विपाठा बहवः शिताः । निघ्नन्तो रथनागाश्वान् जग्मुराशु वसुन्धरां ।
सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सगदाः साङ्गदा रणे । दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ।
शरांश्चापानि खड्गांश्च शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावासन् सहस्रशः । १९३०
सोपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः । अक्षैर्व्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ।
शक्तिचापासिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः । चर्म्मचापशरैश्चैव व्यपकीर्णैः समन्ततः ।
निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्व्वारणैश्च विशाम्पते । अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत् सुदारुणा ।
वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरं । प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्द्धनः ।
स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्व्वा व्यनादयत् । सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां निघ्नन् वराश्वरथद्विपान् । १९३५
कक्षमग्निरिवोत्सृष्टो निर्द्दहंस्तरसा रिपून् । मध्ये भारतसैन्यानामार्ज्जुनिः प्रत्यदृश्यत ।
विचरन्तं दिशः सर्व्वाः प्रदिशश्चापि भारत । तं तदा नानुपश्यामः सैन्येन रजसा वृतः ।

आददानं गजाश्वानां नृणामायूंषि भारत । क्षणेन भूयः पश्यामि सूर्य्यं मध्यन्दिने यथा ।
अभिमन्युं महाराज प्रतपन्तं द्विषद्गणान् । स वासवसमः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वण्यभिमन्युपराक्रमे एकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ बालमत्यन्तसुखिनं स्ववाहुबलदर्पितं । युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजं ।
गाहमानमनीकानि सदश्वैस्त्रिहायणैः । अपि यौधिष्ठिरात् सैन्यात् कश्चिदन्वपतद्बली ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकिर्यमौ । धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ।
धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतन् रणे । तेनैव तु पथायान्तः पितरो मातुलैः सह ।
अभ्यद्रवन् परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहारिणः । तान् दृष्ट्वा द्रवतः शूरान् त्वदीया विमुखाभवन् ।
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनोर्महद्बलं । जामाता तव तेजस्वी विष्टम्भयिषुराद्रवत् ।
सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः । स पुत्रगृद्धिनः पार्थान् सह सैन्यानवारयत् ।
उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् । वार्द्धक्षत्रिरुपासेधत् प्रवणादिव कुञ्जरः ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे सञ्जयाहितं । यदेकः पाण्डवान् क्रुद्धान् पुत्रप्रेप्सूनवारयत् ।
अत्यद्भुतमहं मन्ये बलं शौर्य्यञ्च सैन्धवे । तस्य प्रब्रूहि मे वीर्य्यं कर्म्म चार्य्य महात्मनः ।
किं दत्तं हुतमिष्टं वा सुतप्तमथ वा तपः । सिन्धुराजो हि येनैकः क्रुद्धान् पार्थानवारयत् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ द्रौपदीहरणे यत्तत् भीमसेनेन निर्ज्जितः । मानात् स तप्तवान् राजा वरार्थी सुमहत्तपः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्य सः । क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसन्ततः ।
देवमाराधयच्छर्व्वं गृणन् ब्रह्म सनातनं । भक्तानुकम्पी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयां ।
स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतं । वरं वृणीष्व प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ।
एवमुक्तस्तु शर्व्वेण सिन्धुराजो जयद्रथः । उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान् ।
पाण्डवेयानहं संख्ये भीमवीर्य्यपराक्रमान् । वारयामि रथेनैकः समस्तानिति भारत ।
एवमुक्तस्तु देवेशो जयद्रथमथाब्रवीत् । ददामि ते वरं सौम्य विना पार्थं धनञ्जयं ।
वारयिष्यसि संग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् । एवमस्त्विति देवेशमुक्त्वाबुध्यत पार्थिव
स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्रबलेन च । एकः सन्धारयामास पाण्डवानामनीकिनीं ।
तस्य ज्यातलघोषेण क्षत्रियान् भयमाविशत् । परांस्तव तु सैन्यस्य हर्षः परमकोऽभवत् ।
दृष्ट्वा तु क्षत्रिया भारं सैन्धवे सर्व्वमर्पितं । उत्क्रुश्याभ्यद्रवन् राजन् येन यौधिष्ठिरं बलं ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि जयद्रथयुद्धे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्रमं । शृणु तत् सर्व्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनयोधयत् ।
तमूहुः सारथेर्वश्याः सैन्धवाः साधुवाहिनः । विकुर्व्वाणा बृहन्तोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः ।
गन्धर्व्वनगराकारं विधिवत् कल्पितं रथं । तस्याभ्यशोभयत् केतुर्वाराहो राजतो महान् ।

श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च । स बभौ राजलिङ्गैस्तैस्तारापतिरिवाम्बरे ।
मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितन्तमयस्मयं । वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतं ।
स विस्फार्य्य महच्चापं किरन्निषुगणान् बहून् । तं व्यूहं पूरयामास यद्व्यदारयदार्ज्जुनिः ।
स सात्यकिं त्रिभिर्व्वाणैरष्टाभिश्च वृकोदरं । धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ।
द्रुपदं पञ्चभिस्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनं । केकयान् पञ्चविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः । १०७०
युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् । इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ।
अथास्य सितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्म्मुकं । चिच्छेद प्रहसन् राजन् धर्म्मपुत्त्रः प्रतापवान् ।
अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्म्मुकं । विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः । धनुर्ध्वजञ्च छत्रञ्च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ।
सोऽन्यदादाय बलवान् सज्यं कृत्वा च कार्म्मुकं । भीमस्यापातयत् केतुं धनुरश्वांश्च मारिष । १०७५
स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् । सात्यकेराप्लुतो यानं गिर्य्यग्रमिव केशरी ।
ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः । सिन्धुराजस्य तत् कर्म्म पूजयन्तो मुहुर्म्मुहुः ।
संक्रुद्धान् पाण्डवानेको यद्धारास्त्रतेजसा । तत्तस्य कर्म्म भूतानि सर्व्वाण्येवाभ्यपूजयन् ।
सौभद्रेण हतैः पूर्व्वं सोत्तरायोधिभिर्द्विपैः । पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः ।
यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपाञ्चालकेकयाः । पाण्डवाश्चान्वपद्यन्त प्रतिशेकुर्न सैन्धवं । १०८०
यो योऽहि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहितः । तन्तमेव वरं प्राप्य सैन्धवः प्रत्यवारयत् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि जयद्रथयुद्धे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सैन्धवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पाण्डुषु । सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
प्रविश्याथार्ज्जुनिः सेनां सत्यसन्धो दुरासदः । व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा ।
तन्तथा शरवर्षेण क्षोभयन्तमरिन्दमं । यथाप्रधानं सौभद्रमभ्ययुर्न्नरसत्तमाः ।
तेषां तस्य च सम्मर्द्दो दारुणः समपद्यत । सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसां । १०८५
रथव्रजेन संरुद्धस्तैरमित्रैस्तथार्ज्जुनिः । वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा चिच्छेद कार्म्मुकं ।
तस्य विव्याध बलवान् शरैरश्वानजिह्मगैः । वातायमानैरथ तैरश्वैरपहृतो रणात् ।
तेनान्तरेणाभिमन्योर्यन्ताऽपासारयद्रथं । रथव्रजास्ततो हृष्टाः साधु साध्विति चुक्रुशुः ।
तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथन्तं शरैररीन् । आराद्यान्तमभ्येत्य वसातीयोऽभ्ययाद्द्रुतं ।
सोऽभिमन्युं शरैः षष्ट्या रुक्मपुङ्खैरवाकिरत् । अब्रवीच्च न मे जीवन् जीवतो युधि मोक्ष्यसे । १०९०
तमयस्मयवर्म्माणमिषुणा दूरपातिना । विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ।
वसातीयं हतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्त्रियपुङ्गवाः । परिवव्रुस्तथा राजंस्तव पौत्त्रं जिघांसवः ।
विस्फारयन्तश्चापानि नानारूपाण्यनेकशः । तद्युद्धमभवद्रौद्रं सौभद्रस्यारिभिः सह ।
तेषां शरान् सेष्वसनान् शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि स्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेद फाल्गुनिः ।

सखड्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरश्वधाः । अदृश्यन्त भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः ।
स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पातितैश्च महाध्वजैः । वर्म्मभिश्चर्म्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः ।
उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः । अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः ।
अनुकर्षैः पताकाभिस्तथा सारथिवाजिभिः । रथैश्च भग्नैर्नागैश्च हयैः कीर्णाऽभवन्मही ।
निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः । जयगृद्धैर्वृता भूमिर्दारुणा समपद्यत ।
दिशो विचरतस्तस्य सर्व्वाश्च प्रदिशस्तथा । रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत ।
काञ्चनं यद्यदस्यासीद्वर्म्म चाभरणानि च । धनुषश्च शराणाञ्च तदपश्याम केवलं ।
तं तदा नाशकत् कश्चित् चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं । आददानं शरैर्योधान् मध्ये सूर्य्यमिव स्थितं ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वण्यभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युपराक्रमे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ आददानस्तु शूराणामायूंष्यभवदार्ज्जुनिः । अन्तकः सर्व्वभूतानां प्राणान् काल इवागते ।
स शक्र इव विक्रान्तः शक्रसूनोः सुतो बली । अभिमन्युस्तदानीकं लोडयन् समशोभत ।
प्रविश्य स तु राजेन्द्र क्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः । सत्यश्रवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवोल्बणः ।
सत्यश्रवसि चाक्षिप्ते त्वरमाणा महारथाः । प्रगृह्य विविधं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ।
अहं पूर्व्वमहं पूर्व्वमिति क्षत्रियपुङ्गवाः । स्पर्द्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसन्तोऽर्ज्जुनात्मजं ।
क्षत्रियाणामनीकानि प्रद्रुतान्यभिधावतां । जग्रास तिमिरासाद्य क्षुद्रमत्स्यानिवार्णवे ।
ये केचनागतास्तस्य समीपमपलायिनः । न ते प्रतिन्यवर्त्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ।
महावातग्रहीतेव वातवेगभयार्द्दिता । समकम्पत सा सेना विभ्रान्ता नौरिवार्णवे ।
अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली । त्रस्तामाश्वासयन् सेनामत्रस्तो वाक्यमब्रवीत् ।
अलं त्रासेन वः शूरा नैष कश्चिन्मयि स्थिते । अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ।
एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्य्यवान् । सुकल्पितेनोह्यमानः स्यन्दनेन विराजता ।
सोऽभिमन्युं त्रिभिर्वाणैर्भित्त्वा वक्षस्यथानदत् । त्रिभिश्च दक्षिणे बाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः ।
स तस्येष्वासनं छित्त्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ । भुजौ शिरश्च स्वक्षिभ्रु क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ।
दृष्ट्वा रुक्मरथं भग्नं पुत्रं शल्यस्य मानिनं । जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण यशस्विना ।
सङ्ग्रामदुर्म्मदा राजन् राजपुत्राः प्रहारिणः । वयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्णविकृतध्वजाः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः । आर्ज्जुनिं शरवर्षेण समन्तात् पर्य्यवारयन् ।
शूरैः शिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः । दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितं ।
छाद्यमानं शरव्रातैर्हृष्टो दुर्य्योधनोऽभवत् । वैवस्वतस्य च गृहं गतं ह्येनममन्यत ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः । अदृश्यमार्ज्जुनिं चक्रुर्निमेषात्ते नृपात्मजाः ।
ससूतश्च ध्वजं तस्य स्यन्दनं तञ्च मारिष । आचितं समपश्याम श्वाविधं शललैरिव ।
स गाढविद्धः क्रुद्धस्तु तोत्त्रैर्गज इवार्द्दितः । गान्धर्व्वमस्त्रमायच्छद्रथमायाञ्च भारत ।

अर्ज्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्धर्व्वेभ्यो यदाहृतं । तुम्बुरुप्रमुखेभ्यो वै तेनामोहयताहितान् ।
एकधा शतधा राजन् दृश्यन्ते स्म सहस्रधा । अलातचक्रवत्सङ्ख्ये क्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् । १८२५
रथचर्म्मास्त्रमायाभिर्मोहयित्वा परान्नृप । बिभेद शतधा राजन् शरीराणि महीक्षितां ।
प्राणाः प्राणभृतां चैव प्रेषिता निशितैः शरैः । राजन् प्रापुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ।
धनूंष्यश्वान्नियन्तॄंश्च ध्वजान् बाहूंश्च साङ्गदान् । शिरांसि च शितैर्भल्लैस्तेषां चिच्छेद फाल्गुनिः ।
चूतारामो यथा भग्नः पञ्चवर्षफलोद्गमः । राजपुत्रशतं तद्वत् सौभद्रेणापतद्धतं ।
क्रुद्धाशीविषसङ्काशान् सुकुमारान् सुखोचितान् । एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्य्योधनोऽभवत् । १८३०
रथिनः कुञ्जरानश्वान् पदातींश्चावमर्द्दितः । दृष्ट्वा दुर्य्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः ।
तयोः क्षणमिवापूर्णः सङ्ग्रामस्तुमुलोऽभवत् । अथाभवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्द्दितः ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि दुर्य्योधनपराजये पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यथा वदसि मे सूत एकस्य बहुभिः सह । सङ्ग्रामं तुमुलं घोरं जयञ्चैव महात्मनः ।
अश्रद्धेयमिवाश्चर्य्यं सौभद्रस्याथ विक्रमं । किन्तु नात्यद्भुतं मन्ये येषां धर्म्मो व्यपाश्रयः ।
दुर्य्योधने तु विमुखे राजपुत्रशते हते । सौभद्रे प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः । १८३५
॥ सञ्जय उवाच ॥ संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः । पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ।
हतान् भ्रातॄन् पितॄन् पुत्रान् सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् । उत्सृज्योत्सृज्य सञ्जग्मुस्त्वरयन्तो हयद्विपान् ।
तान् प्रभग्नांस्ततो दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः । कृपो दुर्य्योधनः कर्णः कृतवर्म्मा च सौबलः ।
अभ्यधावन् सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितं । तेऽपि पौत्रेण ते राजन् प्रायशो विमुखीकृताः ।
एकस्तु सुखसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः । इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्ज्जुनिमभ्ययात् । १८४०
तमन्वगेवास्य पिता पुत्रगृद्धी न्यवर्त्तत । अनु दुर्य्योधनं चान्ये न्यवर्त्तन्त महारथाः ।
तन्तेऽभिषिषिचुर्बाणैर्मेघा गिरिमिवाम्बुभिः । स च तान् प्रममाथैको विष्वग्वातो यथाम्बुदान् ।
पौत्रन्तु तव दुर्द्धर्षं लक्ष्मणं प्रियदर्शनं । पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्म्मुकं ।
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमं । आससाद रणे कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपं ।
लक्ष्मणेन तु सङ्गम्य सौभद्रः परवीरहा । शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पितः । १८४५
संक्रुद्धो वै महाबाहुर्दण्डाहत इवोरगः । पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत ।
सुदृष्टः क्रियतां लोको अमुं लोकं गमिष्यसि । पश्यतां बान्धवानां त्वां नयामि यमसादनं ।
एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौभद्रः परवीरहा । उद्बबर्ह महाबाहुर्निर्मुक्तोरगसन्निभं ।
स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनं । सुनसं सुभ्रुकेशान्तं शिरोऽहार्षीत् सकुण्डलं ।
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हाहेत्युच्चुकुशुर्जनाः । ततो दुर्य्योधनः क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते । १८५०
हतैनमिति चुक्रोश क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः । ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रोणपुत्रो बृहद्बलः ।
कृतवर्म्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्य्यवारयन् । स तान् विद्ध्वा शितैर्बाणैर्विमुखीकृत्य चार्ज्जुनिः ।

वेगेनाभ्यपतन् क्रुद्धः सैन्धवस्य महद्बलं । आवव्रुस्तस्य पन्थानं गजानीकेन दंशिताः ।
कालिङ्गाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्य्यवान् । तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशाम्पते ।
ततस्तु कुञ्जरानीकं व्यधमद्धृष्टमार्ज्जुनिः । यथा वायुर्नित्यगतिर्जलदान् शतशोऽम्बरे । १८५५
ततः क्राथः शरव्रातैरार्ज्जुनिं समवारयत् । अथेतरे सन्निवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ।
परमास्त्राणि तन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः । तान्निवार्य्यार्ज्जुनिर्बाणैः क्राथपुत्रमथार्द्दयत् ।
शरौघेणाप्रमेयेण त्वरमाणो जिघांसया । स धनुर्ब्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः ।
छत्रं ध्वजं नियन्तारमश्वांश्चास्य न्यपातयत् । कुलशीलश्रुतबलैः कीर्त्त्या चास्त्रबलेन च ।
युक्ते तस्मिन् हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् । १८६०
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युबधपर्व्वणि क्राथपुत्रबधे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितं । कुलानुरूपं कुर्व्वाणं सङ्ग्रामेष्वपलायिनं ।
आजानेयैस्तु बलिभिर्यान्तमश्वैस्त्रिहायणैः । प्लवमानमिवाकाशे के शूराः पर्य्यवारयन् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः । अकरोद्विमुखान् सर्व्वान् पार्थिवान् पाण्डुनन्दनः ।
तं तु द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च स बृहद्बलः । कृतवर्म्मा च हार्द्दिक्यः षड्रथाः पर्य्यवारयन् ।
दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समाहितं । सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । १८६५
सौभद्रमितरे वीरमभ्यवर्षञ्छराम्बुभिः । तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः ।
तांस्तु सर्व्वान् महेष्वासान् सर्व्वविद्यासु निष्ठितान् । व्यष्टम्भयद्रणे बाणैः सौभद्रः परवीरहा ।
द्रोणं पञ्चाशताऽविध्यत् विंशत्या च बृहद्बलं । अशीत्या कृतवर्म्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ।
रुक्मपुङ्खैर्महावेगैराकर्णसमचोदितैः । अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्ज्जुनिः ।
स कर्णं कर्णिना कर्णे पीतेन च शितेन च । फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा । १८७०
पातयित्वा कृपस्याश्वान् तथोभौ पार्ष्णिसारथी । अथैनं दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ।
ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्त्तिवर्द्धनं । पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्बली ।
तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्प्पयत् । वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् ।
स तु बाणैः शितैस्तूर्णं प्रत्यविध्यत मारिष । पश्यतां धार्त्तराष्ट्राणामश्वत्थामानमार्ज्जुनिः ।
षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः । उग्रैर्नाकम्पयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्व्वतं । १८७५
स तु द्रौणिर्द्विसप्तत्या हेमपुङ्खैरजिह्मगैः । प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणं ।
तस्मिन् द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् । अश्वत्थामा तथा षष्टिं परीप्सन् पितरं रणे ।
कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान् कृतवर्म्मा चतुर्द्दश । बृहद्बलस्तु पञ्चाशत् कृपः शारद्वतो दश ।
तांस्तान् प्रत्यवधीत् सर्व्वान् दशभिर्दशभिः शरैः । तं कोशलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि ।
स तस्याश्वान् ध्वजं चापं सूतञ्चापातयत् क्षितौ । अथ कोशलराजस्तु विरथः खड्गचर्म्मधृक् । १८८०
इयेष फाल्गुनेः कायात् शिरो हर्त्तुं सकुण्डलं । कोशलानां स भर्त्तारं राजपुत्रं बृहद्बलं ।

हृदि विव्याध बाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् । बभञ्ज च सहस्राणि दश राज्ञो महात्मनः ।
सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणां । तथा बृहद्बलं हत्वा सौभद्रो व्यचरद्रणे ।
व्यष्टम्भयन्महेष्वासान् योधांस्तव शराम्बुभिः ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि बृहद्बलवधे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्याध फाल्गुनिः । शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत् कोपयन् भृशं । १८८५
प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भिरथ तं पुनः । शरैराचितसर्व्वाङ्गो बह्वशोभत भारत ।
कर्णञ्चाथ शरान् कृत्वा रुधिरोत्पीडवाहिनं । कर्णोऽपि विबभौ शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ।
तौ तथा शरचित्राङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ । बभूवतुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ।
अथ कर्णस्य सचिवान् षट् शूरांश्चित्रयोधिनः । साश्वसूतध्वजरथान् सौभद्रो निजघान ह ।
तथैवेतान्महेष्वासान् दशभिर्दशभिः शरैः । प्रत्यविध्यदसम्भ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् । १८९०
मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः । साश्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ।
मार्त्तिकावतकं भोजं ततः कुञ्जरकेतनं । क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजन् शरान् ।
तस्य दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् । सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजं ।
ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा दशभिराशुगैः । संरम्भाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् ।
पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा । दिष्ट्या त्वमपि जानीषे योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे । १८९५
एतावदुक्त्वा वचनं कर्म्मारपरिमार्ज्जितं । नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् ।
तस्यार्जुनिर्वर्जयित्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् । तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्द्धपत्रैरताडयत् ।
ह्यसम्भ्रान्तवद्राजन् तदद्भुतमिवाभवत् । तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा हत्वोभौ पार्ष्णिसारथी ।
तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपाक्रामत् रथान्तरं । शत्रुञ्जयं चन्द्रकेतुं महामेघं सुवर्च्चसं ।
सूर्य्यभासञ्च पञ्चैतान् हत्वा विव्याध सौबलं । तं सौबलस्त्रिभिर्विद्ध्वा दुर्य्योधनमथाब्रवीत् । १९००
सर्व्वे एनं प्रमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्ति नः । बधोपायं चिन्त्यतां वै नृप द्रोणकृपादिभिः ।
अथाब्रवीत्ततो द्रोणं कर्णो वैकर्त्तनो रणे । पुरा सर्व्वान् प्रमथ्नाति ब्रूह्यस्य बधमाशु नः ।
ततो द्रोणो महेष्वासः सर्व्वांस्तान् प्रत्यभाषत । अस्ति वास्यान्तरं किञ्चित् कुमारस्यापि पश्यत ।
अण्वप्यस्यान्तरं ह्यद्य चरतः सर्व्वतो दिशं । शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवेयस्य पश्यत ।
धनुर्म्मण्डलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते । सन्दधानस्य विशिखान् शीघ्रञ्चैव विमुञ्चतः । १९०५
आरुजन्नपि मे प्राणान् मोहयन्नपि सायकैः । प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा ।
अति मां नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन् रणे । अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति महारथाः ।
अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्व्वा महेषुभिः । न विशेषं प्रपश्यामि रणे गाण्डीवधन्वनः ।
अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरार्द्दितः । स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्यमानोऽभिमन्युना ।
तेजस्विनः कुमारस्य शराः परमदारुणाः । क्षिण्वन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः । १९१०

तमाचार्य्योऽब्रवीत् कर्णं शनकैः प्रहसन्निव । अभेद्यमस्य कवचं युवा चाशुपराक्रमः ।
उपदिष्टा मया ह्यस्य पितुः कवचधारणा । तामेष निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरञ्जयः ।
शक्यं तस्य धनुश्छेत्तुं ज्याञ्च बाणैः समाहितैः । अभीषूंश्च हयांश्चैव तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
एतत्कुरु महेष्वास राधेय यदि शक्यसे । अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात् प्रहरणं कुरु ।
सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः । विरथं विधनुष्कञ्च कुरुष्वैनं यदीच्छसि । १९१५
तदाचार्य्यवचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्त्तनस्त्वरन् । अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्द्धनुराच्छिनत् ।
अश्वानस्यावधीद्भोजो गौतमः पार्ष्णिसारथी । शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाकिरन् ।
त्वरमाणास्त्वराकाले विरथं षण्महारथाः । शरवर्षैरकरुणा बालमेकमवाकिरन् ।
स च्छिन्नधन्वा विरथः स्वं धर्ममनुपालयन् । खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसा ।
मार्गैः स कौशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च । आर्ज्जुनिर्व्यचरद्व्योम्नि भृशं वै पक्षिराडिव । १९२०
मय्येव निपतत्येष सासिरित्यूर्द्धदृष्टयः । विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे छिद्रदर्शिनः ।
तस्य द्रोणोऽच्छिनन्मुष्टौ खड्गं मणिमयत्सरुं । क्षुरप्रेण महातेजास्त्वरमाणः सपत्नजित् ।
राधेयो निशितैर्बाणैर्व्यधमच्चर्म चोत्तमं । व्यसिचर्म्मेषुपूर्णाङ्गः सोऽन्तरीक्षात् पुनः क्षितिं ।
आस्थितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ।
सचक्ररेणूज्ज्वलशोभिताङ्गो बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः । रणेऽभिमन्युः क्षणमास रौद्रः स वासुदेवानुकृतिं प्रकुर्व्वन् । १९२५
स्रुतरुधिरकृतैकरागवक्त्रो भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः । प्रभुरमितबलो रणेऽभिमन्युर्नृपवरमध्यगतो विराजते स्म ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युयुद्धे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ विष्णोः स्वसुर्नन्दकरः स विष्ण्वायुधभूषितः । रराजातिरथः सङ्ख्ये जनार्द्दन इवापरः ।
मारुतोद्धूतकेशान्तमुद्यतारिवरायुधं । वपुः समीक्ष्य पृथ्वीशा दुःसमीक्ष्यं सुरैरपि ।
तच्चक्रं भृशमुद्विग्नाः सञ्चिच्छिदुरनेकधा । महारथस्ततः कार्ष्णिः सञ्जग्राह महागदां ।
विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः । अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमाद्रवत् । १९३०
स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव । अपाक्रमद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ।
तस्याश्वान् गदया हत्वा तथोभौ पार्ष्णिसारथी । शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविदत् प्रत्यदृश्यत ।
ततः सुबलदायादं कालिकेयमपोथयत् । जघान चास्यानुचरान् गान्धारान् सप्तसप्ततिं ।
पुनर्ब्रह्मवसातीयान् जघान रथिनो दश । कैकयानां रथान् सप्त हत्वा च दश कुञ्जरान् ।
दौःशासनिरथं साश्वं गदया समपोथयत् । ततो दौःशासनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष । १९३५
अभिदुद्राव दुर्द्धर्षस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । तावुद्यतगदौ वीरावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
भ्रातृव्यौ सम्प्रजह्राते पुरेव त्र्यम्बकान्धकौ । तावन्योऽन्यं गदाग्राभ्यामाहत्य पतितौ क्षितौ ।
इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौ रणमध्ये परन्तपौ । दौःशासनिरथोत्थाय कुरूणां कीर्त्तिवर्द्धनः ।
उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्द्ध्न्यताडयत् । गदावेगेन महता व्यायामेन च मोहितः ।

विचेता न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरहा । एवं विनिहतो राजन् एको बहुभिराहवे ।
क्षोभयित्वा चमूं सर्व्वां नलिनीमिव कुञ्जरः । अशोभत हतो वीरो व्याधैर्व्वनगजो यथा ।
तं तथा पतितं शूरं तावकाः पर्य्यवारयन् । दावं दग्ध्वा यथा शान्तं पावकं शिशिरात्यये ।
विमृद्य तरुशृङ्गाणि सन्निवृत्तमिवानिलं । अस्तं गतमिवादित्यं तप्त्वा भारतवाहिनीं ।
उपप्लुतं यथा सोमं संशुष्कमिव सागरं । पूर्णचन्द्राभवदनं काकपक्षवृताक्षिकं ।
तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते महारथाः । मुदा परमया युक्ताश्चुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ।
आसीत्परमको हर्षस्तावकानां विशाम्पते । इतरेषान्तु वीराणां नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलं ।
अन्तरिक्षे च भूतानि प्राक्रोशन्त विशाम्पते । दृष्ट्वा निपतितं शूरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ।
द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः । एकोऽयं निहतः शेते नैष धर्म्मो मतो हि नः ।
तस्मिंस्तु निहते वीरे बह्वशोभत मेदिनी । द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ।
रुक्मपुङ्खैश्च सङ्कीर्णा रुधिरौघैश्च संप्लुता । उत्तमाङ्गैश्च वीराणां भ्राजमानैः सकुण्डलैः ।
विचित्रैश्च महाग्रीवैः पताकाभिश्च संवृता । चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चोत्तमायुधैः ।
रथाश्वनरनागानामलङ्कारैश्च सुप्रभैः । खड्गैश्च निशितैः पीतैर्निर्म्मुक्तभुजगैरिव ।
चापैश्च विशिखैश्छिन्नैः शक्त्यृष्टिप्रासकम्पनैः । विविधैश्चायुधैश्चान्यैः संवृता भूरशोभत ।
वाजिभिश्चापि निर्जीवैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः । सारोहैर्व्विषमा भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ।
साङ्कुशैः समहामात्रैः सवर्म्मायुधकेतुभिः । पर्व्वतैरिव विध्वस्तैर्व्विशिखोन्मथितैर्गजैः ।
पृथिव्यामनुकीर्णैश्च व्यश्वसारथियोधिभिः । ह्रदैरिव प्रक्षुभितैर्हतनागै रथोत्तमैः ।
पदातिसङ्घैश्च हतैर्व्विविधायुधभूषणैः । भीरूणां त्रासजननी घोररूपाऽभवन्मही ।
तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिं । तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनाञ्चाभवद्व्यथा ।
अभिमन्यौ हते राजन् शिशुकेऽप्राप्तयौवने । सम्प्राद्रवच्चमूः सर्व्वा धर्म्मराजस्य पश्यतः ।
दीर्य्यमाणं बलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते । अजातशत्रुस्तान् वीरानिदं वचनमब्रवीत् ।
स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो न पराङ्मुखः । संस्तम्भयत मा भैष्ट विजेष्यामो वयं रिपून् ।
इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः । धर्म्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन् दुःखमपानुदत् ।
युद्धे ह्याशीविषाकारान् राजपुत्रान् रणे रिपून् । पूर्व्वं निहत्य संग्रामे पश्चादार्ज्जुनिरन्वयात् ।
हत्वा दशसहस्राणि कौशल्यञ्च महारथं । कृष्णार्ज्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रसद्म गतो ध्रुवं ।
रथाश्वनरमातङ्गान् विनिहत्य सहस्रशः । अवितृप्तः स सङ्ग्रामादशोच्यः पुण्यकर्म्मकृत् ।
गतः पुण्यकृतां लोकान् भास्वरान् पुण्यनिर्जितान् ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि अभिमन्युवधे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ वयन्तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः । निवेशायाभ्युपायाम सायाह्ने रुधिरोक्षिताः ।
निरीक्ष्यमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः । अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता विचेतसः ।

ततोनिशाया दिवसस्य चाशिवः शिवारुतैः सन्धिरवर्त्तताद्भुतः । कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे विलम्बमानेऽस्तमुपेत्य पर्व्वतं ।
वराभिशक्त्यृष्टिवरूथचर्म्मणां विभूषणानाञ्च समाक्षिपन् प्रभाः । दिवञ्च भूमिञ्च समानयन्निव प्रियां तनुं भानुरुपै पावक । १९८०
महाभ्रकूटाचलशृङ्गसन्निभैर्द्विपैरनेकैरिव वज्रपातितैः । सवैजयन्त्यङ्कुशवर्म्मयन्तृभिर्निपातितैर्नष्टगतिश्चिता चितिः ।
हतेश्वरैश्चूर्णितयत्युपस्करैर्हताश्वसूतैर्विपताककेतुभिः । महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः पुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ।
रथाश्ववृन्दैः सहसादिभिर्हतैः प्रविद्धभाण्डास्तरणैः पृथग्विधैः । निरस्तजिह्वादशनान्त्रलोचनैर्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ।
प्रविद्धवर्म्माभरणाम्बरायुधा विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः । महार्हशय्यास्तरणोचितास्सदा क्षितावनाथा इव शेरते हताः ।
अतीव हृष्टाः श्वशृगालवायसा बकाः सुपर्णाः सह काकतरक्षवः । वयांस्यसृक्पान्यथ रक्षसां गणाः पिशाचसङ्घाश्च सुदारुणा रणे । १९८५
त्वचो विनिर्भिद्य पिबन्वशामसृक् तथैव मज्जाः पिशितानि चाश्नुवन् । वपां विलुम्पन्ति हसन्ति राक्षसाः प्रकर्षमाणाः कुणपान्यनेकशः ।
शरीरसङ्घातवहा ह्यसृग्जला रथोडुपा कुञ्जरशैलसङ्कटा । मनुष्यशीर्षोपलमांसकर्द्दमा प्रविद्धनानाविधशस्त्रमालिनी ।
भयावहा वैतरणीव दुस्तरा प्रवर्त्तिता योधवरैस्तदा नदी । उवाह मध्येन रणाजिरं भृशं भयावहा जीवमृतप्रवाहिनी ।
पिबन्ति चाश्नन्ति च यत्र दुर्द्दृशाः पिशाचसङ्घाश्च नदन्ति भैरवाः । सुनन्दिताः प्राणभृतां भयङ्कराः समानभक्षाः श्वशृगालपक्षिणः ।
तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं निशामुखे पितृपतिराष्ट्रवर्द्धनं । निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः समुत्थितानृत्यकबन्धसङ्कुलं । १९९०
अपेतविध्वस्तमहार्हभूषणं निपातितं शक्रसमं महारथं । रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना व्यपेतहव्यं सदसीव पावकं ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि समरभूमिवर्णने पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिंस्तु निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे । विमुक्तरथसन्नाहाः सर्व्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ।
उपोपविष्टा राजानं परिवार्य्य युधिष्ठिरं । तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः । अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातृपुत्रे महारथे ।
द्रोणानीकमसम्बाधं मम प्रियचिकीर्षया । भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोऽसौ गोमध्यमिव केशरी । १९९५
यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे । प्रभग्ना विनिवर्त्तन्ते कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः ।
अत्यन्तशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः । क्षिप्रं ह्यभिमुखः सङ्ख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ।
स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीकमहार्णवं । प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्यातो वैवस्वतक्षयं ।
कथं द्रक्ष्यामि कौन्तेयं सौभद्रे निहतेऽर्जुनं । सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्त्रमपश्यतीं ।
किंस्विद्वयमपेतार्थमश्लिष्टमसमञ्जसं । तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनञ्जयौ । २०००
अहमेव सुभद्रायाः केशवार्ज्जुनयोरपि । प्रियकामो जयाकाङ्क्षी कृतवानिदमप्रियं ।
न लुब्धो बुध्यते दोषान्मोहाल्लोभः प्रवर्त्तते । मधुलिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशं ।
यो हि भोज्ये पुरस्कार्य्यो यानेषु शयनेषु च । भूषणेषु च सोऽस्माभिर्बालो युधि पुरस्कृतः ।

कथं हि बालस्तरुणो युद्धानामविशारदः । सदश्व इव सम्बाधे विषमे क्षेममर्हति ।
अप्यद्य वयमप्येनं महीमनुशयीमहि । बीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः कृपणचक्षुषा ।
अलुब्धो मतिमान् ह्रीमान् क्षमावान् रूपवान्बली । वपुष्मान्मानकृद्वीरः प्रियः सत्यपरायणः ।
यस्य श्लाघन्ति विबुधाः कर्म्माण्यूर्जितकर्म्मणः । निवातकवचान् जघ्ने कालकेयांश्च वीर्य्यवान् ।
महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्यपुरवासिनः । अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ।
परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः । तस्यास्माभिर्न शकितस्त्रातुमद्यात्मजो भयात् ।
भयन्तु सुमहत् प्राप्तं धार्त्तराष्ट्रान्महाबलात् । पार्थः पुत्रबधात् क्रुद्धः कौरवान् शोषयिष्यति ।
क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः । व्यक्तन्दुर्य्योधनो दृष्ट्वा शोचन् हास्यति जीवितं ।
न मे जयः प्रीतिकरो न राज्यं न चामरत्वं न सुरैः सलोकता । इमं समीक्ष्याप्रतिवीर्य्यपौरुषं निपातितं देववरात्मजात्मजं ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युबधपर्व्वणि युधिष्ठिरविलापे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अथैनं विलपन्तं तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृषिः ।
तमर्च्चित्वा यथान्यायमुपविष्टो युधिष्ठिरः । अब्रवीच्छोकसन्तप्तो भ्रातुः पुत्रबधेन सः ।
अधर्म्मयुक्तैर्ब्बहुभिः परिवार्य्य महारथैः । युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे ।
बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्रः परवीरहा । अनुपायेन सङ्ग्रामे युध्यमानो विशेषतः ।
मयाऽप्युक्तः स सङ्ग्रामे द्वारं सञ्जनयस्व नः । प्रविष्टेऽभ्यन्तरे तस्मिन् सैन्धवेन निवारिताः ।
ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्धजीविभिः । इदञ्चैवासमं युद्धमीदृशं यत्कृतं परैः ।
तेनास्मि भृशसन्तप्तः शोकवाष्पसमाकुलः । शमं नैवाधिगच्छामि चिन्तयानः पुनः पुनः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तं तथाविलपन्तं वै शोकवेगसमाकुलं । उवाच भगवान् व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ।
॥ व्यास उवाच ॥ युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्व्वशास्त्रविशारद । व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ।
स्वर्गमेष गतः शूरः शत्रून् हत्वा बहून् रणे । अबालसदृशं कर्म्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः ।
अनतिक्रमणीयो वै विधिरेष युधिष्ठिर । देवदानवगन्धर्व्वान्मृत्युर्हरति भारत ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले । निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ।
नागायुतबलाश्चान्ये वायुवेगबलास्तथा । त एते निहताः सङ्ख्ये तुल्यरूपा नरैर्नराः ।
नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे क्वचित् । विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विताः ।
जेतव्यमिति चान्योऽन्यं नित्यं येषां हृदि स्थितं । अथ चेमे हताः प्राज्ञाः शेरते विगतायुषः ।
मृता इति च शब्दोऽयं वर्त्तते च तथाऽर्थवत् । इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमविक्रमाः ।
निश्चेष्टा निरभीमानाः शूराः शत्रुवशङ्गताः । राजपुत्राश्च संरब्धा वैश्वानरमुखङ्गताः ।
अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति । कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः कथं संहरते प्रजाः ।
हरत्यमरसङ्काश तन्मे ब्रूहि पितामह ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तन्तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ।

॥ व्यास उवाच ॥ अथाप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ।
स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमं । अप्रसह्यतमं लोके प्राप्तवानिति मे मतिः ।
तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमं । ततस्त्वं मोक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबन्धनसंश्रयात् । २०२५
पुरावृत्तमिदं तात शृणु कीर्त्तयतो मम । धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकघ्नं पुष्टिवर्द्धनं ।
पवित्रमरिसङ्घघ्नं मङ्गलानाञ्च मङ्गलं । यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदन्तथा ।
श्रवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं द्विजोत्तमैः । पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमानैः श्रियन्तथा ।
पुरा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पनः । स शत्रुवशमापन्नो मध्ये सङ्ग्राममूर्द्धनि ।
तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमो बले । श्रीमान् कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रोपमो बली । २०३०
स शत्रुभिः परिवृतो बहुधा रणमूर्द्धनि । व्यस्यन् वाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च ।
स कर्म्म दुष्करं कृत्वा सङ्ग्रामे शत्रुतापनः । शत्रुभिर्निहतः सङ्ख्ये पृतनायां युधिष्ठिर ।
स राजा प्रेतकार्य्याणि तस्य कृत्वा शुचान्वितः । शोचन्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ।
तस्य शोकं विदित्वा तु पुत्रव्यसनसम्भवं । अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ।
स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिमागतं । पूजयित्वा यथान्यायं कथामकथयत्तदा । २०३५
सर्व्वं तस्य समाचष्ट यथावृत्तं नरेश्वरः । शत्रुभिर्विजयं सङ्ख्ये पुत्रस्य च वधन्तथा ।
मम पुत्रो महावीर्य्य इन्द्रविष्णुसमद्युतिः । शत्रुभिर्बहुभिः सङ्ख्ये पराक्रम्य हतो बली ।
क एष मृत्युर्भगवन् किम्वीर्य्यबलपौरुषः । एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं मतिमताम्वर ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ।
॥ नारद उवाच ॥ शृणु राजन्महाबाहो व्याख्यानं बहुविस्तरं । यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयाऽपि वसुधाधिप । २०४०
प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः । असंहृतं महातेजा दृष्ट्वा जगदिदं पुनः ।
तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव । चिन्तयन् ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ।
तस्य रोषान्महाराज खेभ्योऽग्निरुदतिष्ठत । तेन सर्व्वा दिशो व्याप्ताः सान्तर्देशान् दिधक्षता ।
ततो दिवं भुवं खञ्च ज्वालामालासमाकुलं । चराचरं जगत्सर्व्वं ददाह भगवान् प्रभुः ।
ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च । महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्य्यवान् । २०४५
ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिः शिवः । जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनं ।
तस्मिन्निपतिते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया । अब्रवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महामुनिः ।
किं कुर्म्मः कामं कामार्ह कामाज्जातोऽसि पुत्रक । करिष्यामि प्रियं सर्व्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि शोकापनोदने द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
॥ स्थाणुरुवाच ॥ प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो । त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ।
तास्तवेह पुनः क्रोधात्प्रजा दह्यन्ति सर्व्वशः । ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन् प्रभो । २०५०
॥ ब्रह्मोवाच ॥ संहर्त्तुं नच कामो मे एतदेवं भवेदिति । पृथिव्या हितकामं तु ततो मां मन्युराविशत् ।

इयं हि मां सदा देवी भारार्त्ता समचूचुदत् । संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता सती ।
ततोऽहं नाधिगच्छामि तथा बहुविधन्तदा । संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ।
॥ रुद्र उवाच ॥ संहारार्थं प्रसीदस्व मा रुषो वसुधाधिप । मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशः ।
तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्त्तेत्त्रिधा जगत् । अनागतमतीतञ्च यच्च संप्रति वर्त्तते । २०५५
भगवान् क्रोधसन्दीप्तः क्रोधादग्निमिवासृजत् । स दहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा ।
पल्वलानि च सर्व्वाणि सर्व्वं चैव तृणोलपाः । स्थावरं जङ्गमञ्चैव निःशेषं कुरुते जगत् ।
तदेतद्भस्मसाद्भूतं जगत्स्थावरजङ्गमं । प्रसीद भगवन्मा वै रोषो न स्याद्वरो मम ।
सर्व्वे हि नष्टा नश्यन्ति तव देव कथञ्चन । तस्मान्निवर्त्ततां तेजस्त्वय्येवेह प्रलीयतां ।
तत्पश्य देव सुभृशं प्रजानां हितकाम्यया । यथेमे प्राणिनः सर्व्वे निवर्त्तेरंस्तथा कुरु । २०६०
अभावं नेह गच्छेयुरुत्पन्नजननाः प्रजाः । अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोककृत् ।
मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत् स्थावरजङ्गमम् । प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहं ।
॥ नारद उवाच ॥ श्रुत्वा हि वचनन्देवः प्रजानां हितकाम्यया । तेजः सन्धारयामास पुनरेवान्तरात्मनि ।
ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवाँल्लोकसत्कृतः । प्रवृत्तिञ्च निवृत्तिञ्च कथयामास स प्रभुः ।
उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तदा । प्रादुर्ब्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारी महात्मनः । २०६५
कृष्णा रक्ता तथा पिङ्गा रक्तजिह्वास्यलोचना । कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र तप्ताभ्यां तप्तभूषणा ।
सा निःसृत्य तथा खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता । स्मयमाना च सावैक्षद्देवौ विश्वेश्वरावुभौ ।
तामाहूय तदा देवो लोकादिनिधनेश्वरः । मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति ।
त्वं हि संहारबुद्ध्याऽथ प्रादुर्भूता रुषो मम । तस्मात्संहर सर्व्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः ।
मम त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि । एवमुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना । २०७०
दध्यौ चात्यर्थमबला प्ररुरोद च सुस्वरं । पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः ।
सर्व्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि मृत्युकथने त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
॥ नारद उवाच ॥ विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिं । उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः ।
॥ मृत्युरुवाच ॥ त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतांवर । क्रूरं कर्म्माहितं कुर्य्यां तदेव किमु जानती ।
बिभेम्यहमधर्म्माद्धि प्रसीद भगवन्प्रभो । प्रियान् पुत्रान् वयस्यांश्च भ्रातॄन् पितॄन् पतींस्तथा । २०७५
अपध्यास्यन्ति मे देव मृतेभ्यो बिभेम्यहं । कृपणानां विवदतां ये पतन्त्यश्रुबिन्दवः ।
तेभ्योऽहं भगवन् भीता शरणं त्वाऽहमागता । यमस्य भवनन्देव न गच्छेयं सुरोत्तम ।
प्रसादये त्वां वरद मूर्द्ध्नाऽवनतेन च । एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ।
इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्धि तपस्तप्तुं प्रजेश्वर । प्रदिशेमम्वरं देव त्वं मह्यं भगवन्प्रभो ।

त्वया त्वुक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमं । तत्र तप्स्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता । २०८०
नहि शक्ष्यामि देवेश प्राणान् प्राणभृतां प्रियान् । हर्त्तुं विलपमानानामधर्मादभिरक्ष मां ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ मृत्यो सङ्कल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना । गच्छ संहर सर्व्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ।
भविता त्वेतदेवं हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् । भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ।
॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्ताऽभवद्भीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखी । संहारे नाकरोद्बुद्धिं प्रजानां हितकाम्यया ।
तूष्णीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः । प्रसादश्चागमत्क्षिप्रमात्मनैव पितामहः । २०८५
स्मयमानश्च लोकेशो लोकान् सर्व्वानवेक्ष्य च । लोकास्त्वासन् यथा पूर्व्वं दृष्टास्तेनापमृत्युना ।
निवृत्तरोषे तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते । सा कन्यापजगामाथ समीपात्तस्य धीमतः ।
अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा । त्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्यगात् ।
सा तत्र परमं तीव्रं चचार व्रतमुत्तमं । सा तदा ह्येकपादेन तस्थौ पद्मानि षोडश ।
पञ्च चाब्दानि कारुण्यात्प्रजानाञ्च हितैषिणी । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्य सा । २०९०
ततस्त्वेकेन पादेन पुनरन्यानि सप्त वै । तस्थौ पद्मानि षट् चैव सप्त चैकञ्च पार्थिव ।
ततः पद्मायुतञ्चैव मृगैः सह चचार सा । पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां शीतामलोदकां ।
अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकञ्च साऽनयत् । धारयित्वा तु नियमं नन्दायां वीतकल्मषा ।
सा पूर्व्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम नियमे धृता । तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ।
पञ्चगङ्गेषु सा पुण्या कन्या वेतसकेषु च । तपोविशेषैर्बहुभिः कर्षयद्देहमात्मनः । २०९५
ततो गत्वाऽथ गङ्गां सा महामेरुञ्च केवलं । तस्थौ चाश्मेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ।
पुनर्हिमवतो मूर्द्ध्नि यत्र देवाः पुराऽयजन् । तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्व्वं परमा शुभा ।
पुष्करेष्वथ गोकर्णे नैमिषे मलये तथा । अपाकर्षत्स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रियैः ।
अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्त्या पितामहे । तस्थौ पितामहञ्चैव तोषयामास सर्व्वतः ।
ततस्तामब्रवीत्प्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः । सौम्येन मनसा राजन् प्रीतः प्रीतमनास्तदा । २१००
मृत्यो किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह । ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवन्तं पितामहं ।
नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तदा । एतदिच्छामि सर्व्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो ।
अधर्म्मभयभीताऽस्मि ततोऽहं तप आस्थिता । भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयमव्ययं ।
आर्त्ता चानागसो नारी याचामि भव मे गतिः । तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यभविष्यवित् ।
अधर्म्मो नास्ति ते मृत्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः । मया चोक्तं मृषा भद्रे भविता न कथञ्चन । २१०५
तस्मात्संहर कल्याणि प्रजाः सर्व्वाश्चतुर्व्विधाः । धर्म्मः सनातनश्च त्वां सर्व्वथा पावयिष्यति ।
लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधयश्च ते । अहञ्च विबुधाश्चैव पुनर्दास्यामि ते वरं ।
यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजा ख्यातिमेष्यसि । सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिरिदं विभुं ।

पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं प्रसाद्य शिरसा तदा । यद्येतमेतत्कर्त्तव्यं मया नस्यादिना विना ।
तवाज्ञा मूर्द्धि मे न्यस्ता यत्तु वक्ष्यामि तच्छृणु । लोभः क्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनां । २११०
अह्रीश्चान्योऽन्यपरुषा देहं भिन्द्युः पृथग्विधाः ।
॥ ब्रह्मोवाच ॥ तथा भविष्यति मृत्यो साधु संहर वै प्रजाः । अधर्म्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ।
यान्यश्रुविन्दूनि करे ममासंस्ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः । ते मारयिष्यन्ति नरान् गतासून्नाधर्म्मस्ते भविता मास्म भैषीः ।
नाधर्म्मस्ते भविता प्राणिनां वै त्वं वै धर्म्मस्त्वंहि धर्म्मस्य चेशा । धर्म्या भूत्वा धर्म्मनित्या धरित्री तस्मात्प्राणान्सर्व्वथेमान्नियच्छ ।
सर्व्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ सन्त्यज्य त्वं संहरस्वेह जीवं । एवं धर्म्मस्त्वां भविष्यत्यनन्तो मिथ्यावृत्तान् मारयिष्यत्य धर्म्मः । २११५
तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं पापेनात्मानं मज्जयिष्यत्यसन्तं । तस्मात्कामं रोषमप्यागतं त्वं सन्त्यज्यातः संहरस्वेति जीवान् ।
॥ नारद उवाच ॥ सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदेशाच्छापाद्भीता वाढमित्यब्रवीत्तं । सा च प्राणे प्राणिनामन्तकाले कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यसक्ता ।
मृत्युस्तेषां व्याधयस्तत्प्रसूता व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तुः । सर्व्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते तस्मा[illegible]र्क मा कृथा निष्फलं त्वं ।
सर्व्वे देवाः प्राणिभिः प्रायणान्ते गत्वा वृत्ताः सन्निवृत्तास्तथैव । एवं सर्व्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा वृत्ता देवा मर्त्यवद्राजसिंह ।
वायुर्भीमो भीमनादो महौजा भेत्ता देहान् प्राणिनां सर्व्वगोऽसौ । नोवा वृत्तिं नैव वृत्तं कदाचित् प्राप्नोत्युग्रामन्ततेजो विशिष्टः । २१२०
सर्व्वे देवा मर्त्यसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात्पुत्रं माशुचो राजसिंह । स्वर्गं प्राप्तो मोदते त्वत्तनूजो नित्यं रम्यान् वीरलोकानवाप्य ।
त्यक्त्वा दुःखं सङ्गतः पुण्यकृद्भिरेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानां । प्राप्ते काले संहरन्ती यथावत् स्वयं कृता प्राणहरा प्रजानां ।
आत्मानं वै प्राणिनो घ्नन्ति सर्व्वे नैनं मृत्युर्दण्डपाणिर्हिनस्ति । तस्मान्मृतान्नानुशोचन्ति धीराः सत्यं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्मसृष्टं ।
इत्थं सृष्टिं देवकृतां विदित्वा पुत्रान्नष्टाच्छोकमाशु त्यजस्व ।
॥ व्यास उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वार्थवद्वाक्यं नारदेन प्रकाशितं । उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदन्तथा । २१२५
व्यपेतशोकः प्रीतोऽस्मि भगवन्नृषिसत्तम । श्रुत्वेतिहासं त्वत्तस्तु कृतार्थोऽस्म्यभिवादये ।
तथोक्तो नारदस्तेन राज्ञा ऋषिवरोत्तमः । जगाम नन्दनं शीघ्रं देवर्षिरमितात्मवान् ।
पुण्यं यशस्यं स्वर्ग्यञ्च धन्यमायुष्यमेव च । अस्येतिहासस्य सदा श्रवणं श्रावणं तथा ।
एतदर्थपदं श्रुत्वा तदा राजा युधिष्ठिरः । क्षत्रधर्म्मं च विज्ञाय शूराणां च परां गतिं ।
सम्प्राप्तोऽसौ महावीर्य्यः स्वर्गलोकं महारथः । अभिमन्युः परान् हत्वा प्रमुखे सर्व्वधन्विनां । २१३०
युध्यमानो महेष्वासो हतः सोऽभिमुखो रणे । असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ।
विरजाः सोमसूनुः स पुनस्तत्र प्रलीयते । तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
अप्रमत्तः सुसंक्रुद्धः शीघ्रं योद्धुमुपाक्रमत् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युबधपर्व्वणि मृत्युप्रजापतिसंवादे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्म्माण्यनुपमानि च । धर्म्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गुरवः पुण्यकर्म्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः । स्थाने राजर्षयो मृत्युमनघाः सत्यवादिनः । २१६५
भूय एव तु मां तथ्यैर्वचोभिरभिबृंहय । राजर्षीणां पुराणानां समाश्वासय कर्मभिः ।
कियन्त्यो दक्षिणा दत्ताः कैश्च दत्ता महात्मभिः । राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिस्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ।
॥ व्यास उवाच ॥ शैब्यस्य नृपतेः पुत्त्रः सृञ्जयो नाम नामतः । सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी पर्व्वतनारदौ ।
तौ कदाचिद्गृहं तस्य प्रविष्टौ तद्दिदृक्षया । विधिवच्चार्च्चितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतुः सुखं ।
तत्कदाचित्सुखासीनं ताभ्यां सह शुचिस्मिता । दुहितास्याभ्यगात्कन्या सृञ्जयं वरवर्णिनी । २१७०
तयाऽभिवादितः कन्यामभ्यनन्दद्यथाविधि । तत्सलिङ्गाभिराशीर्भिरिष्टाभिरभितः स्थिता ।
तां निरीक्ष्याब्रवीद्वाक्यं पर्व्वतः प्रहसन्निव । कस्येयं चञ्चलापाङ्गी सर्व्वलक्षणसम्मता ।
उताहो भाः स्विदर्कस्य ज्वलनस्य शिखा त्वियं । श्रीर्ह्रीः कीर्त्तिर्धृतिः पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभा ।
एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः सृञ्जयोऽब्रवीत् । ममेयं भगवन् कन्या मत्तो वरमभीप्सति ।
नारदस्त्वब्रवीदेनं देहि मह्यमिमां नृप । भार्य्यार्थं सुमहच्छ्रेयः प्राप्तुं चेदिच्छसे नृप । २१७५
ददानीत्येव संहृष्टः सृञ्जयः प्राह नारदं । पर्व्वतस्तु सुसंक्रुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ।
हृदयेन मया पूर्व्वं वृतां वै वृतवानसि । यस्माद्वृता त्वया विप्र मागाः स्वर्गं यथेप्सया ।
एवमुक्तो नारदस्तं प्रत्युवाचोत्तरं वचः । मनोवाग्बुद्धिसम्भाषा दत्ता चोदकपूर्व्वकं ।
पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणं । नत्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्तपदी स्मृता ।
अनुत्पन्ने च भार्य्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि । तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना । २१८०
अन्योऽन्यमेवं शप्त्वा वै तस्थतुस्तत्र तावुभौ । अथ सोऽपि नृपो विप्रान्पानाच्छादनभोजनैः ।
पुत्त्रकामः परं शक्त्या यत्नेनोपाचरच्छुचिः । तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित्पुत्त्रमीप्सवः ।
तपःस्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः । सहिता नारदं प्राहुर्देह्यस्मै पुत्त्रमीप्सितं ।
तथेत्युक्तो द्विजैरुक्तः सृञ्जयं नारदोऽब्रवीत् । तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्त्रमीप्सन्ति ब्राह्मणाः ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्त्रमीप्सितं । तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्त्रं वव्रे गुणान्वितं । २१८५
यशस्विनं कीर्त्तिमन्तं तेजस्विनमरिन्दमं । यस्य मूत्रं पुरीषञ्च क्लेदः स्वेदश्च काञ्चनं ।
सुवर्णष्ठीविरित्येवं तस्य नामाभवत्कृतौ । तस्मिन् वरप्रदानेन वर्द्धयत्यमितन्धनं ।
कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्व्वमीप्सितं । गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।
शय्यासनानि यानानि स्थालीपिठरभाजनं । तस्य राज्ञोऽपि यद्वेश्म बाह्याश्चोपस्कराश्च ये ।
सर्व्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्द्धितं । अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधं २१९०
सम्भूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुं । केचित्तत्राब्रुवन् राज्ञः पुत्त्रं गृह्णीम वै स्वयं ।
सोऽस्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नञ्चरामहे । ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहं ।
राजपुत्त्रं ततो जह्रुः सुवर्णष्ठीविनं बलात् । गृहीत्वैनमनुपायज्ञा नीत्वारण्यमचेतसः ।
हत्वा विशस्य चापश्यन्न लुब्धा वसु किञ्चन । तस्य प्राणैर्विमुक्तस्य नष्टन्तद्वरदं वसु ।

हृष्टवन्तस्तथान्योऽन्यं जघ्नुर्मूर्खा विचेतसः । हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाद्भुतं भुवि । २१६५
असह्याख्यं गता घोरं नरकं दुष्टकारिणः । तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ।
विललाप सुदुःखार्त्तो बहुधा करुणं नृपः । विलपन्तं निशम्याथ पुत्रशोकहतं नृपं ।
प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृपसन्निधौ । उवाच चैनं दुःखार्त्तं विलपन्तमचेतसं ।
सृञ्जयं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर । कामानामवितृप्तस्त्वं सृञ्जयेह मरिष्यसि ।
यस्य चैते वयङ्गेहे उषिता ब्रह्मवादिनः । आविक्षितं मरुत्तञ्च मृतं सृञ्जय शुश्रुम । २१७०
सम्वर्त्तो याजयामास स्पर्द्धया वै बृहस्पतेः । यस्मै राजर्षये प्रादाद्धनं स भगवान् प्रभुः ।
हैमं हिमवतः पादं यियक्षोर्व्विविधैः सवैः । यस्य सेन्द्रामरगणा बृहस्पतिपुरोगमाः ।
देवा विश्वसृजः सर्व्वे यजनान्ते समासते । यज्ञवाटस्य सौवर्णाः सर्व्वे चासन्परिच्छदाः ।
यस्य सर्व्वं तदा ह्यन्नं मनोऽभिप्रायगं शुचि । कामतो बुभुजुर्व्विप्राः सर्व्वे चान्नार्थिनो द्विजाः ।
पयोदधिघृतं क्षौद्रं भक्ष्यभोज्यञ्च शोभनं । यस्य यज्ञेषु सर्व्वेषु वासांस्याभरणानि च । २१७५
ईप्सितान्युपतिष्ठन्ते प्रहृष्टान्वेदपारगान् । मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन् गृहे ।
आविक्षितस्य राजर्षेर्व्विश्वेदेवाः सभासदः । यस्य वीर्य्यवतो राज्ञः सुवृष्ट्या शस्यसम्पदः ।
हविर्भिस्तर्पिता येन सम्यक् कॢप्तैर्दिवौकसः । ऋषीणाञ्च पितॄणाञ्च देवानां सुखजीविनां ।
ब्रह्मचर्य्यश्रुतिमुखैः सर्व्वैर्दानैश्च सर्व्वदा । शयनासनयानानि स्वर्णराशीश्च दुस्त्यजा ।
तत्सर्व्वममितं वित्तन्दत्तं विप्रेभ्य इच्छया । सोऽनुध्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः । २१८०
श्रद्दधानो जिताँल्लोकान् गतः पुण्यदुहोऽक्षयान् । सप्रजः सनृपामात्यः सदारापत्यबान्धवः ।
यौवनेन सहस्राब्दं मरुत्तो राज्यमन्वशात् । स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् ।
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्व्वणि अभिमन्युवधपर्व्वणि षोडशराजिके पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
॥ नारद उवाच ॥ सुहोत्रं नाम राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुम । एकवीरमदृश्यन्तममरैरभिवीक्षितं ।
यः प्राप्य राज्यं धर्म्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् । सम्पृच्छदात्मनः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मते स्थितः । २१८५
प्रजानां पालनं धर्म्मो दानमिज्या द्विषज्जयः । एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्म्मेणैच्छद्धनागमं ।
धर्म्मेणाराधयन्देवान् बाणैः शत्रून् जयंस्तथा । सर्व्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ।
यो भुक्त्वेमां वसुमतीं म्लेच्छाटविकवर्ज्जितां । यस्मै ववर्ष पर्ज्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरान् ।
हैरण्यास्तत्र वाहिन्यः स्वैरिण्यो व्यवहन् पुरा । ग्राहान् कर्कटकांश्चैव मत्स्यांश्च विविधान् बहून् ।
कामान्वर्षति पर्ज्जन्यो रूपाणि विविधानि च । सौवर्णान्यप्रमेयाणि वाप्यश्च क्रोशसम्मिताः । २१९०
सहस्रवामनान् कुब्जान् नक्रान् मकरकच्छपान् । सौवर्णान् विहितान् दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वै तदा ।
तत्सुवर्णमपर्य्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले । ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ।